

Redakční rada:

Mgr. Martin Bednář, Ph.D.
 PaedDr. Oldřich Chytil, Ph.D.
 doc. PhDr. Oldřich Matoušek
 doc. PhDr. Libor Musil, CSc.
 PhDr. Eva Mydlíková
 PhDr. Pavel Navrátil, Ph.D.
 doc. PhDr. Milan Schavel, Ph.D.
 doc. PaedDr. Štefan Strieženec, CSc.
 prof. PhDr. Anna Tokárová, CSc.

Sociální práce / Sociálna práca
 Časopis pro teorii, praxi a vzdělávání v sociální práci
 Vydává Asociace vzdělavatelů v sociální práci
 Číslo/ročník: 4/2004
 Adresa redakce: ASVSP, Gorkého 7, 602 00 Brno
 tel.: +420 549 493 895
 www: <http://socprace.webpark.cz>
 e-mail: socialni_prace@quick.cz
 Redakce: PhDr. Pavel Navrátil, Ph.D.; Pavel Bajer; ThMgr. Stanislava Ševčíková; Mgr. Pavel Horák; Michal Šedivý
 Foto na titulní straně: Lenka Chuwa, www.humanisti.cz
 Grafická úprava: Libor Boček, Graf B
 Layout: Martin Málek
 Předplatné: roční předplatné (4 čísla) pro studenty 236 Kč, občanské 356 Kč, pro organizace 756 Kč; půlroční předplatné (2 čísla) pro studenty 118 Kč, občanské 178 Kč, pro organizace 378 Kč
 Evidenční číslo MK: MK ČR E 13795
 Akademické statě procházejí dvojitým recenzním řízením.
 Otištěné příspěvky nejsou honorovány. Redakce si vyhrazuje právo upravit nevyžádané příspěvky do publicistické části.
 ISSN: 1213-624

SP SOCIÁLNÍ PRÁCE SOCIÁLNA PRÁCA

ČASOPIS PRO TEORII, PRAXI A VZDĚLÁVÁNÍ V SOCIÁLNÍ PRÁCI

4/2004 Vydává Asociace vzdělavatelů v sociální práci

Hodnoty a etika v sociální práci

SOCIÁLNÍ PRÁCE / SOCIÁLNA PRÁCA - 4/2004

Editorial	1	Fakta, vyhlášky	27	Školy se představují	130	Akce, zprávy...	169
○ čem se mluví	4	Pohledy na věc	35	Inspirace pro praxi	134	Kontakty	170
Anketa	26	Akademické statě	39	Recenze	139		

OBSAH:	
Editorial	1
O čem se mluví	
Vzájemná informovanost se vyplácí	4
Zásady chování geriatrických pracovníků	9
Důvěrnost údajů zakotvuje Kodex občanských poraden	11
Sociální etika vychovává k péči o vlastní budoucnost	15
Zhodnocovanie medzifudských vzťahov sa venujú i v manažmente	21
Česká protidrogová politika – je důvod k revizi?	23
Anketa	
Otazníky etiky v sociální práci	26
Fakta, vyhlášky	
Etický kodex sociálních pracovníků České republiky	27
Mezinárodní etický kodex sociální práce – principy	31
Pohledy na věc	
Etický kodex a otázky sociálních pracovníků (M. Scheibová)	35
Komentář k mezinárodnímu etickému kodexu (M. Nečasová)	36
Akademické statě	
M. Nečasová: Respekt ke klientům na praktickém příkladě kvality života seniorů v domově	39
A. Škulcová, J. Jankovský: Význam etických aspektů práce v pomáhajících profesích	54
S. Borrmann: Od mezinárodních deklarací k praxi sociální práce, Vývoj etických směrnic pro kontroverzní sociální práci	62
R. Švestková, B. Plodková, Y. Mazehóová: Zhodnocení rozvoje sociálně preventivního programu Pět P na ZSF JU	73
E. Svobodová, B. Čermák: Výzkumná studie těhotných uživatelék drog a matek s drogovou zátěží v Jihočeském kraji	83
I. Hradecký: Jak spočítat bezdomovce	103
A. Krausová: Jaké jsou požadavky na komunitní vzdělávání v podmínkách soudobé společnosti?	118
Školy se představují	130
Inspirace pro praxi	
Vzdělávání a výcvik v oboru sociální práce v Evropě a Boloňský proces	134
Recenze	139
Akce, zprávy a oznámení	169
Kontakty	170

Časopis vychází čtyřikrát v roce a publikuje co nejširší spektrum článků relevantních pro sociální práci. Články mohou být zaměřeny na jakýkoliv aspekt praxe, výzkumu, teorie či vzdělávání. Časopis má následující strukturu:

1) Editorial; 2) O čem se mluví; 3) Anketa; 4) Fakta, vyhlášky, zákony, dokumenty...; 5) Pohledy na věc; 6) Akademické statě; 7) Studentské práce; 8) Školy se představují; 9) Inspirace pro praxi; 10) Recenze knih; 11) Zprávy, akce, oznámení; 12) Kontakty

Časopis je zaměřen na publicisticko-praktickou a akademickou část. Zatímco v částech 6 a 7 jsou publikovány zejména texty, které referují o výzkumu a studentských pracích, ostatní části jsou koncipovány širěji a jsou určeny pro publikování textů autorů z praxe (informace o zajímavých projektech, problematických skutečnostech výkonu profese atp.). Nároky na úroveň autorských textů určených pro publikaci v jednotlivých rubrikách jsou odlišné. Následující pokyny jsou pak adresovány autorům do akademické části časopisu.

1) Pokyny autorům akademických textů

Redakce přijímá příspěvky, které odpovídají profilu časopisu. Zasláný příspěvek musí být určen výhradně pro publikaci v časopise Sociální práce / Sociální práce. Uveřejněná stať se stává majetkem časopisu a přetisknout její část nebo použít obrázek v jiné publikaci lze jen s citací původu. Redakce si vyhrazuje právo provádět drobné stylistické úpravy. Nevyžádané rukopisy a přílohy se nevracejí.

Nabídka rukopisů

Redakci se zasílají tři provedení rukopisu. Jedno provedení na disketě 3,5 palce ve formátu RTF a dvě tištěné kopie, které neobsahují jméno ani pracoviště autora. Odkazy v textu, které by mohly vést k identifikaci autora, se uvádějí na zvláštním listu. Recenzní řízení je oboustranně anonymní, práce jsou posuzovány po stránce obsahové i formální. Na základě posudků rozhodne redakční rada o jejich přijetí či odmítnutí. Podle připomínek recenzentů může být práce vrácena autorům k doplnění, či k přepracování.

Rozhodnutí o vydání

O výsledku recenzního řízení je autor vyrozuměn. V případě potřeby je autor vyzván, aby dodal konečnou verzi práce buď na disketě 3,5 palce ve formátu RTF, nebo elektronickou poštou. Disketu je nutno označit nálepkou se jménem souboru.

Náležitosti rukopisu

Text musí být napsán v souladu s platnými jazykovými normami. Formátování textu odpovídá textové normostraně (tj. 30 řádků /řádkovač 2/ po 60 úhovech). Texty žádáme napsané písmem Times New Roman, velikost písma 12, styl písma Normální. Stránky jsou očíslované. Poznámky pod čarou lokalizujte výhradně na konec stať. Prosíme, abyste dodržovali standard časopisu pro citaci literatury podle ČSN ISO 690 (010197).

- Titulní strana** obsahuje výstižný a stručný název práce v češtině a angličtině, jména všech autorů, biografickou charakteristiku (do 50 slov) a v poznámce pod čarou také kontaktní informaci pro korespondenci.
- Abstrakt** v češtině v rozsahu maximálně 200 slov.
- Abstrakt** v angličtině v rozsahu maximálně 200 slov v angličtině.
- Vlastní text** (rozsah maximálně 5 000 slov)
- Seznam citované literatury:** Autory žádáme, aby zvýšenou pozornost věnovali přesnému a korektnímu odkazování (viz níže). V textu se odkazuje uvedením autora příjmení, roku publikace (Korda, 2002) a v případě, že se jedná o doslovnou citaci, také strany uvedené za rokem po dvojtečce. Seznam literatury je uveden na konci staťe a je v něm uvedena pouze literatura, na kterou se v textu odkazuje. Seznam je uspořádán abecedně podle autorů a v případě, že se odkazuje na více prací téhož autora, jsou jeho práce uvedeny chronologicky. Jestliže se odkazuje na práce autora, které publikoval v tomtéž roce, jsou práce odlišeny uvedením písmena a, b atd. u roku vydání.

Citace a odkazy se uvádějí v souladu s ČSN ISO 690 (010197). Vybrané příklady zde uvádíme:

Monografická publikace:

PELIKÁN, J. *Základy výzkumu*. Praha: Karolinum, 1998.

Příspěvky do monografické publikace:

FOUČKOVÁ, M. *Reinkarnace a hlubinná terapie*. In WHITTON, J. L., FISHER, J. *Život mezi životy*. Brno: Bollingenská věž, 1992, s. 9–14.

Příspěvek do časopisu:

WINTER, J. *Z troské likvidace signál celé Evropy*. *Českomoravský profit*, 1995, roč. 6, č. 28, s. 10–11.

Studentské práce akademického charakteru: Snaha o úroveň jako u akademických článků. Předpokládá se pouze částečná znalost a orientace v dané problematice. Použití literatury a citace jako u akademických staťe jsou předpokladem.

Studentské práce esejistického charakteru: Předpokládá se osobní znalost a zkušenost s tématem z praxe, popř. jako kritická úvaha nad skutečnou praxí. Citace a literatura nejsou podmínkou.

2) Pokyny pro formát recenzí

Rubrika recenze nabízí prostor všem zájemcům, kteří chtějí seznámit ostatní čtenáře se zajímavými knihami z oblasti sociální práce a příbuzných oborů. Maximální rozsah recenze je stanoven na 1 200 slov. Recenze musí obsahovat bibliografický údaj o hodnocené knize (Daniela Vodáčková a kol.: *Krizová intervence*, Portál, Praha, 2002) a jméno autora recenze spolu s kontaktem na pracoviště, příp. e-mailem.

Nabídky recenzí zasílejte ve formátu RTF, jednoduchém řádkování, ve formátu písma Times New Roman, velikost písma 12, na disketě 3,5 palce či e-mailem.

3) Ostatní rubriky

Příspěvky ostatních rubrik nemají stanovený závazný formát, jejich podoba bude upřesňována individuálně na základě dohody s redakcí.

4) Kontaktní údaje:

Své příspěvky zasílejte na adresu redakce:

Časopis Sociální práce / Sociální práce
ASVSP, Fakulta sociálních studií MU, Gorkého 7, 602 00 Brno
Telefon: +420 549 493 895, e-mail: socialni_prace@quick.cz
www: <http://socprace.webpark.cz>

Vážené kolegyně, vážení kolegové, všichni příznivci sociálních profesí, opět se přiblížil konec roku, který mě nutí poohlédnout se zpět a podívat se na to, co se podařilo a před jakými výzvami stále ještě stojíme. Vedle bodu v čase, kterým konec roku je, mám ještě zvláštní osobní motiv, abych tuto bilanci provedl. Rozhodl jsem po dohodě s předsedou redakční rady předat šéfredaktorskou štafetu své kolegyni ThMgr. Stanislavě Ševčíkové, která doposud zastávala pozici odborné redaktorky akademické části časopisu a rovněž mě dokonale zastupovala.

V první řadě mám velikou radost, že časopis Sociální práce / Sociálna práca stále vychází a zdá se, že jeho obliba vzrůstá. Není to samozřejmě a já jsem za to velmi vděčný. Vždyť žijeme ve společnosti, která tématu solidarity věnuje tak málo pozornosti. Sociální práce je však právě jedním z prvků společenské solidarity a její místo bylo a vždy bude u těch, kteří jsou v materiálním či nemateriálním slova smyslu chudí a něco ve svém životě postrádají. Ve společnosti konzumu, která se u nás s pompou reklamních agentur usadila, je však pomoc osobám v nouzi spíše věcí okrajovou, kterou by ti úspěšnější možná raději přešli mlčením. Naším úkolem je však připomenout, že pomoc trpícím je nejenom morálním principem, ale také nezbytností, bez níž společnost vlastně ani nemůže fungovat. Společnosti odvracející se od svých chudých a potřebných potlačují část svého já. Ta se pak později může obrátit proti nim v konfliktu, kterému šlo předejít snahou o reflexi potíží a jejich včasnou integraci.

V kontextech politik Evropské unie se

dnes hovoří o potřebě sociálního začlenění ohrožených skupin, o sociální soudržnosti. Málokdo však přemýšlí o tom, že proces sociálního začleňování je také v rukou sociálních pracovníků, kteří se s těmi nejvíce ohroženými sociálním vyloučením setkávají dnes a denně v rámci svých profesních úkolů. Společnost by profesi sociální práce měla více ocenit a poskytnout jí odpovídající status v morálním i materiálním smyslu. Vzhledem k tomu, že nejsem ministr financí, mi dovoluňte, abych alespoň poděkoval svým kolegyním a kolegům - sociálním pracovnícům a pracovníkům, že svoji profesi nepověsili na hřebík, ačkoliv by to bylo s ohledem na zázemí, které jim zaměstnavatelé a společnost vytvářejí, více než logické a spravedlivé.

Také se chci obrátit i na svoji redakci, která mě v podobném slova smyslu učinila radost mnohokrát. Nejenže se statečně poprala se situací, kdy jsem v průběhu roku v důsledku jiných pracovních povinností nemohl plnit svoji šéfredaktorskou roli, ale stala se tvořivým týmem, který plní, co má uloženo, a své původní úkoly dotváří a modeluje tak, aby konečný výsledek byl pro čtenáře v daných podmínkách opravdu co nejlepší. A to za situace krajně nepříznivé. Redaktoři a další pracovníci redakce nejsou placeni vůbec nebo jen z nepatrné části, svoji práci plní vedle jiných úkolů, které jsou samy o sobě náročné a časově vytěžující. Mnohokrát jsem se přesvědčil, že práci vykonávají jen v důsledku své neutuchající lásky k oboru, který touto cestou chtějí podpořit a posílit. Prodlužování doktorského studia, probdělé noci a četné „infarktové stavy“ jsou jen malým odrazem zátěže, kterou

EDITORIAL

práce v redakci způsobuje. Jsem si však vědom, že leckdy stačí jen přívětivý telefonát, poděkování v e-mailu, které dokáže zachovat pocit, že jejich námaha je smysluplnou. Nebojte se tedy vedle svých požadavků a představ vyjadřovat i svá ocenění. Členy redakce to dokáže neobyčejně vzpružit. Děkuji všem členům redakce za jejich práci a věřím, že ještě nějakou dobu vydržíte.

Následným výčtem bych chtěl připomenout to, co se dnes již stalo v časopise „samozřejmostí“, i to, co vnímám jako výzvy pro budoucí měsíce a roky:

„Samozřejmosti“:

- Časopis pravidelně vychází, má stabilní zázemí ve své redakci, která na profesionální úrovni plní redakční úkoly.

- Časopis má pevnou strukturu, která vznikla na základě interakce mezi redakcí a čtenáři, a zdá se, že v současné době odpovídá jejich potřebám.

- Akademická část obsahuje kvalitní příspěvky, které reflektují teoretické i praktické problémy naší profese. Příspěvků do této části přestal být nedostatek, naopak vzrůstá přetlak, který umožňuje vybírat.

- Rozrůstá se počet předplatitelů, který osciluje kolem trvalé udržitelnosti časopisu.

- Mezi předplatiteli jsou významné instituce i osobnosti z našeho oboru. Narůstá zájem studentů, kteří časopis objevili jako podstatný zdroj informací.

- Funguje internetová stránka, která je stále více interaktivní.

Výzvy pro budoucnost:

- Především se dostatečně nepodařilo rozvinout spolupráci se slovenskými

univerzitami a zejména s institucemi sociálních služeb. Ačkoliv se již vytvořily základní vazby, okruh čtenářů časopisu na Slovensku je poměrně úzký a neodpovídá potřebě v této zemi, která na rozdíl od Česka již má svůj zákon o profesi.

- Časopis je v současné době čtvrtletníkem, což neodpovídá potřebám praxe. Nabízí se mnoho témat, která v důsledku malé periodicity vůbec nedokážeme pokrýt. V budoucnu by časopisu prospělo, kdyby se stal dvouměsíčníkem. Ovšem za předpokladu, že bude posílena a profesionalizována značná část agend, které se v rámci redakční práce musí vykonávat.

- Grafická úprava časopisu je v současné době relativně strohá. Odpovídá možnostem stávajícího modelu redakční práce. Grafické zpracování časopisu by se mělo přiblížit čtenářům tak, aby usnadňovalo orientaci ve struktuře časopisu a bylo více proloženo obrázky a bylo barevné.

- Podstatné je, aby časopis z modelu dobrovolného zajišťování většiny redakčních činností postupně, jak to dovolí finanční možnosti, přešel z dobrovolnické báze na formu placených aktivit. Tento krok může významně podpořit rozvoj časopisu ve všech výše uvedených dimenzích. V této souvislosti předpokládám zajištění grantových prostředků, které pomohou vykrývat chybějící prostředky z předplatných.

Svoji bilanci bych rád uzavřel hlubokým poděkováním všem, kteří se podílejí na tvorbě časopisu, ať už v jeho redakci při jeho tvorbě, či jeho odebíráním a čtením, bez něhož by vycházení časopisu nemělo smysl. Všem spolupracovníkům rovněž přeji dostatek sil, trpělivosti a pomoc

„všech dobrých sil“ v další práci.

Děkuji Vám všem za přízeň a pomoc, kterou věnujete našemu společnému časopisu, a přeji Vám pokojné Vánoce a radostný nový rok.

PhDr. Pavel Navrátil, Ph.D.
šéfredaktor

Číslo časopisu Sociální práce / Sociálna práca, které držíte v rukou, se příznačně věnuje etice. Jedná se o téma přítomné ve všech oblastech působení sociálních pracovníků. Už ze samotné povahy pomáhajících profesí totiž vyplývá mimořádný význam vztahu lidí mezi sebou navzájem i fakt, že v sociální práci jde spíše o poslání než o povolání. Otázkou přesto zůstává, jak dalece v běžném pracovním životě etické problémy a dilemata reflektujeme.

Příspěvky v akademické části se zabývají etikou, jak z obecnější perspektivy filozofického zakotvení respektu ke klientům, tak i z praktičtějšího pohledu zaměřeného na etický kodex sociálních pracovníků, na užívání drog v těhotenství a mateřství. K etické problematice má blízko i téma dobrovolnictví a také bezdomovectví. Publicistická část se zaměřuje na etické kodexy - jejich vytváření, změny i praktické naplňování. V závěru se pak přes oblast komunitního vzdělávání jako prostředku sociální integrace vracíme od etiky sociální práce zpět k obecnější etice sociální. Snažili jsme se tímto číslem přispět k reflexi etické problematiky a velmi rádi bychom zároveň podnítili vznik diskuse o etických otázkách.

PhDr. Mirka Nečasová, Ph.D.
garant

Vzájemná informovanost se vyplatí

Sociální práce se seniory má mnoho etických specifik, proto jsme pozvali k rozhovoru člověka na slovo povoláného, PhDr. Květu Šoupalovou, dlouholetou ředitelku Domova – penzionu pro důchodce v Brně-Bystrci.

Můžete nejprve přiblížit zařízení, které vedete?

Náš penzion se řadí mezi příspěvkové organizace Statutárního města Brna, které je naším zřizovatelem. S počtem 213 klientů jsme největší zařízení tohoto druhu v Brně. Naši klienti jsou ubytováni v samostatných garsonkách. Manželé a ti, kteří spolu žijí jako druh a družka, mají k dispozici jednopokojové byty se samostatnou kuchyňkou a sociálním zařízením. Na umístění v brněnských penzionech se čeká sedm až deset let, žádost se podává na odbor sociální péče obecního či městského úřadu v místě trvalého bydliště žadatele o umístění. Odtud se posílá na Odbor sociální péče Magistrátu města Brna, kde jsou shromažďovány žádosti víceméně z celé republiky. Podle toho, jak my hlásíme uvolnění obytných jednotek, posílají k nám zájemce o ubytování. Penzion je zařízení pro soběstačné klienty, kteří dokáží vést relativně samostatný život, pokud my jim pomůžeme prostřednictvím poskytování rozličných služeb. Obecně nevýhodou penzionů je, pokud se stane z člověka vážně nemocný, ležící pacient, který vyžaduje celodenní péči, že služby v penzionech nejsou

poskytovány v takovém rozsahu, aby byla zajištěna komplexní, celodenní péče. Nastane potřeba umístit ho v klasickém domově důchodců, kde se o něj starají nepřetržitě ve dne v noci. U nás máme služby od 6 do 21 hod. a noc musí zvládnout klient sám. Vedeme proto obyvatele zejména k sousedské výpomoci.

S jakými etickými problémy se nejčastěji potýkáte? Můžete říci téma, oblast, kde se nejobtížněji eticky, morálně správně rozhoduje při sociální práci se seniory?

Když přijímáme nové pracovníky, tak se snažíme vybírat osoby, které mají vztah ke starým lidem. Tak jako děti mají svoje specifika, tak je mají i staří lidé. Tím myslím, že sem přijímáme zaměstnance, kteří jsou schopni snášet různé nálady starých a nemocných lidí, které trápí a sužují v rámci jejich často velmi vážných chorob kruté bolesti. Bolest je nesdělitelná, senior má právo si naříkat, může být z bolesti popudlivý nebo plačtivý, a to všechno musí pracovník zvládnout.

Máte etický kodex seniorů?

Zvlášť vypracovaný etický kodex pro seniory nemáme. Řídíme se Zásadami chování geriatrických pracovníků (viz rámeček), které máme zakotveny v samostatné interní směrnici a které prolínají víceméně veškerou naši ústavní dokumentací – domácím, provozním i pracovním řádem apod.

Jaké etické zásady musí dodržovat váš pracovník? Jak má vypadat etické chování sociálního pracovníka vůči seniorům?

Vycházíme z toho, že každý člověk je jedinečný, a nesetkala jsem se s tím, že bychom někoho odmítli nebo hodnotili kritičtěji než ostatní podle toho, jestli má odlišnost třeba v sexuální, náboženské nebo politické orientaci. Domnívám se, že je důležité chovat se k sobě navzájem slušně především jako člověk k člověku.

Jak postupujete, když dojde k rozdílnému hodnotovému, morálnímu pohledu mezi pracovníkem a obyvatelem penziónu třeba v otázkách sexuální orientace, politické či náboženské příslušnosti?

Nemohu si ani vzpomenout, že by došlo ze strany zaměstnanců k názorovým střetům vůči klientům, ale občas se vyskytne taková nesnášenlivost mezi obyvateli penziónu. Na konci 80. let tu žilo hodně příslušníků komunistické strany, a ti zde samozřejmě žijí dodnes, do toho přišla generace lidí, kteří fandí více pravicovým stranám. Po revoluci občas došlo mezi našimi klienty ke slovním rozmlškám, ale postupem času se situace zklidnila.

Co se týká náboženské příslušnosti, jednou za měsíc do našeho penziónu dochází pan farář, který slouží mši. Zatím jsem se nesetkala ani ze strany zaměstnanců, ani ze strany klientů s tím, že by měli připomínky. Tyto aktivity klademe na obdobnou úroveň, jako když zorganizujeme taneční zábavu, maškarní ples, jedeme plavat do bazénu, jezdit na koních nebo sledujeme vystoupení dětí z MŠ, posloucháme pásmo básniček či koncert vážné hudby. Zaměřujeme se na vytvoření podmínek k tak různorodým aktivitám,

aby si každý přišel na své a zvolil si sám náplň svého volného času.

Jak postupujete, když se zdravotní stav nějakého seniora natolik zhorší, že v důsledku velkých bolestí reaguje podrážděně na ostatní?

To s sebou přináší věk a zdravotní stav a my to tak musíme brát. Jsme na pracovišti, kde se toto stává. Kromě utlumení samotné bolesti je třeba především s našimi klienty hodně komunikovat, probrat s nimi, co je trápí, provést psychoterapeutický rozhovor a odvést jejich pozornost trošku jiným směrem než jen k jejich potížím.

Jak je chráněno právo na soukromí a důvěrnost sdělení klienta?

Co se týká ochrany soukromí klienta, všichni se řídíme zejména zákonem č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů, s jehož zněním byli všichni zaměstnanci řádně seznámeni. Máme vypracovanou interní směrnici, která z tohoto zákona plně vychází, a tento zákon opět prolíná mnoha našimi dalšími interními předpisy a směrnici. Důvěrnost sdělení našich klientů samozřejmě zachováváme. V praxi máme často konkrétní problémy s tím, že když např. přijede pro některého pacienta rychlá záchranná služba, tak se ostatní klienti personálu vyptávají, komu se co stalo, koho to vlastně odvázejí. Opatrně volíme každé slovo, abychom tazatele uspokojili, ale přitom nic neprozradili. Většinou reagujeme slovy: „Ptejte se rodinných příslušníků, nebo můžete ho jít za pár dnů navštívit do nemocnice,“ a doplníme: „Představte si, že byste třeba vy měli takové vážné potíže, a my bychom tady všem ostatním sdělili, co se

O ČEM se mluví

VZÁJEMNÁ INFORMOVANOST SE VYPLATÍ

vám stalo.“ Zájem vyplývá většinou z obvyčejné lidské zvědavosti a starostlivosti – mohlo se něco přihodit jejich přátelům, jsou tu i klienti, kteří udržují mezi sebou blízké vztahy, a tak musíme velice citlivě vážit každé slovo.

Podle čeho se rozhodujete, kterému klientovi dát přednost při přijetí do penziónu?

O přijetí do DPD rozhoduje Magistrát města Brna, odbor sociální péče, kde v pořadníku evidují žadatele o umístění.

Pokud vím, základním kritériem pro rozhodování je především délka čekací doby a dalším rozhodujícím kritériem je sociální potřebnost. V dnešní době se občas stane, že majitelé zejména soukromých domů mají snahu vystrnadit seniory z jejich bytu nevybíravými způsoby, protože ho chtějí prodat za vyšší tržní cenu. Pokud hrozí, že by senior skončil na dlažbě, potom se dá přednost tomuto klientovi, kde nerozhoduje na prvním místě délka čekací doby, ale sociální potřebnost.

Foto: Libor Boček

Jinak co se týká samotného zdravotního stavu žadatele o umístění, příloha vyhlášky 182/1991 Sb. vymezuje tzv. kontraindikace, kdy je stanoveno, na základě kterých diagnóz může či nemůže být senior přijat do penziónu.

Jak řešíte, komu věnovat více času, protože jeho problém se zdá „závažnější“?

To musí individuálně posoudit konkrétní pracovník, který o naše klienty momentálně pečuje. Na prvním místě samozřejmě stojí akutní zhoršení zdravotního stavu – infarkt, bezvědomí apod., kdy se volá naléhavě lékařská

VZÁJEMNÁ INFORMOVANOST SE VYPLATÍ

**O ČEM
se mluví**

pomoc, a další situace se dají zkorigovat, aby všichni byli spokojeni. Klienti mají velmi často potřebu tzv. psychologického poradenství, zaměstnance vedeme k tomu, aby s nimi co nejvíce komunikovali. Uklízečky, pradleny i údržbáři jsou vedeni k tomu, aby nejen uklízely, praly, opravovali závady, ale aby si s našimi klienty při práci povídali a zajímali se o jejich život a případné potíže. A pokud senioři mají nějaký vážný, akutní zdravotní problém, se kterým se svěří, tak každý pracovník ví, že má okamžitě informovat zejména zdravotnický personál. Jsou klienti, kteří nás informují o každé maličkosti, a jsou i takoví, kteří se snaží v sobě svůj problém potlačovat. Pokud jakýkoliv zaměstnanec vidí, že se nějaký klient necítí dobře, okamžitě informuje zdravotnické pracovníky.

Jak se bráníte před tím, aby obyvatel domova nezneužíval pomoc a péči vašich pracovníků?

Pomoci a péče nezneužívají. Jejich reakce vyplývají z osobních vlastností, odolnosti vůči bolesti, odlišné potřeby být opečovávan. Někdo přijde za sestřičkou, když se mu mírně točí hlava, a jiný má horečku 38 °C a má tendenci si lehnout do postele a nikomu se nesvěřit. Je to jako v běžném životě, někdo bývá až přehnaně úzkostlivý, jiný svoje potřeby potlačuje. Ale v první fázi nikdy nelze jakékoli potíže našich klientů podceňovat a je třeba jim všem věnovat stejnou pozornost a péči.

Snažíte se o zlepšování podmínek, které vytvářejí úctu k hodnotám?

Je stále co vylepšovat. Jednou do roka realizujeme dotazníkové šetření mezi našimi klienty. Dotazníky jsou anonymní, v nich nám velmi otevřeně svěřují své

názory a potřeby. Velmi dobře funguje výbor obyvatel, který nám také přináší připomínky, naši obyvatelé vědí, že mohou přijít kdykoliv a svěřit se nám. Co nejčastěji jsme i v kontaktu s rodinnými příslušníky našich klientů, vzájemně si vycházíme vstříc tak, abychom společně jejich potíže co nejvíce zmírnili.

S kolegyněmi i kolegy dbáme na vzájemnou informovanost, která se nám vysoce vyplácí. Máme zájem o to, co se s každým z našich obyvatel děje, co ho trápí a z čeho se naopak raduje, proč má uplakané oči, nebo je k nám odměřený. Potom víme, jak s tímto člověkem jednat, rozumíme mu.

Domnívám se, že úctu k něčemu či někomu získává každý z nás zejména tím, že o svěřenou osobu či předmět především pečujeme a zajímáme se o ni. Snažíme se proto naše klienty co nejvíce zapojit do každodenního života našeho penzionu – pečovat o andulky ve voliére, krmit akvarijní rybičky, starat se o záhonky, knihovnu, nástěnky, zapojit se do organizování zájezdů a dalších společenských akcí, vyzdobit jídelnu výrobky, které sami zhotoví, apod.

Podáváte podněty ke změně zákonů, ustanovení, předpisů?

Náš penzion je členem Asociace ústavů sociální péče. Pravidelně několikrát ročně se scházíme v rámci Jihomoravského kraje s kolegy z dalších ústavů sociální péče. Zúčastňujeme se i celostátních setkání členů Asociace. Každý měsíc máme pracovní porady s vedením odboru sociální péče. Samozřejmě v mezidobí, když máme jakýkoliv problém, víme, že se můžeme na sebe obrátit, provést konzultaci. Sledujeme webové stránky MPSV. Ze

O ČEM se mluví

VZÁJEMNÁ INFORMOVANOST SE VYPLATÍ

strany všech výše jmenovaných institucí dostáváme dost informací a možností se k jakýmkoli problémům vyjádřit a připomínkovat je.

V čem by se mohl zlepšit život seniorů v penziónech, domovech?

Konkrétně brněnské domovy jsou na hodně vysoké úrovni kvalitou péče, materiálním vybavením, personálním vybavením i přístupem pracovníků. Město Brno tato zařízení maximálně podporuje. Zlepšovat je však stále co. Jedním z předpokladů práce v této oblasti je celoživotní vzdělávání pracovníků v sociální sféře. Absolvujeme často různá školení, která jsou zaměřena na vypracování standardů, zúčastňujeme se rovněž školení zaměřených na oblast řízení managementu, vedení účetnictví, zdravotní i psychické stránky seniorů, všude existují obrovské rezervy. Navštěvujeme i ústavy sociální péče v zahraničí, abychom mohli srovnávat a odvézt si nové poznatky.

Sami jsme někdy nejistí, jak máme se starým nemocným člověkem jednat a jak k němu v určitých situacích přistupovat. Od letošního roku naši zejména zdravotničtí pracovníci pravidelně konzultují

svoje problémy, které při výkonu svého povolání vnímají, s psychologem – supervizorem.

Cílem těchto našich veškerých aktivit je jediné – pochopit naše klienty a vytvořit jim co možná nejlepší podmínky k jejich životu v našem domově.

A na závěr osobní otázka: Co vás nejvíce povzbudí při vaší práci?

Nedávno jsem šla po chodbě, kde seděla v křesle jedna z našich klientek, která u nás žije 15 let. Ptala jsem se jí: „Co jste taková zadumaná?“ „Víte, zrovna přemýšlím nad tím, že jsem se nikdy neměla tak dobře, jako co žiji tady,“ odpověděla mi. To jsou situace, kdy to na srdíčku člověka krásně pohladí a nastartuje natolik, že jsou rázem zapomenuty všechny starosti a problémy, které se občas vyskytnou. Taková slova dodají člověku mnoho sil a energie.

Chtěla bych touto cestou poděkovat všem pracovníkům za práci, kterou odvádějí, protože je nepředstavitelně náročná. Obdivuji sestřičky i veškerý personál za jejich laskavost a nekonečnou trpělivost. Tím vytvářejí velmi příjemnou atmosféru domova pro naše klienty.

Připravil Pavel Bajer

Zásady chování geriatrických pracovníků

- **Budte vždy milí a příjemní. Své osobní problémy nechte doma. Obyvatelé mají svých problémů dost a od vás očekávají tvář plnou lásky a radosti.**
- **Oslovujte obyvatele paní a pane s příjmením, pokud vás nepožádají o jiné oslovení. Vždy vykejte, i když budete požádáni o oslovení křestním jménem. Nikdy neříkejte obyvatelům babi a dědo. Nejsou to vaši příbuzní a zařazujete je tím do kategorie, která nepatří k ostatním dospělým lidem. Dáváte jim pocit starého člověka, o kterého se musí někdo starat, nebere ho vážně a může mu i poroučet. To je proti zásadám validace a humanistického přístupu k péči o seniory. Jestliže byste některým obyvatelům tykali a jiným vykali, poskytnete možnost k domněnce, že jedni mají protekci, máte je raději, nadřuzujete jim. Někteří staří lidé jsou žárliví a závistiví.**
- **Pomáhejte všem udržet si pocit vlastní hodnoty. Nikdy s nikým nemluvte spatra. Neponižujte je, nejednejte s nimi jako s dětmi. Nikdy nepoužívejte tvrdý tón a nemluvte hrubě.**
- **Nechte obyvatele dělat pro sebe vše, co mohou. Pouze asistujte, ukažte, jak se co dělá, povzbuzujte je, ale nedělejte to za ně. Tím byste jim umožnili regresi a sklouznutí do nemohoucnosti a bezmocnosti. V takovém stavu je mnoho obyvatel, kteří by mohli být ještě v mnoha směrech samostatní, ale propadli depresi a vzdali to. Cítí se být neschopní a nepotřební.**
- **Udržujte obyvatele orientované v čase a místě. Stále je informujte o současném datu, dni, roce. Vyhvěste jim v pokoji kalendář. Mluvte často o místě, kde žijí.**
- **Budte dobrým posluchačem. Nepřerušujte, neskákejte do řeči. Když mluvíte s někým, kdo špatně slyší, nekřičte na něho, ale jděte blíž, skloňte se k němu, mluvte pomalu. Užívejte co nejméně slov, buďte struční.**
- **Jestliže po vás obyvatel něco žádá, snažte se vyhovět. Pokud nemůžete, vysvětlete mu, proč. Když to nehodláte splnit, nikdy ho neodkazujte slovy „za chvíli“. Řekněte přesně, kdy co uděláte, protože co je chvíle pro vás, může se zdát jinému věčností.**

- Občas nahlédněte po zaklepaní do pokojů, jestli je vše v pořádku. Především tam, kde se obyvatelé hádají nebo mají vážné fyzické či psychické potíže. Možná mohl někdo upadnout, uhodit se a potřebuje pomoc.
- Nikdy nemluvte s obyvateli špatně o nikom z personálu.
- Nikdy si nesedejte na obyvatelovu postel, nepoužívejte jeho přístroje. Je to nehygienické. Přisedněte si k posteli na židli. I když vykonáváte své denní povinnosti, využijte každé volné chvílky, zastavte se s obyvatelem, usmějte se na něho a promluvte s ním.
- Před vstupem do pokoje vždy klepejte.
- Jestliže obyvatele krmíte, umyjte si ruce před i po jídle tak, aby vás viděl. Dbejte na osobní hygienu, tj. manikúru, úpravu vlasů apod.
- Chodte upravené, ale mnoho líčení a šperků není na místě. Šátky ani pantofle nejsou vhodné. Noste pohodlné, dobře formované boty.
- Dobrovolníci jsou školeni sestrami, které na ně i dohlížejí. Nesmějí sami provádět služby, které přísluší sestrám. Například koupat obyvatele, zvedat je, obracet a jinak s ležícími manipulovat. Při těchto procedurách je třeba, aby byla přítomna sestra. Dobrovolníci pomáhající v domově musí mít také souhlas sester k tomu, aby mohli sami podávat obyvatelům jídlo anebo rušit některá omezení.

Důvěrnost údajů zakotvuje Kodex občanského poradce

Ke specifickým občanskému poradenství promítnutého do rámce sociální práce patří skutečnost, že poradci (občanští poradci) se vymykají běžné představě sociálního pracovníka. Poradce je málokdy sociální pracovník svým vzděláním a jeho činnost tvoří jakousi směsici právního (více) a sociálního (méně) poradenství a terapie. Poradci jsou lidé z různých profesí a svou kvalifikaci získávají speciálním výcvikem podle metodiky Asociace občanských poraden. Při své práci pak využívají z přibližně 80 % získané komunikační dovednosti a umění empatického přístupu ke klientům a teprve zbývající část jejich činnosti vyžaduje odborné znalosti, resp. orientaci v řešení podstaty problému.

Významnou zvláštností je rovněž složení cílové skupiny (klientů). Ne vždy to totiž jsou lidé tzv. sociálně potřební. Klienty občanských poraden jsou všichni lidé, kteří mají potíže s uplatňováním svých práv a výkonem svých povinností nebo se hůře orientují v právním systému na úrovni státu, samosprávy, komerční sféry či mezilidských vztahů.

Nejen nad etickým chováním poradců vůči klientům se zamýšlí ředitel Občanské poradny v Praze I Ivan Kolář.

S jakými etickými problémy se nejčastěji potýkáte? Můžete říci téma, oblast, kde se nejobtížněji eticky, morálně rozhoduje?

Asi nejtěžší je pro poradce požadavek být nezávislý na svých pocitech a názorech při práci s klientem. Požadavek přijímání každého klienta bez ohledu na jeho sociální postavení, názory, postoje, apod., resp. otevření občanské poradny pro všechny lidi, přivádí do poradny i takové klienty, kteří brzy zjistí, že poradna je bezpečné místo, kde může bez obav a anonymně prezentovat své názory často

velmi nekonvenční a třeba i urážlivé.

Poradce se přitom nesmí nechat vmanipulovat do role vychovatele nebo obhájce správného názoru, ale musí se držet podstaty problému, se kterým klient do poradny přišel.

Zřejmě největší zatěžkávací zkouškou pro sociální citění a morální postoje poradců jsou takové situace, kdy například v jeden okamžik radí nemajetné stařence, jak se účinně bránit proti výpovědi z nájmu bytu, a po ní přijde majitel domu z dotazem, jak to udělat,

aby mohl vystěhovat několik rodin ze svého domu. Očekávaná (instinktivní) reakce poradce vyhodit takového člověka s tím, že od toho tu nejsme, musí ustoupit profesionálnímu chování a uvědomění si, že když klientovi poskytneme rady, v jakých právních rámcích se může pohybovat, zabráníme pravděpodobně poškozování práv nájemníků nějakým brutálním a nelegálním způsobem.

Jak se tvořil etický Kodex občanského poradce?

Kodex občanského poradce vznikl v návaznosti na Minimální standardy občanských poraden poté, co jsme si uvědomili, že standardy jsou určitou normou pro činnost občanské poradny (tedy instituce) a nezahrnují plně chování a postoje individua (tedy pracovníka poradny). Kodex vychází ze základních principů občanského poradenství, kterými jsou nestrannost, nezávislost, diskretnost a bezplatnost. Tyto principy jsou pak promítnuty a rozpracovány na osobu poradce. Nestačí tedy například pouhé konstatování, že poradna je diskretní v záležitostech svých klientů a že klienti mohou v poradně vystupovat anonymně, ale kodex přímo zavazuje poradce k mlčenlivosti o skutečnostech, které se dozví při jednání s klientem, a zakazuje mu prezentovat tyto skutečnosti či identitu klienta mimo poradnu.

Jaké etické zásady musí dodržovat váš pracovník? Jak má vypadat etické chování sociálního pracovníka?

Poradce musí samozřejmě dodržovat všechny zásady obsažené v Kodexu občanského poradce. Výčet všech prvků etického chování poradce by byl příliš

dlouhý a bylo by nutno ocitovat celý kodex. Domnívám se, že základním a nejdůležitějším principem etického chování poradce vůči klientovi je respekt k jeho osobě a jeho problémům bez nějakého jejich hodnocení a posuzování. Velmi důležitá je rovněž velká míra empatie k osobě klienta, resp. ke stavu, ve kterém se nachází. Často se také zapomíná na dodržování zásad normálního slušného chování oproštěného od familiárnosti a nadřazenosti. Tyto prvky etického chování však neplatí jen pro občanské poradce, ale měly by být součástí etického chování všech tzv. pomáhajících profesí (tj. sociálních pracovníků, učitelů, policistů, apod.).

Jak lze propojit právo na seberealizaci klienta s neomezováním práv pracovníka? Jinými slovy, když dojde ke konfliktu zájmů mezi sociálním pracovníkem a klientem?

Ke konfliktu zájmů dochází v občanských poradnách velmi zřídka. Snad je to dáno tím, že klientela není rezidenčního typu a většina klientů se v poradně objeví pouze jednou. Nedochozí tak k nějaké větší vazbě mezi klientem a poradcem. Existují ovšem také typy tzv. stálých klientů, u kterých se dá konstatovat, že získali jakousi závislost na službách poradny. Ti pak, stejně jako klienti, kteří si vymáhají nadstandardní péči, omezují pracovníky poradny tím, že spotřebovávají větší množství jejich času (na úkor mimopracovního volna, odpočinku, či péče o jiného klienta). Bránit se proti tomu je velice těžké, zejména proto, že poradci jsou vedeni k vysoké míře empatie k pocitovému nastavení klienta. Jedině účinná metoda, jak tlakům ze strany

klienta čelit, je asertivní uplatňování hranic pomoci, přičemž se poradce může opírat o vnitřní dokumenty poradny (např. provozní řád). Potíž je však v tom, že asertivní a empatické chování bývá často v protikladu a najít správnou míru jejich uplatňování je velmi těžké.

Existuje daný postup, který použije sociální pracovník při konfliktu klienta a jiného občana, mezi institucí a skupinou klientů, zájmů klientů a ostatní společnosti či konfliktu mezi zaměstnavatelem a jeho sociálními pracovníky?

Nějaké předem připravené „modelové situace“ v občanském poradenství neexistují. Bez ohledu na to, o jaký typ klienta se jedná (přičemž klientem může být jak jednotlivec, tak i instituce), spočívá úloha poradce v tom, aby konfrontoval klientův požadavek (zájem) s právními předpisy či obecně platnými normami. Volba postupu, jak na úrovni komunikační, tak i při volbě následné strategie řešení problému, vychází z individuality klienta, a nelze ji proto zasadit do nějakých předem připravených schémat.

Jak postupujete při rozdílných názorech klienta a pracovníka třeba na sexuální orientaci či náboženskou příslušnost? Například když klient nutí pracovníka k modlitbě podle své víry.

Uvedený příklad v občanské poradně asi nenastane. Pokud ano, pak se bude poradce snažit přimět klienta k návratu k podstatě problému, se kterým přišel do poradny, například tím, že se jej zeptá, jak tento jeho požadavek souvisí s celou věcí. Jinak již bylo řečeno, že poradce respektuje klientovy postoje a názory. Respekt neznamená souhlas či ztotožnění

se s nimi. Rozhodně by ale nemělo docházet k nějaké diskusi v této věci, či přímo k polemice ústící v hádku. Klienta je třeba pouze vhodně upozornit, že jsme tu od toho, abychom mu pomohli s řešením jeho problému, a to pouze v té oblasti, kde jsme k tomu kompetentní.

Jak je chráněno právo na soukromí a důvěrnost klienta?

To je jedno ze základních práv klienta v občanské poradně. Zakotvuje ho jak Charta občanských poraden, tak jejich Minimální standardy a samozřejmě i Kodex občanského poradce. Důvěrnost všech údajů o klientovi a o věcech, se kterými se na poradnu obrátil, podporuje především závazek mlčenlivosti pracovníků poradny, ale i to, že kromě pracovníků poradny nemá nikdo přístup k záznamům o případech. Pokud do poradny vstupuje nějaký jiný subjekt, např. kontrola plnění standardů nebo stážisté a praktikanti, je od něj vyžadován podpis závazku o mlčenlivosti stejně jako od pracovníků poradny. Právo na projednávání svého případu v soukromí má rovněž zakotvení v Minimálních standardech a jako takové je dodržováno. Pokud je účelné, aby při práci s klientem byla kromě poradce třetí osoba (např. během výcviku poradců při tzv. násleších), vyžaduje tato situace vždy souhlas klienta.

Podle čeho se rozhodujete, kterému klientovi dát přednost, věnovat mu více času, protože jeho problém je „závažnější“?

V občanském poradenství se zásadně neupřednostňuje žádný klient, resp. problém. Klienti jsou přijímáni v pořadí, v jakém se dostavili či byli objednáni. Celá tato, na první pohled divná skuteč-

nost vyplývá z toho, že občanská poradna není krizové centrum a svou činností je nesupluje. Pokud je klient v krizi a přijde do občanské poradny, tak jej poradci předávají na příslušné krizové pracoviště (tj. sjednají jeho přijetí, či jej tam v závažných případech dopraví), nebo jej tam alespoň odkáží podáním referenční informace. Každá poradna si v této souvislosti buduje vlastní databázi spolupracujících organizací a míst, kam lze klienta předat k odborné péči.

Jak se bráníte před tím, aby klient nezneužíval pomoc a péči vašich pracovníků?

O tom jsem se již zmiňoval při otázce o omezování práv pracovníka poradny (poradce). Jedná se většinou o vyžadování nadstandardních služeb a bránit se lze jediné asertivním trváním na hranicích poskytované pomoci a odkazem na nutnost dodržování provozních pravidel a řádů. Existence takových psaných pravidel je pro poradce právě v těchto případech velmi výhodná, protože poukázáním např. na příslušný odstavec provozního řádu, kde se praví, že „poslední klient je přijat nejpozději půl hodiny před koncem pracovní doby“, si poradce může velmi účinně chránit své soukromí, volný čas a vyvarovat se případnému syndromu vyhoření.

Jak postupujete v případech porušování zákonů a oprávněných zájmů občanů? Jak často k těmto případům dochází?

Oznamovací povinnost při podezření ze spáchání trestného činu je jednou z povinností každého občana, nejen poradce. Zdůrazňuji termín „trestný čin“, protože tato povinnost je vyhrazena právě pro tyto případy. Pokud se poradce

o takovéto skutečnosti během rozhovoru s klientem dozví, musí jej upozornit, že on, jako poradce, není této povinnosti zbaven a dává klientovi možnost nepokračovat v dalším popisu skutečnosti, pakliže by to ohrožovalo jeho osobu. Velké množství případů řešených v občanské poradně se ale týká porušování zákonů a oprávněných zájmů občanů v souvislosti s občanským, pracovním, obchodním, správním a rodinným právem. Právě tyto případy, resp. rady, jak se těmto situacím bránit a vypořádávat se s nimi, jsou hlavní náplní občanského poradenství a „dením chlebem“ poradců.

Snažíte se o zlepšování podmínek, které vytvářejí úctu k hodnotám?

Podáváte podněty ke změně zákonů?

Podávání podnětů ke změně nejen zákonů, ale i podzákoných norem tvoří další náplň občanského poradenství. Jedná se o spolupráci na tvorbě sociální politiky formou poskytování zpětné vazby institucím státní správy a samosprávy, případně i zákonodárným orgánům. Na nižší úrovni, tj. na úrovni komunikace mezi místní (či regionální správou) a jednotlivými poradnami, tato zpětná vazba docela dobře funguje. Podněty směřované na vládu a parlament se chystáme zpracovávat koordinovaně v rámci Asociace občanských poraden. Tento systém byl již asociací vypracován, ale jeho praktický provoz zatím vážne. Je to způsobeno asi tím, že síť občanských poraden je stále ve stadiu budování a priority většiny poraden ještě směřují spíše ke zdokonalování vlastního provozu s cílem zkvalitňovat práci s klienty.

Rozhovor připravil Pavel Bajer ■

Sociální etika vychovává k péči o vlastní budoucnost

Sociální etikou se dlouhodobě zabývá prof. Dr. Josef Dolista, Ph.D., Th.D. Svými fundovanými odpověďmi dává možnost nahlédnout pod pomyslnou pokličku tohoto oboru, který má interdisciplinární a internacionální charakter. Snaží se rovněž o rozvoj bioetiky a profesní etiky. Vyučuje na Zdravotně sociální fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích a filozofii na Pedagogické fakultě téže školy. Je členem Filozofického ústavu AV ČR.

Co si lze pod pojmem sociální etika představit?

Sociální etika je vědní obor zabývající se vzájemnými vztahy mezi lidmi, činí nad nimi etickou reflexi a eticky je hodnotí. Téma sociální etiky je obsáhlé a má interdisciplinární charakter. Můžeme jmenovat filozofii, teologii, kulturní antropologii, právo, psychologii, sociologii, politologii, kulturologii a ekonomii. Sociální etika si musí zachovat vědecký charakter, má-li být zachován dialog mezi sociální etikou a dalšími rozvinutými vědními obory. Sociální etika se nemůže vyhnout tématům z politické etiky, právní etiky, hospodářské etiky, ekologické etiky, etiky vztahující se k užívání techniky a technologií, sociální etika musí obsahovat kapitoly etiky vyplývající z práce se sdělovacími prostředky. Každá část této vyjmenované etiky patří k celku sociální etiky.

Má obor sociální etika své základní rozdělení?

Základní rozdělení sociální etiky má dvě části: individuální a celospolečenskou (lidstvo jako celek). Sociální etika musí usilovat o individuální rozvoj člověka, má antropologickou dimenzi, nejen hospodářskou. Současně se musí věnovat rozvoji lidstva jako celku a zde vyjadřovat solidaritu s lidmi v nouzi. Jen realizace „nového humanismu“ umožní lidem zprostředkovat lidštější životní podmínky. Tyto dvě hlavní části musí umět sociální etika harmonicky propojit.

Můžete jmenovat nejčastější příčiny sociální nespravedlnosti vůči jednotlivcům?

Nejčastějšími příčinami sociální nespravedlnosti je krácení základních práv lidí, na která mají nárok: mzda, vzdělání, volný čas. Lidem se nedostávají buď hmotné

prostředky, nebo duchovní, dále kulturní a vzdělanostní dobra. Etika má diagnostikovat příčiny těchto nedostatků a nabízet podněty ke zjednání nápravy. Sociální etika má vychovávat lidi k péči o vlastní budoucnost. To se stává problémem mnoha občanů v různých částech světa, že zaměřují svou pozornost na „carpe diem“ bez jakékoli prozíravosti.

Soukromé vlastnictví nabízí lidem podněty k péči o budoucnost, proto by sociální etika měla poukazovat na výchovné aspekty z práce na poli soukromého vlastnictví. Nedostatkem sociální etiky bylo mlčení před nespravedlivým zasahováním státu do soukromého vlastnictví. Sociální etika má umět vysvětlit, že nelze žít v ideálních iluzích o tom, že si všichni lidé budou rovni v hmotném zajištění a že socialistické sliby způsobí „ráj na zemi“. Z dnešního hlediska je zřejmé, že marxistická nauka o třídním boji a třídním rovnostářství je nepřijatelná. Úsilí o sociální spravedlnost je chvályhodné, ale neznamená v žádném případě slib sociální rovnosti.

Jak vnímá sociální etika pojem sociální spravedlnost?

Sociální spravedlnost nemůže být vykládána ve prospěch lidí bez zájmu o zaměstnání na trhu práce a požadavcích na trhu práce. Sociální spravedlnost vyjadřuje snahu poskytnout lidem to, co je potřebné k důstojnému životu. Jedná se jistým způsobem o obranu lidí, kteří by mohli být poškozeni egoistickými skupinami, kterým se jedná jen o zisk na úkor ostatních. Sociální spravedlnost požaduje solidaritu s těmi, kteří nejsou s to postarat se o sebe, ale nikoli vlastní vinou (nemoc, stáří, postižení). Pojem „sociální spravedl-

nost“ vyžaduje hlubokou analýzu a výklad, pak se ukáže, že tento pojem je velmi tvrdý vůči žebrajícím bez jejich snahy o příspěvek do obecného dobra lidského společenství. Povinnosti zaměstnanců a zaměstnavatelů má zkoumat sociální etika a posoudit obě strany, zda jejich jediným zájmem není pouze zisk. Ten je jedním z nejvýznamnějších faktorů těchto vztahů, ale není jediný. Pokud dominuje, pak vztahy mezi zaměstnanci a zaměstnavateli jsou velmi křehké a většinou končí rozpadem. Sociální etika si klade otázky po spravedlivé mzdě zaměstnanců a po spravedlivém výkonu zaměstnanců. Hranice výše zisku na obou stranách většinou nejsou definovány a každá strana usiluje trvale o jeho větší objem za cenu umenšení druhé strany. Tento přístup trvale nabízí konfliktní řešení.

Můžete nastínit pohled sociální etiky na téma rodiny, rodinného soužití, výchovy a dalších elementů ovlivňujících postavení rodiny v současném světě?

Sociální etika nemůže odhlížet od rodinné problematiky, rodinného soužití, výchovy v rodině, od vzdělávání dětí v rodině, od elementů, které destabilizují rodinu. Můžeme mít na mysli podporu ženy v její mateřské úloze, v roli vychovatelky dětí a všeho toho, co se nazývá teplem domácího krbu. Podle mého mínění rodinu destabilizuje dnes to, že její členové na sebe nemají čas. Rodiče jsou v pracovním procesu, aby získali větší finanční prostředky pro svou rodinu, ale paradoxní je, že tato snaha je často korunována rozpadem rodiny. Nedostatek rodinné komunikace některé lidi vede k manželské nevěře a děti bez

rodičovského dohledu jsou přijaty do skupin, kde se nic dobrého nenaučí. Stát musí věnovat svou péči rodinám a jeho rodinná politika se vyjadřuje v příslušných zákonech a opatřeních. Sociální etika se nutně musí zabývat etickými hodnotami, které rodinu stabilizují a vytvářejí prostor pro radostné přijetí nové generace.

Jaké otázky si klade sociální etika ohledně role státu v oblasti zachování sociální spravedlnosti? Jak plní tuto úlohu politická reprezentace ČR?

Úloha státu spočívá především v péči o dobro celku. Stát se nemůže zříci zachování sociální spravedlnosti, ale může nabízet mnohé podněty, které k sociální spravedlnosti vedou. Stát, pokud rozumně podporuje podnikání a zemědělství, bude prosperovat. Obyvatelé státu mají právo na spokojený, spravedlivý a klidný život. Sociální etika si klade otázky, zda stát svou úlohu plní dobře a kde jsou příčiny případného selhání. Stát se nemůže zříci sociálních úkolů, mezi které patří úsilí o stabilitu soukromého vlastnictví a podnikání, úsilí o spokojenost občanů v oblasti bezpečnosti, etického jednání všech spoluobčanů, má zasahovat tam, kde jsou porušována základní práva zaměstnanců (pracovní doba, nerespektování Zákoníku práce atd.). Oblast sociální spravedlnosti je podchycena zákonem, popř. trestním zákonem. Stát vstupuje do této problematiky například tehdy, když zaměstnavatel neplatí za své zaměstnance příslušná povinná pojištění, zejména zdravotní. Politická reprezentace České republiky chápe nutnost sociální spravedlnosti a smíru, ale to neznamená, že má podporovat sociálně slabé vrstvy obyvatelstva,

kteří je velmi pasivní a zneužívá sociální spravedlnosti. Ekonomická situace státu dotlačí státní představitele k tomu, aby byli ve vydávání sociálních příspěvků prozíravější.

Kde vidíte kořeny sociálních konfliktů patrných zejména v nejchudších zemích světa?

Problematika sociální etiky má internacionální charakter. Na straně jedné existují státy s významnými civilizačními, technickými a kulturními vymoženostmi, na straně druhé existují státy, které trvale chudnou a nedokážou se vymanit ze stavu nesrovnatelné chudoby. Tyto státy patří do oblasti Latinské Ameriky a Afriky. Téma spravedlnosti a míru se stalo dlouhodobým požadavkem, který není po mnoho let splněn. Oprávněné tužby lidí nejchudších států světa se koncentrují na respektování jejich lidské důstojnosti, na sociální a hospodářský růst a na politickou svobodu. Sociální konflikty nemají jen tuzemský charakter, ale mají internacionální rozměr. Kořeny sociálních konfliktů spočívají v sobeckých zájmech bohatých a mocných skupin, které si osvojují bohatství země téměř jen pro sebe. Můžeme si položit otázku, kolik dobra se dostává obyvatelstvu v příslušných zemích z diamantových dolů a ropných vrtů. Obyvatelstvo si uvědomuje, že život v chudobě si nezasloužilo, stalo se mnohem více obětí nespravedlivých zásahů mocných skupin, popř. jiných států a mocných mezinárodních společností do jejich vlastní země. Soudobé teroristické aktivity, kromě jiného, mají také sociální rozměr, ale tato sociální problematika není řešena.

Sociální pokrok v nejchudších zemích

světa může zabezpečit hospodářský růst. Základem hospodářského pokroku je zmizení analfabetismu a růst ve vzdělanosti obyvatelstva. Vzdělání ale může být uskutečněno, až když lidé netrpí hladem. Etika vede k solidaritě s trpícími hladem na celém světě, která je pak doprovázena konkrétní pomocí, nejlépe typu „pomáháme, aby sis pomohl sám“.

Sociální etika musí brát zřetel na solidární rozvoj lidstva. Žádný národ a stát nežije v izolaci ani tak žít nemůže, proto je nutno podporovat sociální etikou společenství mezi národy. Všechny státy světa musí respektovat sociální spravedlnost, která chce odstranit vše nespravedlivé v ekonomických vztazích hlavně mezi národy bohatými a chudými. Prudký civilizační rozmach a ekonomický růst se nemůže stát bariérou v rozvoji chudých států. Tato situace je velmi vážná a před touto otázkou stojí politikové a ekonomové nejbohatších států světa. Pokud by otázka sociální spravedlnosti zůstala neřešena, způsobilo by to časem ohrožení samotných bohatých států, forem těchto ohrožení je mnoho. Pomoc chudým národům se stala nutností a výzvou.

Patří také náboženské konflikty do oblasti sociální etiky?

Náboženské konflikty patří také do oblasti sociální etiky, pokud vyrůstají ze sociálně

nepřiměřených podmínek. Náboženství je mocný fenomén, který je nutno stále poctivěji studovat, abychom rozuměli možným civilizačním střetům.

Podceňování vlivu náboženství na život společnosti je velkou strategickou chybou nejen politiků, ale rovněž etiků. Náboženství má sílu zabránit sociálním pohromám a nabízí lidem hodnoty, které se zapomínají v technicky rozvinutých společnostech, jako úcta k jednotlivcům, cit solidarity, spolupráce na obecném dobru a péče o ty, kteří jsou mravně zpustlí. Avšak jednotlivá náboženství je třeba rozlišovat, protože některá mají škodlivý dopad na společnost.

Daří se sociální etice pěstovat v myslích lidí povinnost solidarity?

Sociální etika má vědomě pěstovat v myslích lidí povinnost solidarity. Je nutno zachovat respekt před prací a bohatstvím jednotlivých států, ale přesto je nutno vychovávat občany těchto států k solidárnímu rozvoji ostat-

Foto: Lenka Chuwa,
www.humanisti.cz

ních národů. Přebytky bohatých států jsou velké a nelze eticky připustit, aby se tyto přebytky ničily, místo aby se darovaly potřebným lidem. Povinnost solidarity je zakotvena v našich zákonech a mnozí obyvatelé České republiky ji vyjádřili mnoha způsoby při povodních, vyjadřují ji posíláním finančních příspěvků na různá konta charitativních organizací. Motivaci k solidaritě je nutno posilovat a vychovávat k ní.

Jak se staví sociální etika k hnutím ohrožujícím humanismus?

Sociální etika se musí více věnovat tématům, která ohrožují humanismus v jednotlivých státech. Jedná se především o nacionalismus, rasismus a neofašistická hnutí. Sociální etika se musí dotazovat po příčinách těchto jevů, zkoumat je a pokoušet se je výchovnými metodami odstraňovat. Pokud by tyto negativní tendence přešly do celostátních rozměrů, pak by se státy začaly ohrožovat. Solidární svět může být zachován jen bez těchto negativních jevů a patologického jednání vůči humanismu. Sociální etika může nabádat, připomínat, napomínat, vychovávat, ale nemůže vstoupit na pole represivního jednání.

Co vnímáte jako nejpálčivější morální problém současného světa? Je to úbytek smyslu pro duchovní hodnoty?

Sociální etika musí vnímat úbytek smyslu pro duchovní hodnoty u mladé generace a její zvýšenou agresivitu. Pojem „duchovní hodnoty“ je třeba vidět v nejširším smyslu slova. Do duchovních hodnot lidí patří kultura, zájem o dějiny, mezilidské vztahy, umění a náboženství, literaturu a poezii, vědu a vztah k přírodě.

Pokud budou mladí lidé orientováni jen na „mít“ jako realizaci smyslu života, pak taková společnost později bude kulturně a humánně upadat. Tyto problémy lze vnímat především u učňovské mládeže a mládeže málo vzdělané. Někdy se zapomíná na pojem „sociálního citu“, který vede jednotlivce i společnost k pozitivnímu jednání k potřebným lidem, ke slabým a nemocným a zabraňuje jakékoli formě šikanování. K sociálnímu citu má sociální etika vychovávat. Sociální cit nevyjadřuje jen pouhou solidaritu s potřebnými lidmi, ale je to také rozhodnutí věnovat své síly intelektu a vůli celku. Sociální službou by měli projít všichni mladí lidé, protože prostřednictvím této práce, nikoli jen teorií, se sociální cit rozvíjí.

Jaké cíle, úkoly si před sebe klade sociální etika? Jaký má program?

Nabízený program může spojit odborníky z různých regionů a mohou se domluvit na další spolupráci. Dokonce by z nabízeného programu mohl vzniknout vědecký projekt, který by mohla přijmout některá grantová agentura.

a) Sociální etika má za úkol rozvíjet bohatství pojmu „lidská svoboda“ v souvislosti s naukou o etických základech společnosti a ceny důstojnosti lidské osoby. Člověk nemůže být redukován jen na komplex společenských vztahů.

b) Sociální etika má nabízet podněty pro zaměstnavatele, aby se starali o celoživotní vzdělávání zaměstnanců a celkový rozvoj jejich osobnosti.

c) Sociální etika má analyzovat hospodářský liberalismus a poukazovat na jeho meze.

d) Sociální etika se má vyjadřovat k vyšší

průměrných mezd ve společnosti, která má zajistit důstojný život lidí, aniž by byl narušen řád rodinného života. Podobně se má vyjadřovat k pracovní době zaměstnanců, aby byl zajištěn jejich odpočinek a právo na důstojný kulturní život.

e) Sociální etika má zjišťovat fenomény násilí ve společnosti a poukazovat na jejich příčiny. Rovněž má poukazovat na důležitost zachování mírového soužití mezi národy.

f) Velkým tématem sociální etiky je „sociální spravedlnost“. Toto téma je zapotřebí trvale rozvíjet a vštěpovat do vědomí lidí.

g) Sociální etika nemůže přehlédnout problematiku pornografie a drog, obchodování s drogami a zločinnost vyplývající z tohoto obchodování.

h) Nejen ekologické hodnoty má sociální etika chránit, ale má dbát na rozvíjení „humánní ekologie“, kterou se rozumí rodinné hodnoty a vytváření pro-rodinné mentality.

i) Sociální etika musí podporovat vzdělanost obyvatelstva, protože jen tak se jednotlivci či jednotlivci uplatní na trhu práce. Současně má usilovat o podporu všech dobrovolných skupin, které konají charitativní práci.

Připravil Pavel Bajer

Zhodnocovaniu medziludských vzťahov sa venujú i v manažmente

Sociálne dianie na Slovensku, pojmy, ako etický audit a expertíza, etické poradenstvo, predstavuje doc. PhDr. Cyril Diatka, CSc., vedúci Katedry etiky a katechetiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre.

Čo vás priviedlo k etike?

V rovine intímnej proces sebapoznania, prehodnocovanie osobného rozvoja, vzťah k blízkym, k rodine. Z hľadiska spoločenského po roku 1989 som opustil pôdu filozofie a zaujali ma dva problémy: Človek a spoločnosť vo vzťahu k povinnostiam, ale najmä zodpovednosti. V rovine etika a kultúra rozdielne hodnotové systémy, ktorými však prelína silný étos všeludskosti.

Máte prehľad, aká je situácia na Slovensku v oblasti sociálnej etiky?

Prehľad o situácii v oblasti sociálnej etiky nemám, avšak z konferencií a seminárov na rozličných pracoviskách viem, že väčší akcent sa kladie na problémy mravnej, resp. etickej výchovy (ide o študijný odbor a prípravu učiteľov na základných a stredných školách), však špeciálne sociálnou etikou sa zaoberajú viacmenej jednotlivci, a to v prieniku na profesijné etiky. Pokiaľ ide o špeciálny záber etiky hospodárstva, resp. etiky podnikania, viem, že sa venuje tejto problematike prof. Arnold S. Luknic (v 90.

rokoch sa vrátil z USA a napísal knihu Štvrtý rozmer etiky – etika podnikania, SAP, Trenčín 1993) a doc. PhDr. Anna Remišová, CSc. (Katedra kulturológie, FF UK Bratislava, Štúrova 9), autorka Úvodu do etiky podnikania (skripta VŠE Bratislava 1994) a monografie Etika podnikania, Étos, Žilina 2000.

Podieľal ste sa na tvorbe etických kódexov v sociálnej oblasti?

Priamo nie.

Ako vidíte z pohľadu etika sociálne dianie na Slovensku?

Individuálny rozmer: ľudia sú vystavení tlaku predtým neznámych skutočností a hľadajú sami seba so všetkými rizikami, ktoré z toho vyplývajú, to teda nevyklučuje, že mnohí z ľudí strácajú i dovedy dost nerozvinutú životnú orientáciu. Fáza prechodu od jedného systému k druhému si vyžaduje požiadavku vyššej náročnosti na sebapoznanie, súvisí s tým i vedomie zodpovednosti a súčasne spolu s tým ide i požiadavka prispôsobovania sa (formácia každodennosti). Mnohí z nás

O ČEM se mluví

ZHODNOCOVIANI MEDZILUDSKÝCH VZŤAHOV SA VENUJÚ I V MANAŽMENTE

majú svoje aspirácie, avšak ich návyky, rutina, ale i morálna dispozícia nestačia na tieto ambície. Množia sa konflikty v medziludskej komunikácii, neistota a napätie v spoločnosti, strata perspektívy. Z toho vzniká útek k rôznym variantom ezoterizmu, alebo ku každodennému pragmatizmu, niekedy sa prejavujúcemu zásadou „urvi čo môžeš“. Niektorí ku podiv si aj „prilepšili“ svojou aktivitou v politike, ale žiaľ, ich pôsobenie nie vždy zodpovedá požiadavkám doby.

Nevylučujem, že veľa ľudí stráca orientáciu a je bezradných (vhodná pozícia pre manipuláciu?).

V ktorých oblastiach sa najviac využíva služieb etického poradenstva?

Mám niekoľko informácií o dajme tomu prosperujúcich firmách, kde sa touto otázkou vážne zaoberajú, a myslím si, že v bankovom sektore v oblasti manažmentu firiem, ktoré majú spoluprácu so zahraničím, a v niektorých inštitúciách, kde sa pracuje s handicapovanými, tak

isto možno nachádzať prvky nielen zvýšeného záujmu o etiku, ale i snahy o organizáciu a manažment v pracovných vzťahoch s cieľom zefektívniť činnosť, a teda i „poľudštiť“ prostredie.

Čo znamená etický audit a expertíza? V akých oboroch sa najviac používa?

Dovolím si zdôrazniť, že v práci na úrovni manažmentu, kde majú záujem na efektívnosti a produktivite, sa venuje pozornosť i zhodnocovaniu medziludských vzťahov, ich úrovne z hľadiska platných mravných noriem, ale i z hľadiska fungovania morálnej klímy na pracovisku, resp. vo vzťahu poskytovateľ a klient. Etická expertíza súvisí s etickým auditom, ale presahuje ho, najmä pokiaľ ide o vedomé „plánovanie“ rozvoja rozličných činností, inštitúcií, firiem, výrobných stredísk a pod., kde sa počíta s potrebou ďalšieho rozvoja, ale i z hľadiska vnútornej intenzity, to značí vytvárania morálnej klímy, v rámci toho uplatňovania profesijných kódexov, ich tvorby a súčasne záujmu o prostredie, v ktorom firma či inštitúcia pôsobí. Myslím si, že to jestvuje v niektorých firmách (napr. automobilového priemyslu, v niektorých pracoviskách špičkového charakteru polície, ozbrojených síl, eventuálne pri príprave diplomatov, v oblasti finančnictva, ale i v niektorých špeciálnych odboroch zaoberajúcich sa priemyselným dizajnom a myslím si, že v oblasti marketingu je tato pozícia silnejšia).

Pripravil Pavel Bajer

Foto: Lenka Chuwa, www.humanisti.cz

Česká protidrogová politika – je důvod k revizi?

Křesťanské organizace při své činnosti vycházejí z principů tzv. holistického pojetí osobnosti člověka. Holistický neboli celistvý pohled na osobnost člověka znamená, že jednotlivé složky osobnosti, bio, psycho, socio, spirito, chcete-li složka zdravotní, psychická, sociální a duchovní, musí být pojímány jako celek a při péči o osobnost člověka musí být v rovnováze. Znamená to, že se musíme věnovat jak péči o tělo, tak o psychiku člověka, o jeho sociální prostředí a také o jeho duchovní hodnoty. V holistickém přístupu platí zásada, že každý člověk je originálem, a je proto potřeba jako k originálu k němu také přistupovat. Proto jakékoliv jednoduché návody na péči o osobnost selhávají, je vždy potřeba volit individuální přístup podle specifické osobnosti konkrétního člověka. Těmto principům musí být podřízena veškerá péče o klienty a to platí i v oblasti protidrogových služeb.

Každou závislost lze posuzovat především podle toho, jak prospívá osobnosti každého jednotlivce. Všeobecně lze říci, že každá závislost, která škodí zdraví, ubíjí duši a ducha, rozvrací dobré lidské dílo, ničí společenské hodnoty, je špatná. A mezi tyto závislosti patří závislost na

kávě, alkoholu, kouření, návykových látkách, drogách, ale třeba i závislost na sladkostech, penězích, majetku, moci a postavení.

Proč si vlastně lidé vezmou drogu? Nesčetněkrát pokládaná otázka, kterou se zabývají odborníci sociologové, psychologové, terapeuti, sociální pracovníci. Jednoznačnou odpovědí je, že je porušená rovnováha celistvosti osobnosti, že je narušena v oblasti zdraví, v oblasti psychické, sociální nebo i duchovní. Zde selhávají jednoznačné odpovědi na příčinu – drogová závislost se nevyhýbá ani harmonickým rodinám, rodinám s příkladnou výchovou, nevyhýbá se ani rodinám s křesťanskými hodnotami, ani školám s křesťanským zaměřením. Důvodem, proč sáhnout po drogách, je často narušená psychika, nedostatečné sociální prostředí, snaha získat si místo v partě, ale důvodem často také bývá jen pocit méněcennosti, touha po vzrušujícím zážitku nebo jen dělat „něco zakázaného“. Selhávají také jednoznačné návody, že hlavními preventivními programy musí být volnočasové aktivity a sport.

I když opravdu jednoznačný návod na vyřešení drogové závislosti neexistuje, můžeme se shodnout, že vychází řešení

existuje – řešení je v rodině. Výchova dítěte od útlého věku v harmonické rovnováze osobnosti tak, aby nebyly potlačovány nebo naopak nezdravě vyzdvihovány jednotlivé složky jeho osobnosti, je opravdu nadlidský úkol. Zde se naskýtají otázky: Udělali jsme dostatek pro to, aby závislost byla odbourávána již v dětství, v období dospívání a rané dospělosti v rodinách? Udělali jsme dostatek pro to, aby byli vzdělávání, vychovávání a připravování na svoji budoucí roli především rodiče? Jsou preventivní programy na školách doplňkem především rodinné výchovy? Nebo jsou vedeny spíše naukami o represivních metodách, protože o prevenci přednášejí příslušníci represivních složek? Určitě se můžeme shodnout na tom, že výchova v rodinách a preventivní programy byly v porevolučním období naší země nedostatečné. Zarážející však také je, že v žádné vládní koncepci se neobjevuje podpora správného výchovného stylu a přirozeného rozvoje osobnosti dítěte v rodině a podpora motivace rodiny k zájmovým aktivitám dětí a mládeže.

Varující a alarmující je v současné době nárůst experimentujících z řad mladé generace, máme vážné obavy, že tento dnešní nárůst se projeví navýšením počtu uživatelů tvrdých drog za pět až deset let.

Z odborných kruhů, výzkumů a zkušeností zaznívá, že i represe není dostatečně účinná a že by se měla zvyšovat a prohlubovat. Ale jednoznačně i represe musí být v dokonalé rovnováze s prevencí a léčbou.

Pro represí musí platit jasná pravidla. Lidská osobnost je velmi složitým a měnícím se organismem, není proto možné ani represí zjednodušovat a považovat ji

za všelék. Především platí několik pravidel, kterými by se represe měla řídit a za kterých by se měla prosazovat:

- pravidlo rozlišovat – podle činu, úmyslu a míry zavinění, ale i motivu a pohnutek, které k činu vedly – v drogové oblasti přísně rozlišovat výrobce, prodejce a uživatele, i přesto, že se tyto role často prolínají, rozlišovat a posuzovat jednotlivé činy v čase, situaci a místě,
- pravidlo nepaušalizovat – nepoužívat jednoduché návody a jednoduchá pravidla na řešení složitých problémů týkajících se už tak složité lidské osobnosti,
- pravidlo nezjednodušovat – ctít jedinečnost jednotlivce, viníka nezatraco-
vat, dávat v každé fázi represivních opatření možnost nápravy a nové šance.

Zde si z evangelia můžeme připomenout otázku položenou Ježíši Kristu: „Pane, kolikrát mám odpustit svému bližnímu, který se proti mně provinil? Jedenkrát, třikrát, nebo snad sedmkrát?“ A Pán odpověděl: „Ani jedenkrát, ani třikrát, ani sedmkrát, ale sedmasedmdesátkrát.“ A všichni jistě víme, že číslo sedm znamenalo číslo plnosti, tedy sedmasedmdesátkrát bylo vyjádřením nekonečněkrát. A zásada nekonečněkrát odpustit a věřit ve změnu člověka je i východiskem práce křesťanských poskytovatelů protidrogových služeb.

Napsat a schválit represivní zákon není složité, ale koncipovat jej tak, aby v každém okamžiku dával viníkovi příležitost začít znovu, je velmi obtížné. Tyto zákony a pravidla musí počítat s nápravou viníka, s jeho obrácením a musí být vždy nachystány prostředky a možnosti k podání pomocné ruky.

Určitě se shodneme i na tom, že v represí máme velké nedostatky částečně

ČESKÁ PROTIDROGOVÁ POLITIKA – JE DŮVOD K REVIZI?

**O ČEM
se mluví**

i tím, že v minulých letech byl zanedbáván rozvoj její kvality. Dnes je již zřejmé, že musíme především zvyšovat morální a etické vědomí zákonodárců, soudců, policie, správních orgánů, odstraňovat korupci, nepodporovat bezduché a formální úředničení. Teprve následně pak můžeme represí prohlubovat a zvyšovat.

Je důvod k revizi české protidrogové politiky? Tak zní otázka této konference. S plným vědomím a odpovědností říkám: „JE DŮVOD – JE DŮVOD KE ZMĚNĚ.“

Je před námi úkol změnit a nastavit ve veřejnosti jiné myšlení vedoucí k podpoře kulturních, morálních, etických, duševních a duchovních hodnot a v souladu s těmito principy měnit i směr ovlivňování médií, výchovy v rodinách, výuky na školách a volného času dětí a mládeže, je potřeba směřovat výchovu k odpovědnosti, odpuštění a pomoci druhým, je potřeba změnit vědomí represivních složek,

změnit i přístup léčebných a resocializačních zařízení směrem k holistickému přístupu.

Stojí před námi mnoho úkolů, ale pevně věřím, že účinná spolupráce, při které nemůže jít o mocenské či politické zájmy, bude ku prospěchu nejen našim klientům, ale i celé společnosti naší země.

**Ing. Mgr. Oldřich Haičman,
ředitel Diecézní charity Brno,
místopředseda OS Podané ruce**

Poznámka:

*Tento příspěvek byl přednesen
20. dubna 2004 v Parlamentu ČR na
konferenci Česká protidrogová politika
– je důvod k revizi?, na téma Křesťanští
poskytovatelé protidrogových služeb.*

Otazníky etiky v sociální práci

Tématem posledního letošního vydání časopisu jsou etika a hodnoty sociální práce. Zdá se, že se většina oslovených tohoto na první pohled teoretického tématu zalekla a ze sedmi oslovených odpověděli pouze dva stateční.

- 1. Co se Vám vybaví, zaslechnete-li pojem etika sociální práce? Nakolik souvisí s Vaší konkrétní činností?**
- 2. Ve kterých ohledech Vaší činnosti považujete za důležitý etický přístup? Které hodnoty vyznáváte?**
- 3. Jakým způsobem Vám napomáhá etický kodex ve Vaší práci?**

Tomáš Nevrkla, psycholog kontaktního centra při o. s. Podané ruce v Brně

1. Vybaví se mi realita „Divokého východu“, se kterou jsou sociální služby poskytovány, a to zejména ve státním sektoru. S mou konkrétní činností kontaktního pracovníka souvisí tento pojem v rozsahu etického kodexu.

2. Ve všech. Prioritní hodnotou je rovnoprávná komunikace mezi poskytovateli a uživateli sociálních služeb.

3. Ve startu je užitečný, nyní zažitý.

Lucie Vosečková, ředitelka o. s. Ratolest v Brně

1. Vybaví se mi jeden z pilířů sociální práce. Při každodenním kontaktu s klienty musí sociální pracovník brát v úvahu nejen právní a metodický rámec, ale i etický dopad svého jednání. Veškerá činnost našich zaměstnanců se opírá

o etický kodex, který je součástí pracovního řádu a odkazuje na něj pracovní smlouva.

2. Dodržování etického přístupu je nedílnou součástí poskytování kvalitních sociálních služeb. Prostupuje veškeré naše aktivity – týká se vztahu ke klientům, dobrovolníkům i kolegům a týká se také odpovědnosti k oboru jako celku. Konkrétních hodnot, jež vyznáváme, je celá řada, základem je určitě ochrana práv a důstojnosti klientů, vedení klienta k vlastní odpovědnosti, právo na soukromí a důvěrnost sdělení. Velký důraz klademe na zapojení klientů do řešení své tíživé životní situace.

3. Etický kodex je součástí našich standardů kvality, které jsou pro nás závazné. Usnadňuje rozhodování při řešení některých sporných situací, udává základní „směr“ při poskytování služeb.

Připravila Petra Zoubková ■

Etický kodex sociálních pracovníků České republiky

I. Etické zásady

1. 1. Sociální práce je založena na hodnotách demokracie a lidských práv. Sociální pracovníci proto dbají na dodržování lidských práv u skupin a jednotlivců tak, jak jsou vyjádřeny v Chartě lidských práv Spojených národů a v Úmluvě o právech dítěte. Dále se řídí zákony tohoto státu, které se od těchto kodexů odvíjejí.

1. 2. Sociální pracovník respektuje jedinečnost každého člověka bez ohledu na jeho původ, etnickou příslušnost, rasu či barvu pleti, mateřský jazyk, věk, zdravotní stav, sexuální orientaci, ekonomickou situaci, náboženské a politické přesvědčení a bez ohledu na to, jak se podílí na životě celé společnosti.

1. 3. Sociální pracovník respektuje právo každého jedince na seberealizaci v takové míře, aby současně nedocházelo k omezení stejného práva druhých osob.

1. 4. Sociální pracovník pomáhá jednotlivcům, skupinám, komunitám a sdružením občanů svými znalostmi, dovednostmi a zkušenostmi při jejich rozvoji a při řešení konfliktů jednotlivců se společností a jejich následků.

1. 5. Sociální pracovník musí dávat přednost profesionální odpovědnosti

před svými soukromými zájmy. Služby, které poskytuje, musí být na nejvyšší odborné úrovni.

2. Pravidla etického chování sociálního pracovníka

2. 1. Ve vztahu ke klientovi

2. 1. 1. Sociální pracovník vede své klienty k vědomí vlastní odpovědnosti.

2. 1. 2. Sociální pracovník jedná tak, aby chránil důstojnost a lidská práva svých klientů.

2. 1. 3. Sociální pracovník pomáhá se stejným úsilím a bez jakékoliv formy diskriminace všem klientům.

2. 1. 4. Chrání klientovo právo na soukromí a důvěrnost jeho sdělení. Data a informace požaduje s ohledem na potřebnost při zajištění služeb, které mají být klientovi poskytnuty, a informuje ho o jejich potřebnosti a použití. Žádnou informaci o klientovi neposkytne bez jeho souhlasu. Výjimkou jsou osoby, které nemají způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu (zejména nezletilé děti), nebo tehdy, když jsou ohroženy další osoby. V případech správního řízení umožňuje účastníkům tohoto řízení nahlížet do spisů, které se tohoto řízení týkají.

2. 1. 5. Sociální pracovník dbá, aby klienti obdrželi všechny služby a dávky sociálního zabezpečení, na které mají nárok, a to nejen od instituce, ve které jsou zaměstnáni, ale i ostatních příslušných zdrojů. Poučí klienty o povinnostech, které vyplývají z takto poskytnutých služeb a dávek. Pomáhá řešit i jiné problémy klienta týkající se dalších sfér jeho života.

2. 1. 6. Sociální pracovník hledá možnosti, jak zapojit klienty do procesu řešení jejich problémů.

2. 2. Ve vztahu ke svému zaměstnavateli

2. 2. 1. Sociální pracovník odpovědně plní své povinnosti vyplývající ze závazku ke svému zaměstnavateli.

2. 2. 2. V zaměstnavatelské organizaci spolupůsobí při vytváření takových podmínek, které umožní sociálním pracovníkům v ní zaměstnaným přijmout a uplatňovat závazky vyplývající z tohoto kodexu.

2. 2. 3. Snaží se ovlivňovat sociální politiku, pracovní postupy a jejich praktické uplatňování ve své zaměstnavatelské organizaci s ohledem na co nejvyšší úroveň služeb poskytovaných klientům.

2. 3. Ve vztahu ke svým kolegům

2. 3. 1. Sociální pracovník respektuje znalosti a zkušenosti svých kolegů a ostatních odborných pracovníků. Vyhledává a rozšiřuje spolupráci s nimi, a tím zvyšuje kvalitu poskytovaných sociálních služeb.

2. 3. 2. Respektuje rozdíly v názorech a praktické činnosti kolegů a ostatních odborných a dobrovolných pracovníků. Kritické připomínky k nim vyjadřuje na vhodném místě vhodným způsobem.

2. 4. Ve vztahu ke svému povolání a odbornosti

2. 4. 1. Sociální pracovník dbá na udržení a zvyšování prestiže svého povolání.

2. 4. 2. Neustále se snaží o udržení a zvýšení odborné úrovně sociální práce a uplatňování nových přístupů a metod.

2. 4. 3. Působí na to, aby odbornou sociální práci prováděl vždy kvalifikovaný pracovník s odpovídajícím vzděláním.

2. 4. 4. Je zodpovědný za své soustavné celoživotní vzdělávání a výcvik, což je základ pro udržení stanovené úrovně odborné práce a schopnosti řešit etické problémy.

2. 4. 5. Pro svůj odborný růst využívá znalosti a dovednosti svých kolegů a jiných odborníků, naopak své znalosti a dovednosti rozšiřuje v celé oblasti sociální práce.

2. 5. Ve vztahu ke společnosti

2. 5. 1. Sociální pracovník má právo i povinnost upozorňovat širokou veřejnost a příslušné orgány na případy porušování zákonů a oprávněných zájmů občanů.

2. 5. 2. Zasazuje se o zlepšení sociálních podmínek a zvyšování sociální spravedlnosti tím, že podněcuje změny v zákonech, v politice státu i v politice mezinárodní.

2. 5. 3. Upozorňuje na možnost spravedlivějšího rozdělení společenských zdrojů a potřebu zajistit přístup k těmto zdrojům těm, kteří to potřebují.

2. 5. 4. Působí na rozšíření možností a příležitostí ke zlepšení kvality života pro všechny lidi, a to se zvláštním zřetelem ke znevýhodněným a postiženým jedincům a skupinám.

2. 5. 5. Sociální pracovník působí na zlepšení podmínek, které zvyšují vážnost a úctu ke kulturám, které vytvořilo lidstvo.

Etické problémové okruhy

Tyto problémové okruhy by měly být rozpracovány v rozšířeném kodexu, který by byl zaměřen na specifika sociální práce v různých oblastech.

Sociální práce s jednotlivcem, rodinami, skupinami, komunitami a organizacemi vytváří pro sociálního pracovníka situace, ve kterých musí nejen eticky hodnotit, vybírat možnosti, ale i eticky rozhodovat. Sociální pracovník eticky uvažuje při sociálním šetření, sběru informací, jednáních a při své profesionální činnosti o použití metod sociální práce, o sociálně technických opatřeních a administrativně správních postupech z hlediska účelu, účinnosti a důsledků na klientův život.

A. Základní etické problémy jsou:

- kdy vstupovat či zasahovat do života občana a jeho rodiny, skupiny či obce (např. z hlediska prevence či sociální terapie společensky nežádoucí situace),
- kterým sociálním případům dát přednost a věnovat čas na dlouhodobé sociálně výchovné působení,
- kolik pomoci a péče poskytnout, aby stimulovaly klienta ke změně postojů a k odpovědnému jednání a nevedly k jejich zneužití,
- kdy přestat se sociální terapií a poskytováním služeb a dávek sociální pomoci.

B. Další problémové okruhy,

které se občas vyskytují a vyžadují etické hodnocení a rozhodování, vyplývají z následujících situací, kdy loajalita

sociálního pracovníka s klientem se dostane do střetu zájmů

- při konfliktu zájmu samotného sociálního pracovníka se zájmem klienta,
- při konfliktu klienta a jiného občana,
- při konfliktu mezi institucí či organizací a skupinou klientů,
- při konfliktu zájmu klientů a ostatní společností,
- při konfliktu mezi zaměstnavatelem a jeho sociálními pracovníky.

C. Sociální pracovník má ve své náplni roli pracovníka,

který klientům pomáhá a současně má klienty kontrolovat. Vztahy mezi těmito protichůdnými aspekty sociální práce vyžadují, aby si sociální pracovníci vyjasnili etické důsledky kontrolní role a do jaké míry je tato role přijatelná z hlediska základních hodnot sociální práce.

Postupy při řešení etických problémů:

1. Závažné etické problémy budou probírány a řešeny ve skupinách pracovníků v rámci Společnosti sociálních pracovníků. Sociální pracovník má mít možnost:

diskutovat, zvažovat a analyzovat tyto problémy ve spolupráci s kolegy a dalšími odborníky, eventuálně i za účasti stran, kterých se týkají.

2. Společnost sociálních pracovníků ČR může doplnit a přizpůsobit etické zásady pro ty oblasti terénní sociální práce, kde jsou etické problémy komplikované a závažné.

3. Na základě tohoto kodexu je úkolem Společnosti sociálních pracovníků pomáhat jednotlivým sociálním pracovníkům analyzovat a pomáhat řešit jednotlivé problémy.

**fakta,
VYHLÁŠKY...****ETICKÝ KODEX SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ ČESKÉ REPUBLIKY**

Na etickém kodexu (dále jen EK) sociálních pracovníků začala Společnost sociálních pracovníků pracovat krátce po svém vzniku, jeho obsah byl v letech 1993–1994 předložen sociálním pracovníkům k veřejné diskusi. Následně na to byl do českého jazyka přeložen EK IFSW (Mezinárodní federace sociálních pracov-

níků). Rozpracovaný kodex byl dán do souladu s tímto dokumentem a předložen ke schválení plénu na odborné konferenci v Ostravě v září 1994.

Etický kodex sociálních pracovníků ČR byl schválen s platností od 1. 1. 1995. ■

Mezinárodní etický kodex sociální práce – principy

Návrh přijatý valným shromážděním IFSW (Mezinárodní federace sociálních pracovníků), Adelaide, Austrálie, 29. 9.–1. 10. 2004.

I. Úvod

Etické uvědomění je nutnou součástí odborné praxe sociálních pracovníků. Schopnost a oddanost etickému jednání je základním aspektem kvality služby nabízené uživatelům služeb sociální práce.

IASSW a IFSW se věnují etice proto, aby podpořily diskuse a reflexi v oblasti etiky ve svých členských organizacích a u poskytovatelů péče, stejně jako ve školách sociální práce a mezi studenty sociální práce. Některé etické výzvy a problémy, se kterými se sociální pracovníci setkávají, jsou specifické pro určité země; jiné jsou obecné. IFSW chce tímto prohlášením, které se věnuje obecným principům, povzbudit sociální pracovníky na celém světě k tomu, aby reflektovali výzvy a dilemata, se kterými se setkávají, a aby jejich rozhodnutí, jak jednat v konkrétních případech, byla eticky podložena. Některé z těchto problémových oblastí zahrnují:

- skutečnost, že loajalita sociálních pracovníků se často ocitá ve střetu konfliktních zájmů,

- skutečnost, že sociální pracovníci působí zároveň jako pomocníci i kontrolóři,
- konflikty mezi povinnostmi sociálních pracovníků chránit zájmy lidí, se kterými pracují, a požadavky společnosti na efektivitu a užitečnost,
- skutečnost, že zdroje ve společnosti jsou limitované.

Tento dokument začíná definicí sociální práce, kterou IFSW přijala na valné hromadě v Montrealu v Kanadě v červenci 2000, a potom společně s IASSW v Kodani v květnu 2001 (část 2). Tato definice klade důraz na principy lidských práv a sociální spravedlnosti. Další část (3) odkazuje na různé deklarace a úmluvy o lidských právech, které jsou relevantní pro sociální práci. V části 4 pak následuje vyhlášení obecných etických principů patřících k dvěma širokým oblastem – lidským právům a důstojnosti a sociální spravedlnosti. V poslední části jsou uvedeny některé základní principy etického jednání v sociální práci, o kterých se dá předpokládat, že budou dále rozpracovány, a to i v rozličných normách a směrnicích členských organizací IFSW.

2. Definice sociální práce

Profese sociální práce podporuje sociální změnu, řešení problémů v lidských vztazích a také zmocnění a osvobození lidí v zájmu zvýšení blaha. Sociální práce zasahuje v oblastech, kde dochází k interakci lidí a jejich prostředí, a využívá k tomu teorie lidského chování a sociálních systémů. Základem sociální práce jsou principy lidských práv a sociální spravedlnosti.

3. Mezinárodní konvence

Mezinárodní deklarace a úmluvy o lidských právech vytvářejí obecné standardy a poukazují na práva, která jsou globální společností akceptována. Dokumenty relevantní pro praxi sociální práce jsou:

- Všeobecná deklarace lidských práv
- Mezinárodní pakt o občanských a politických právech
- Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech
- Mezinárodní úmluva o odstranění všech forem rasové diskriminace
- Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen
- Úmluva o právech dítěte
- Úmluva původních domorodých obyvatel (ILO konvence 169)

4. Principy

4.1 Lidská práva a lidská důstojnost

Sociální práce je založena na respektu k hodnotě a důstojnosti všech lidí a na právech, která z toho vyplývají. Sociální pracovníci podporují a chrání fyzickou, duševní, emocionální a duchovní integritu a blaho každého člověka. To znamená:

1. Respektovat právo na sebeurčení – sociální pracovníci respektují a podporují právo lidí na provádění vlastních výběrů

a rozhodnutí, nezávisle na jejich hodnotách a životních rozhodnutích, za předpokladu, že to neohrozí práva a legitimní zájmy druhých.

2. Podporovat právo na participaci – sociální pracovníci podporují plné zapojení a účast lidí, kteří používají jejich služby, takovými způsoby, aby mohli dosáhnout zmocnění ve všech aspektech rozhodování a jednání, které ovlivňuje jejich život.

3. Jednat s každým člověkem jako s celostní bytostí – sociální pracovníci se zajímají o celého člověka v rámci rodiny, komunity a společenského a přirozeného prostředí a usilují o rozpoznání všech aspektů života člověka.

4. Identifikovat a rozvinout silné stránky – sociální pracovníci se zaměřují na silné stránky jednotlivců, skupin a komunit, a tak podporují jejich zmocnění.

4.2 Sociální spravedlnost

Sociální pracovníci mají povinnost podporovat sociální spravedlnost ve vztahu ke společnosti obecně i ve vztahu k lidem, se kterými pracují. To znamená:

1. Čelit negativní diskriminaci – sociální pracovníci mají povinnost čelit negativní diskriminaci na základě takových charakteristik, jako jsou schopnosti, věk, kultura, rod nebo pohlaví, rodinný stav, socio-ekonomický status, politické názory, barva pleti nebo jiné fyzické charakteristiky, sexuální orientace nebo duchovní přesvědčení.

2. Uznat diverzitu – sociální pracovníci rozpoznávají a respektují etnickou a kulturní rozdílnost ve společnostech, kde pracují, berouce při tom v úvahu individuální, rodinné, skupinové a komunitní odlišnosti.

3. Spravedlivě distribuovat zdroje – sociální pracovníci zaručují, že zdroje, které mají k dispozici, jsou rozdělovány spravedlivě ve shodě s potřebami.

4. Čelit nespravedlivé politice a praktikám – sociální pracovníci mají povinnost upozorňovat své zaměstnavatele, tvůrce politik, politiky samotné a veřejnost na situace, kdy lidé žijí v chudobě, když zdroje nejsou adekvátní nebo když rozdělování zdrojů, politika a praxe jsou utlačující, nespravedlivé nebo škodlivé.

5. Pracovat na základě solidarity – sociální pracovníci mají povinnost čelit sociálním podmínkám, které přispívají k sociálnímu vyloučení, stigmatizaci nebo útisku, a pracovat pro sociální inkluzi.

5. Profesionální jednání

Národní členské organizace IFSW mají povinnost rozvíjet a pravidelně aktualizovat svoje vlastní etické normy nebo etické směrnice tak, aby byly konzistentní s prohlášením IFSW. Národní organizace mají také povinnost informovat sociální pracovníky a vzdělavatele v sociální práci o těchto normách a směrnících.

Sociální pracovníci by měli jednat v souladu s etickým kodexem nebo směrnici, které platí v jejich zemi. Tyto budou obvykle zahrnovat detailnější pravidla v etické praxi specifická podle národního kontextu. Následující obecná doporučení pro profesionální jednání se týkají toho, že:

1. Od sociálních pracovníků se očekává, že budou rozvíjet a udržovat požadované dovednosti a kompetence v oblasti své práce.

2. Sociální pracovníci nedopustí, aby jejich dovednosti byly využity k nehu-

mánním účelům, jako je například mučení nebo terorismus.

3. Sociální pracovníci jednají bezúhonným způsobem. To zahrnuje nezneužívání vztahu důvěry s lidmi, kteří užívají jejich služeb, rozeznávání hranice mezi osobním a profesním životem a nezneužívání svého postavení pro osobní obohacení nebo zisk.

4. Sociální pracovníci jednají s lidmi, kteří používají jejich služby, s účastí, empatií a péčí.

5. Sociální pracovníci nepodřizují potřeby a zájmy lidí, kteří užívají jejich služeb, svým vlastním potřebám a zájmům.

6. Sociální pracovníci mají povinnost učinit nezbytné kroky v profesionální i osobní péči o sebe na pracovišti i ve společnosti s cílem zajistit, aby byli schopni poskytovat odpovídající služby.

7. Sociální pracovníci zachovávají důvěrnost informací, které se týkají lidí užívajících jejich služby. Výjimky mohou být odůvodněny pouze na základě vyššího etického požadavku (jako je například ochrana života).

8. Sociální pracovníci vyžadují uznání toho, že jsou zodpovědní za své jednání vzhledem k lidem, se kterými pracují, vzhledem ke kolegům, zaměstnavatelům, profesní asociaci a vzhledem k zákonným ustanovením, a že tyto odpovědnosti mohou být ve vzájemném konfliktu.

9. Sociální pracovníci mají povinnost spolupracovat se školami sociální práce, aby podpořili studenty sociální práce při získávání kvalitního praktického výcviku a aktuální praktické znalosti.

10. Sociální pracovníci iniciují a zapojují se do diskusí týkajících se etiky se svými kolegy a zaměstnavateli a jsou

**fakta,
VYHLÁŠKY...****MEZINÁRODNÍ ETICKÝ KODEX SOCIÁLNÍ PRÁCE - PRINCIPY**

odpovědni za to, že jejich rozhodnutí budou eticky podložena.

11. Sociální pracovníci jsou připraveni uvést důvody svých rozhodnutí, založených na etickém rozvažování, a jsou odpovědni za svoje volby a jednání.

12. Sociální pracovníci pracují na

vytváření takových podmínek ve svých zaměstnavatelských organizacích i ve své zemi, aby principy tohoto prohlášení i principy jejich národního kodexu (existuje-li) byly diskutovány, hodnoceny a prosazovány.

Přeložila Mirka Nečasová

Etický kodex

a otázky sociálních pracovníků

Zásady Etického kodexu předložil výbor Společnosti sociálních pracovníků ČR (SSP ČR) odborné veřejnosti k diskusi v letech 1993–1994. Vytvořený návrh Etického kodexu pak byl dán do souladu s Etickým kodexem Mezinárodní federace sociálních pracovníků (IFSW), kde má SSP ČR svoje členství.

Následně na to byl projednán a schválen plenárním zasedání SSP ČR, které se konalo v rámci odborné konference na podzim 1994. Etický kodex byl schválen s platností od 1. 1. 1995.

Myslím si, že kdo se podrobně s Etickým kodexem sociálního pracovníka ČR seznámí a kdo je zároveň přesvědčen, že se sám snaží uvedené zásady naplňovat, přivedou ho pravděpodobně jeho myšlenky k vyslovení řady různých otázek, které s profesí sociálního pracovníka souvisí:

Například:

- Jak jsou sociální pracovníci naší společnosti vnímáni?
- Proč jsou v médiích dost často dávání do pozic „jakýchsi klekánic“, které berou matkám jejich děti?
- Proč se pro označení hygienických zařízení (WC a sprchy) používá termín „sociálka – sociálky, sociální zařízení“ – když se tentýž termín používá pro sociální odbor – „sociálka“ a ústavy sociální péče – „sociální zařízení“?
- Dne 27. června tohoto roku v hlavních večerních televizních zprávách na

ČT 1 použila starostka jednoho města při rozhovoru o prostituci termín „sociální pracovníce“ namísto termínu prostitutky. Proč si s naprostou samozřejmostí dovoila zdiskreditovat tuto náročnou profesi?

Těch „proč?“ by byl asi poměrně velký výčet. Možná by stálo za úvahu na toto téma začít veřejně diskutovat.

**Marie Scheibová,
místopředsedkyně SSP ČR**

Kontakt:

Společnost sociálních pracovníků
(SSP ČR)
Na Hranicích 674
Praha 8
<http://sspcr.aktualne.cz>
e-mail: sspcr@seznam.cz

Komentář k mezinárodnímu etickému kodexu

Na valném shromáždění Mezinárodní federace sociálních pracovníků (IFSW) v Adelaide v říjnu 2004 byl přijat nový etický kodex sociálních pracovníků, který nahrazuje předchozí Zásady a standardy etiky sociální práce přijaté v červenci 1994 na Srí Lance.

Nový etický kodex je zatím k dispozici v odsouhlaseném znění; předpokládá se, že ještě dojde k formálním redakčním úpravám. Vzhledem k uzavěrce tohoto čísla časopisu Sociální práce / Sociálna práca jsme se rozhodli, že uvedeme znění, které je momentálně k dispozici. Přesné znění bude možné si vyhledat na internetové adrese IFSW – ifsw.org.

Návrh nového etického kodexu předložila valné hromadě IFSW Stálá komise pro etické otázky. Změny kodexu byly nicméně diskutovány již několik let předtím: první předběžný návrh byl předložen v Ženevě v roce 2002, další potom na schůzi výkonného výboru IFSW v Kodani v roce 2003. IFSW poté požádala členské organizace i Mezinárodní asociaci vzdělavatelů v sociální práci (IASSW), aby se k návrhu vyjádřily. Sešlo se více než třicet reakcí od organizací i jednotlivců. Pouze v jedné reakci byl přímo zpochybnován obsah dokumentu (v části týkající se anti-diskriminační praxe se místo termínu

sexuální orientace navrhovalo vypracovat další paragraf věnující se tématu akceptace). Jedna organizace pak požadovala další rozpracování zásad. Ostatní reakce se víceméně pohybovaly v rámci daného návrhu a šlo o vylepšení tohoto návrhu. Některé organizace se pozastavovaly nad definicí sociální práce. Stálá komise předala tyto komentáře na sekretariáty IFSW a IASSW, protože vychází z toho, že úprava definice sociální práce nepatří do náplně její činnosti (Ethics in Social Work – Preface).

Porovnáme-li předchozí dokument a dokument nově schválený, zjistíme, že došlo k zásadnímu přepracování celého textu.

Předchozí dokument Zásady a standardy etiky sociální práce se skládal v podstatě z dokumentů dvou: Mezinárodní deklarace etických zásad sociální práce a Mezinárodní etické standardy pro sociální pracovníky. Účelem existence těchto textů byla snaha podnítit diskusi na etické téma, představit základní etické zásady v profesi sociální práce a také doporučit postupy v situaci etických dilemat. V úvodu bylo také vyjádřeno, že od členských organizací se očekává, že zaručí, aby se jejich členové zásadami řídili. V případě, že by členská organizace

nepostupovala podle zásad uvedených v dokumentu, může IFSW požadované jednání vynucovat, příp. organizaci vyloučit. Zásady se týkají jednak základních principů (jako je uznání jedinečnosti člověka, práva na seberealizaci, sociální spravedlnost, dodržování lidských práv a boje proti nespravedlivé diskriminaci), jednak jde o konkrétní rozpracování zásad pro oblast vztahu ke klientům (právo na diskrétnost informací – dokonce i tehdy, když je to v rozporu s legislativou dané země, závazek povzbuzovat klienta k participaci a přebírání odpovědnosti sám za sebe, právo na pomoc poskytovanou všem se stejnou ochotou, na maximální naplnění svých možností v rámci daných mezí), ve vztahu k organizaci nebo organizacím (spolupráce s organizacemi, vykonávat posláná organizace a přispívat k rozvoji smysluplných strategií, podněcovat změny, zajišťovat efektivitu služeb, zamezovat neetické praxi), ve vztahu ke kolegům (respektovat typ vzdělání kolegů a podněcovat spolupráci, uznat odlišnost názorů, vytvářet příležitosti ke sdílení znalostí a zkušeností, upozorňovat na přestoupení etických standardů) a vzhledem k profesi (respektovat hodnoty, poznatky a metodologii profese, držet se odborných standardů, hájit profesi proti nespravedlivé kritice a nabízet konstruktivní kritiku).

V nově schváleném dokumentu se oproti tomu uvádí jako záměr pouze podpora diskuse a etických reflexí a poukazuje se na to, že některé etické problémy a výzvy se vyskytují obecně, jiné jsou však specifické pro určité země. Tím se odůvodňuje skutečnost, že tento dokument zůstává na obecné úrovni a rozpracování specifických zásad a ga-

rance jejich dodržování se nechává na profesní organizaci té které země. Nový dokument jednak odkazuje na mezinárodní smlouvy v etické oblasti, jednak potom na vlastní principy, které se týkají lidských práv a lidské důstojnosti (právo na sebeurčení, participaci, celostní přístup a zmocnění) a sociální spravedlnosti (odmítání negativní diskriminace a nespravedlivé politiky, uznání diversity, vzájemné solidarity a nutnosti spravedlivé distribuce zdrojů). Další pasáž je věnována profesnímu jednání, kde se upozorňuje na povinnost pečovat o vlastní kompetenci v sociální práci a nezneužívat ji, jednat bezúhonně, s empatií, diskrétně, v zájmu klienta. Je zde uvedena také povinnost pracovníka být odpovědný sám k sobě (pečovat o sebe, vytvářet podmínky pro diskusi o etických problémech a pro možnost dodržovat zásady, upozorňovat na konflikt povinností sociálních pracovníků) a odpovědnost pracovníka vzhledem ke školám a praktikantům.

Nový text tedy oproti předchozímu daleko méně rozpracovává obecné zásady a není nijak striktní, co se týče vztahu mezi IFSW a národními organizacemi. Jeho znění je založeno na porozumění skutečnosti, že sociální pracovníci se vyskytují v různých kulturách a společnostech, což zase vymezuje konkrétní možnosti jejich působení. Jde o přehodnocení etnocentrického náhledu na svět. Jako nová témata, která nebyla pokryta v předchozím dokumentu, se objevuje především potřeba péče o pracovníka (bod 5.6), potřeba uznání obtížné situace sociálních pracovníků, která vyplývá z podstaty profese (bod 5.8), povinnost spolupráce se školami sociální práce (bod 5.9), odpovědnost za to, že rozhodnutí

budou eticky podložena (body 5.10, 5.11) a rozvinuto je téma identifikace silných stránek klienta (bod 4.4) a celostní přístup ke klientovi a zasazení do širšího rámce (bod 4.3). Mezi problémovými oblastmi je pak nově uvedena limitovanost zdrojů. Zajímavé je, jak se autoři vypořádali s označením těch, kterým pomáhají. Termíny klient, uživatel péče, obyvatel domova apod. obešli všeobecně akceptovatelným vyjádřením „lidé, kteří užívají služeb sociálních pracovníků“.

Co ze změny mezinárodního dokumentu o etických zásadách sociální práce

plyne pro Etický kodex sociálních pracovníků ČR? Jako členové IFSW jsme zavázáni upravit svůj kodex tak, aby odpovídal zásadám mezinárodního dokumentu, a zároveň se doporučuje rozpracovat specifické oblasti. Bude tedy pravděpodobně potřeba jednak iniciovat diskusi o tom, jak dalece kodex odpovídá současným potřebám sociální práce v ČR, a jednak do kodexu zapracovat témata, která jsou v mezinárodním dokumentu uvedena nově.

Mirka Nečasová ■

Respekt ke klientům

na praktickém příkladě kvality života seniorů v domově

Respect for Clients

and the example of quality of life in the home for elderly people

Úvod

Cílem této práce je uvést filozofické zdroje klíčového hodnotového konceptu v pomáhajících profesích² – respektu ke klientovi – a ozřejmit jejich dopad v podobě pozitivního nebo negativního pojetí svobody a různých forem paternalismu. Na základě tohoto teoretického ukotvení pak uvedu praktický příklad přístupu založeného na respektu.

V pomáhajících profesích jsou hodnoty důležité z více důvodů. Určují povahu práce i povahu vztahu mezi pracovníkem a klientem, kolegy i širší společností. Jsou také klíčové při řešení etických problémů a dilemat (Reamer, 1995). Obecně lze hodnoty definovat jako vše, co člověk považuje za významné a důležité, čeho si člověk váží, co ovlivňuje výběr vhodných způsobů (prostředků) a cílů jeho jednání. Hodnota je „význam (chápaný jako důležitost) připisovaný věcem (v širokém slova smyslu), ať už z lidského nebo nějakého obecnějšího hlediska. Tento význam je přitom považován za relevantní pro naše rozhodování v okamžicích volby“ (Kolář, Svoboda,

PhDr. Mirka Nečasová, Ph.D.¹, je odbornou asistentkou na Katedře sociální politiky a sociální práce FSS MU v Brně, kde vede kurzy týkající se praxe a supervize, mediace a etiky sociální práce. Působí také v Občanské poradně Brno.

*Abstrakt:
Základním
hodnotovým
konceptem
uznávaným
a dále rozpracová-
vaným v rámci
etiky pro pomá-
hající profese je
respekt ke
klientovi. V práci
jsou uvedeny
hlavní filozofické
zdroje tohoto
konceptu a jejich
dopad (v podo-
bě negativního
a pozitivního
pojetí svobody
a typu paterna-
lismu v konceptu
klasické péče
a salutogeneze)
na způsob,
jakým může být
prakticky zajiš-
ťována péče
o seniory
v rezidenčním
zařízení.*

1997). Deth a Scarbrough považují hodnoty za „koncepty žádoucího, které není možné přímo pozorovat, ale jsou evidentní v morálním diskursu a relevantní při formulaci postojů“ (Deth, Scarbrough, 1995: 46).

Základním hodnotovým konceptem relevantním pro pracovníky v pomáhajících profesích je respekt ke klientovi. Od něj se odvíjejí další profesní hodnoty, jako je např. individuální přístup, akceptace klienta, sebeurčení klienta, dodržování diskrétnosti. V rámci profesní etiky v pomáhajících profesích existuje konsensus, co se týče základních hodnotových konceptů, jejich filozofických zdrojů a ideálů. V praxi se však jejich konkrétní aplikace na péči o klienta mohou různit.³ Pracovníkovo pojetí respektu bude však jistě ovlivněno nejen tím, jak je respekt chápán v rámci jeho pomáhající profese, ale také tím, jaké jsou jeho osobní hodnoty.

Filozofické zdroje respektu ke klientovi

„Respekt k druhému znamená, že si člověk cení autentičnosti druhého, jeho zájmu, pocitů, práv, jednání i přání“ (Clark, 2000: 50, 14). Respekt vychází z konceptu lidské důstojnosti. Uznat důstojnost člověka znamená zajistit mu volnost a možnost vést takový život, v němž by sám sebe prožíval jako toho, kdo je cenný a ceněný (Henriksen, Veltesen, 2000).

Respekt k druhému má více kořenů. Patří mezi ně náboženská úcta k Bohu, jehož obrazem bližní je, deontologická etika s odkazem na autonomii lidského rozumu, díky kterému člověk sám sobě dává zákony, i konsekvenci utilitaristická etika, která upozorňuje na význam vnímání štěstí. Za hlavní zdroj bývá v literatuře⁴ považována Kantova deontologická etika.⁵

Kantova etika vychází z předpokladu, že člověk je schopen se rozumně rozhodovat. Pokud by člověk tuto schopnost nebral v úvahu u druhých lidí, pak by popíral i svůj vlastní rozum. Jedná-li druhá osoba způsobem, který je v rozporu s kategorickým imperativem, pak se dá předpokládat, že se tak rozhodla po úvaze – to znamená, že chápe a akceptuje příp. trest. Vychází se z toho, že každý by měl mít možnost žít svůj vlastní život podle svého rozhodnutí, pokud tím však nezasahuje do svobody druhých. Kantova etika ovšem předpokládá plně kompetentního jednotlivce s vysoce abstraktní morální inteligencí a s relativně luxusní možností tuto svoji schopnost uplatnit (Clark, 2000).

Aplikace konceptu respektu k osobě v Kantově pojetí může způsobovat diskriminaci lidí, kteří nedisponují plným rozumem (nejsou plně „osobou“). Downie a Telfer (in Horne, 1999) navrhl

řešení tohoto problému. Podle nich může docházet u jednotlivců k variabilitě. Tak např. děti mohou být chápány jako „potential persons“ (potenciální osoby), lidé trpící demencí jako „lapsed persons“ (osoby se selhávajícími rozumovými schopnostmi), lidé s mentálním znevýhodněním jako „temporarily lapsed persons“ (osoby s dočasně selhávajícími rozumovými schopnostmi). Toto pojetí osoby odůvodňuje, proč se má při jednání s výše zmíněnými skupinami osob, označovanými jako „minimální osoby“, uplatňovat respekt.

V **utilitaristické etice** se respekt k druhým odvíjí od schopnosti vnímat libost a bolest. Člověk by měl jednat tak, aby libost vždy převládala. Nerespektuje se tedy rozum, ale schopnost vnímat. Cit a soucit s druhými tedy odůvodňuje, proč jednat s respektem jak s osobami racionálními, tak i s „minimálními“ osobami. Řešení otázky minimální osoby je možné podle autorů uzavřít argumentem, že všichni lidé vnímají pocity, což znamená, že se všemi lidmi by se mělo jednat s respektem (Budgen, Downie, 1999: 8).

V **etice přirozeného zákona** je základem respektu ke klientovi víra v to, že člověk má zvláštní důstojnost, která se odvíjí od skutečnosti, že byl stvořen jako obraz Boha. V každém člověku je tedy přítomno i něco z velikosti a svrchovanosti Boha, čehož si ostatní lidé musejí být u druhých i u sebe vědomi a co se mimo jiné projevuje právě respektem.

Kantovská i utilitaristická etika vycházejí z extrémů – berou se v úvahu na jedné straně maximální schopnost rozumového rozhodování, na druhé straně minimálně možnou kapacitu vnímání. Ve skutečnosti se však většina lidí nachází mezi těmito krajnostmi. Clark (2000) proto navrhuje kombinaci obou, kde se spojí svoboda rozumné vůle a status vnímající, ale ne zcela racionální bytosti.

Negativní a pozitivní pojetí svobody

Zastánci všech tří teorií se tedy shodnou na tom, že respekt k člověku je z hlediska správného jednání mimořádně důležitý. Způsob, jakým tento předpoklad odůvodňují, se nicméně liší a může mít i rozdílné dopady v praxi, a to i ve způsobu, jakým je pojímána svoboda člověka, což je hodnota, která z respektu k druhému vychází. Jde jednak o to, v jaké oblasti má člověk možnost rozhodovat sám a být tím, kým umí být, a jednak o to, jak dalece do jeho rozhodování někdo nebo něco zasahuje a určuje mu, kým má být.

Berlin (1999) definuje **svobodu v negativním pojetí** prohlášením „jsem svobodný v té míře, v níž žádný člověk ani lidské sdružení

Abstrakt:
The article is dealing with the respect for clients as a basic and widely accepted value in helping professions. The main focus is given to the philosophical roots of the respect for person and the impact of negative and positive freedom on the residential care of elderly people including the practical example.

nezasahuje do mého jednání“ (Berlin, 1999: 209). Jedná se o svobodu od zasahování. Donucování potom znamená záměrný zásah od druhých lidí ⁶ do oblasti, ve které by daný člověk, kdyby nedošlo k tomuto zásahu, jednal. Svoboda v negativním smyslu tedy předpokládá, že člověk si určitě nějaký cíl, chce jej naplnit, ale druzí lidé (nebo jimi vytvořené instituce) mu v tom brání. Nemohoucnost dosáhnout cíle vždy nemusí znamenat absenci svobody (např. člověk nemůže létat jako pták, slepý nemůže číst běžné písmo). „Kritériem útlaku je role, kterou podle mého mínění hrají druzí... při frustraci mých přání“ (Berlin, 1999: 220). Člověk je tedy tím svobodnějším, čím širší je oblast, v níž má volnost. Tato oblast však nemůže být neomezená, protože pak by nejspíše na sebe narazily svobody jednotlivých lidí. ⁷ Na druhé straně ale nemůže být svoboda omezována příliš, protože pak by lidé neměli možnost ani minimálního rozvoje svých přirozených schopností, takže by si nedokázali určovat cíle. Hojně diskutovanou otázkou je tedy umístění hranice, za kterou zásahy druhých už nemohou jít. Hranice se určují podle toho, která teorie se používá k jejich odůvodnění (např. podle přirozeného zákona a přirozených práv, podle užitku nebo podle kategorického imperativu). Vždy je však třeba, aby člověk určitou volností disponoval, aby bylo vůbec možné zachovat důstojnost člověka a také hodnotit jeho chování z etického hlediska. Za nejhorší považuje hlavní zastánce negativního pojetí svobody, John Stuart Mill, skutečnost, kdy se ostatním dovolí, aby nutili člověka k tomu, co pro něj považují za dobré. „Umožnit mu přístup jen k jednomu dveřím, bez ohledu na to, jak krásné jsou za nimi vyhlídky anebo jak dobrotivé jsou pohyby původce tohoto uspořádání, je hřích proti pravdě, že člověk je bytostí, která žije vlastní život“ (Mill in Berlin, 1999: 226). Jak uvádí Dworkin, Mill kritizuje paternalismus s poukazem na to, že v životě každého člověka existuje oblast, uvnitř které má mít tento jedinec možnost vládnout svobodně bez zasahování druhého člověka nebo veřejnosti. Ačkoliv tedy Mill patří k zakladatelům utilitarismu, přesto využívá pro podporu svých tvrzení neutilitaristický deontologický argument. Odmítá paternalismus proto, že je takto rušen status člověka jako nezávislé bytosti. Mít možnost výběru je dobré samo o sobě bez závislosti na tom, jestli výběr vede k většímu štěstí (Dworkin in Shaw, 2002).

Podobného názoru na paternalismus je i Kant, který jej vidí jako „největší myslitelnou despotii“ (Berlin, 1999: 261), protože se jím popírá chápání člověka sebe sama jako lidské bytosti, která je odhodlaná žít svůj vlastní život na základě vlastní autonomie a která má oprávnění k tomu, aby ji jako takovou druzí lidé uznávali. Tím se již dostáváme k tématu pozitivní svobody.

Pozitivní pojetí svobody vychází z přání člověka být svým vlastním pánem, být subjektem a ne objektem, sám sebe řídit, sám se rozhodovat, vymýšlet své cíle a postupy k cíli a ty potom uskutečňovat a nést za ně odpovědnost. ⁸ Zde však narážíme na problém spojený s tímto pojetím: může být člověk skutečně svým vlastním pánem, nebo je naopak determinován nějakými silami, které působí v jeho nitru?

Berlin (1999) poukazuje na to, že dochází k tzv. rozlišení mezi dvěma „já“. Jedním je to, kterému se velí (nižší přirozenost, pudy, úsilí o slast, empirické, heteronomní „já“), druhé je pak to, které vládne (rozum, vyšší přirozenost, skutečné, ideální, autonomní

„já“, „já“ na vrcholu). Skutečné „já“ patří k nějakému celku, jehož je jednotlivec součástí (rasa, společenství živých, mrtvých a ještě nenarozených nebo říše účelů u Kanta apod.). Může pak docházet k donucování lidí ve jménu určitého cíle (např. spravedlnosti nebo veřejného zdraví), „o který by – kdyby byli vzdělanější – sami usilovali, ale nečiní tak, protože jsou zaslepení, nevědomí nebo zkažení“ (Berlin, 1999: 232). Jde pak o donucení v jejich vlastním zájmu a může dosahovat dvojí podoby.

První podoba, kdy ten, kdo donucuje, skutečně ví, co je pro druhého dobré, zatímco ten druhý to z nějakých důvodů neví, může být pro donucovaného prospěšná a dokonce může rozšířit i jeho oblast svobody. Druhá podoba pak spočívá v přesvědčení, že donucovaný se pro to, co je pro něj dobré, rozhodl ve svém racionálním „já“, které jeho empirické „já“ nemusí vůbec znát.⁹ Toto odosobnění spočívá ve ztotožnění toho, co by si druhý zvolil, „kdyby byl něčím, čím (alespoň) zatím není“ (Berlin, 1999: 232). K tomu to zneužití v rámci pozitivní svobody s odkazem na vnitřní rozpolcenost člověka dochází častěji než ke zneužití negativního konceptu svobody, i když i toto je možné.¹⁰ První podoba koresponduje s odůvodněným paternalismem, druhá podoba potom s paternalismem neodůvodněným (viz dále v textu).

Touha sám se řídit má podle Berlina (1999) dvě podoby – sebezapření a sebeuskutečnění.

Sebezapření vychází z představy, že je třeba se osvobodit od tužeb, o kterých člověk ví, že je nemůže uskutečnit. Člověk se uchyluje do svého nitra, kde mu nemůže nic ublížit. Příkladem jsou koncepce, které vidí svobodu v tom, že člověk ovládne své touhy a je vůči nim autonomní.¹¹ Člověk jedná podle zákonů, které sám uvalil na svoje „já“ anebo je ve svém „já“ nalezl. Není tím pádem ovládán silami, které by byly mimo jeho kontrolu. Ovládat nicméně nemůže např. přírodní zákony, proto se musí povznést i nad empirický kauzální svět. Jak uvádí Kant (1976), člověk je autonomní bytostí, a není proto možné, aby byl hříčkou kauzálních sil a aby se jeho rozhodnutí dalo měnit podle toho, jestli se mu nabídne odměna nebo hrozí trestem. Kantova etika je v rozporu s představou utilitaristů, kteří naopak viděli ve využití sklonu člověka podléhat vášním způsob, jak jej pomocí odměn a trestů učinit šťastnějším. Tím však užívali druhé lidi jako prostředky pro svoje vlastní cíle (i když tím cílem bylo štěstí druhých). Lidi je možné nutit, aby dělali to, co nechtějí, pouze na základě nějaké hodnoty, která stojí výše než oni sami. „Pokud ale – jak tvrdil Kant – jsou všechny hodnoty hodnotami díky svobodným lidským aktům... potom žádná hodnota nestojí výše než jednotlivec“ (Berlin, 1999: 238).¹²

Sebeuskutečnění se odvolává na předpoklad, že pokud člověk ví, co je rozumově nutné, pak nemůže zároveň chtít, aby to bylo jinak (protože pak by šlo o iracionální touhu). Člověk dosahuje svobody tím, že když pozná, že je něco racionálně odůvodnitelné, a tedy to nemůže být nijak, tak to svobodně včlení do svého života (stejně jako např. zákony fyziky). Jde tedy o pozitivní doktrínu o osvobození rozumem. Racionální řešení je podle této doktríny jen jedno a každý, kdo je schopen rozumové úvahy, to může odhalit. Pokud by tedy každý hrál svůj part podle rozumu, nedocházelo by ke konfliktům. Všichni lidé ve společnosti však zatím do racionality nedorostli, a proto je třeba je

k ní vychovat. Donucení je oprávněno poukazem na vzdělávání k budoucímu pochopení. Tato představa není v souladu s Kantovým pojetím svobody, které Berlin shrnuje slovy: „...lidé jsou svobodní nikoliv díky tomu, že jednají určitým sebezdokonalujícím způsobem (k čemuž by je bylo možno donutit), nýbrž díky tomu, že vědí, proč tak jednat musí - a to nemůže za nás nebo naším jménem udělat nikdo jiný“ (Berlin, 1999: 256). Svoboda subjektu spočívá v tom, že on sám si dal příkaz, který následuje. Berlin však dále ukazuje, jak na tuto linii navazuje názor, že je třeba se podrobit represí rozumu, přičemž nezáleží na tom, o čí rozum jde, protože výroky rozumu jsou ve všech myslích totožné (a pokud ne, je to známkou iracionality).¹⁵

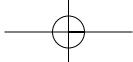
Berlin svůj esej zakončuje úvahou o tom, že možná lidem ani tolik nezáleží na svobodě jako spíše na náležitém uznání od ostatních členů společnosti, ke které patří. Člověk jako společenská bytost si totiž vytváří představu o sobě na základě toho, co si o něm myslí druzí. Důležité pro něj je, aby cítil, že je zodpovědným jednajícím, protože je za něj pokládán, a že je jeho vůle brána druhými vážně, a to bez ohledu na to, jestli jej druzí kritizují za to, čím je nebo co se rozhodl udělat. Jediní, kdo mohou člověka uznat a dát mu pocit, že je někým, jsou příslušníci jeho vlastní skupiny. Proto dává člověk přednost třeba i omezování svobody od člověka ze stejné společenské třídy nebo rasy před tolerantním zacházením od příslušníka vzdálené třídy nebo rasy. Cítí totiž, že člen ze stejného okruhu jej uznává nejen jako protivníka, ale i jako člověka. Touha po společenském uznání není totožná s negativní nebo pozitivní svobodou, ale je spjata spíše s takovými fenomény, jako je sounáležitost, porozumění, společná závislost, oběť. Každý nicméně potřebuje minimum negativní svobody, aby vůbec mohl jednat morálně. Tato oblast však nemusí být nijak rozsáhlá, protože většina lidstva je ochotna dát před svobodou přednost jiným hodnotám (jako je např. bezpečí, společenské postavení, blahobyť, ctnosti).

Koncepty pozitivní a negativní svobody v sociální práci

Berlin (1999) poukazuje na to, že ačkoliv se zdá, že negativní i pozitivní pojetí svobody v podstatě říkají totéž, přesto se v průběhu historie odvíjela odlišnými směry, až se nakonec dostala do protikladu. K určitému posunu významů nebo spíše zdůrazňování pouze některých aspektů svobody došlo i v rámci etiky sociální práce.

S deontologickou etikou je v sociální práci spojen spíše koncept negativní svobody, s utilitaristickou etikou a etikou přirozeného zákona zase spíše koncept svobody pozitivní.

Význam negativní formy konceptu svobody tkví ve snaze odstranit překážky, které brání možnosti realizovat vlastní rozhodnutí. Znamená to, že druzí rezignují na uplatnění vlastní vůle vzhledem k danému člověku. Jde o svobodu „být tím, kým člověk je, ať už se to druhým líbí, nebo ne“ (Horne, 1999: 15). Tento koncept má význam i v tom, že pokud má člověk možnost se rozhodnout pro nějakou činnost nebo cíl z vlastní vůle, pak má tato činnost velkou šanci na uskutečnění. V tomto pojetí svobody se poukazuje na to, že svoboda může být omezena mnoha způsoby - tedy nejen díky tlaku společenských institucí nebo zásahu jiného člověka. Pojetí svobody v negativním smyslu je

odvozováno od deontologické etiky, protože je člověk považován za schopného se sám za sebe kompetentním způsobem rozhodovat. Předpokládá se, že bude používat svůj rozum a ve svých rozhodnutích, která opře o kategorický imperativ, nebude zasahovat do svobody druhých.

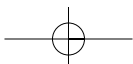
„Koncept pozitivní svobody je v sociální práci definován jako rozšíření možností výběru, které jsou člověku k dispozici v rámci jeho vnitřního potenciálu i vnějšího prostředí“¹⁴ (Butrym in Horne, 1999: 17). Primárně jde o to, jaké cíle si je daný člověk schopen pro sebe zvolit. Sekundárně jde pak o to, jaké cíle mu jako žádoucí přisoudí jeho okolí (Musil, 2004). Tento koncept je spojen s ospravedlněním zásahů do života druhých pro jejich vlastní dobro a dobro společnosti. Dobrem je myšlena seberealizace vlastního pravého „já“ klienta.

Zatímco negativní svoboda je dáována do souvislosti se svobodou přímo – jako právo člověka na svobodu, pozitivní forma svobody zdůrazňuje ideál, ke kterému se spěje (kým se člověk může stát). S tím je spojen pozitivní koncept svobody v rámci teorie přirozeného zákona. Z této teorie víceméně vyplývá, že úkolem pracovníka je snaha o napomáhání vnitřní změně klienta, vedení klienta k tomu, aby si uvědomil svoje případná pochybení a litoval jich. Na druhé straně by ale měl klienta také vést k tomu, aby si uvědomil svoji velikost a odpovědnost v rámci stvoření. Pracovník by měl také pomáhat klientům při hledání jejich vlastní úlohy, která jim přísluší v rámci přirozeného zákona.

Podobně je v sociální práci spojován s konceptem pozitivní svobody i utilitarismus. Předpokládá se totiž, že když klient není dostatečně schopen se rozhodnout, jak jednat, je třeba mu s rozhodnutím pomoci tak, aby následkem bylo pokud možno více dobra a štěstí než neštěstí pro co největší okruh lidí.

M. Horne (1999) upozorňuje podobně jako Berlin na to, že při aplikaci pozitivní svobody existuje větší riziko nebezpečí manipulace a zneužití než u použití konceptu negativní svobody. Při aplikaci sebeurčení jako pozitivní svobody může dojít k tomu, že práva člověka jsou omezena externě vytvořenou představou ideálního člověka. Jak poznamenává Wilkes, jde o představu, že klient může být pracovníkem pomáhající profese „vylepšen“ v rámci jeho racionálního „já“. To je nebezpečné, protože experti tak dostávají do rukou značnou moc, pomocí které mohou vnucovat svoje vlastní představy druhým lidem (Wilkes in Horne, 1999). Tím brání možnosti autonomie druhých.¹⁵ Podobně u zastánců teorie přirozeného zákona může v praxi docházet k tomu, že pracovník považuje za svou povinnost ukazovat klientovi, který sešel na scestí, správnou cestu – tzn. cestu, kterou považuje pracovník podle svého nejlepšího vědomí a svědomí za správnou. Přitom svoje vlastní představy o dobru klienta zaštiťuje autoritou Boha.

V souvislosti s pozitivní formou svobody a s tématem minimálního lidství se rozlišuje odůvodněný a neodůvodněný paternalismus.

Paternalismus

Paternalismus je „vměšováním se do jednání nebo stavu subjektu, přičemž se toto vměšování odůvodňuje potřebou chránit nebo podporovat blaho subjektu“ (Reamer, 1993: 53).

Další definice vychází ze situace, kdy se klient, který není schopen vyřešit svůj problém sám, obrací na pracovníka. Paternalismus zde „znamená, že někdo jiný interpretuje moje zájmy a potřeby správněji a pravdivěji, než bych to implicitně nebo explicitně dokázal já sám“ (Henriksen, Vetlesen, 2000: 173). Optimální řešení je totiž schopen najít takový člověk, který disponuje zkušeností, schopností empatie, schopností kombinovat možnosti a naslouchat radám a doporučením kolegů.¹⁶ V tomto případě jde o odůvodněný paternalismus, protože klient dává pracovníkovi tzv. informovaný souhlas, aby jednal za něj.

Clark v souladu s Dworkinem (Dworkin in Shaw, 2002) uvádí, že paternalistické jednání je charakteristické tím, „že se omezuje něčí autonomie kvůli jeho vlastnímu zájmu a bez jeho plně informovaného souhlasu“ (Clark, 2000: 177).¹⁷

Ať už se jedná o jakoukoliv definici, vždy jde o zasahování, příp. donucování, které je ospravedlněno dobrem pro daného člověka (klienta). Definice Henriksena a Vetlesena vystihuje odůvodněný paternalismus, definice, kterou používá Dworkin, se na první pohled jeví jako neodůvodněný paternalismus. O jaký typ paternalismu se jedná, však záleží na tom, jestli existuje možnost udělení informovaného souhlasu.

Možnost dosáhnout informovaného souhlasu bývá omezena tehdy, když klient (Clark, 2000, Reamer, 1993):

- Není v takovém fyzickém nebo psychickém stavu, aby byl schopen situaci pochopit - z důvodů např. úrazu mozku, demence, mentálního postižení apod. (v takovémto případě se jedná o odůvodněný paternalismus). Zde se ovšem nabízí otázka, jak se pozná, zda klient je schopen situaci pochopit či nikoliv.
- Nemá k dispozici relevantní fakta, aby se mohl adekvátně rozhodnout (pokud by pracovník tyto informace měl k dispozici, ale před klientem by je tajil, pak by šlo o neodůvodněný paternalismus).
- Je záměrně udržován ve stavu částečného neporozumění. To je typické pro lékařskou etiku, kdy klient není vybaven dostatečně informacemi z toho důvodu, aby se předešlo většímu zlu (např. zkolabování klienta poté, co se dozví nepříznivou diagnózu). V tomto případě jde spíše o odůvodněný paternalismus. O neodůvodněný paternalismus se jedná tehdy, když se klientovi např. záměrně podají nesprávné informace nebo nedostane vyčerpávající informaci z toho důvodu, aby byl ochoten se podrobit určité léčbě nebo intervenci.

Paternalistické jednání tedy funguje jako pojistka proti situacím, kdy lidé jednají iracionálně (např. jsou pod extrémním psychologickým nebo sociálním tlakem), v důsledku tohoto jednání by došlo k nevratné změně (např. sebevražedné jednání) nebo existuje nebezpečí, že nejsou schopni pochopit a řádně zhodnotit situaci (Dworkin in Shaw, 2002).

Chtít dobro pro druhého znamená, že se člověk snaží přispět k vytvoření co největšího prostoru pro jeho sebeurčení. Z hlediska profesní etiky by se pracovník tedy měl snažit rozšiřovat oblast negativní svobody, ale zároveň klientovi pomáhat, aby byl schopen o sobě rozhodovat sám. K tomu pomáhá např. dodávání informací klientovi a rozebírání jednotlivých alternativ jednání a jejich případných dopadů. Pro paternalismus, zdůvodněný jako dočasně potřebný při oslabené autonomii jedince, je dlouhodobým cílem učinit sám sebe nadbytečným (Clark, 2000, Reamer, 1993, Henriksen, Vetlesen, 2000).

Respekt ke klientům na příkladu péče o seniory v domově důchodců

Jedním z důležitých cílů pomáhajících profesí v péči o seniory v domově důchodců je koncept kvality života.¹⁸ Podpora kvalitního života klienta záleží na tom, jak si dobro člověka představuje pracovník, a na tom, jak definuje dobro klient. Představa kvalitního života je podmíněna kulturně a závisí na hodnotách. Někdy může být obtížné se vymánit z vlastní představy dobra pro druhého a pak může dojít k tomu, že člověk druhému podsouvá vlastní řešení a jedná podle konceptu neodůvodněného paternalismu. Chtít dobro druhého znamená, že se člověk snaží přispět k vytvoření co největšího prostoru pro jeho sebeurčení (Henriksen, Vetlesen, 2000).

Jeho uplatnění předpokládá zabezpečení klientovy autonomie. Potřebu autonomie definují a rozpracovávají Pichaud a Thareauová na základě Kantovy filozofie a negativního pojetí svobody. Autonomie jako jeden z důležitých cílů fungujícího vztahu mezi pomáhajícím a klientem znamená „schopnosti vést život podle vlastních pravidel... zůstat pánem svého jednání a způsobu života. V tomto smyslu se autonomie blíží ke svobodě. Jsme svobodni ve výběru, v rozhodování... Opakem autonomie je heteronomie, která spočívá v tom, že člověk je kontrolován a řízen ostatními...“ (Pichaud, Thareauová, 1998: 44). Autonomii a heteronomii je třeba odlišit od závislosti a nezávislosti. Závislost je „situace člověka, který potřebuje pomoc při běžných činnostech každodenního života. Nezávislost oproti tomu je schopnost vykonávat je sám“ (Pichaud, Thareauová, 1998: 44). Vztah mezi jednotlivými body naznačuje tabulka č. 1.

Senior, který je autonomní a nezávislý, je schopen sám o sobě rozhodovat a zároveň svoje rozhodnutí dokáže i uskutečnit. Je-li autonomní a závislý, pak sice o sobě bez problémů rozhoduje, ale k uskutečnění svého rozhodnutí potřebuje něčí pomoc (např. chce-li klient s omezenou pohyblivostí jít na procházku do parku, potřebuje, aby ho někdo doprovázel). Heteronomní a závislý klient oproti tomu není příliš schopen se rozhodovat a zároveň potřebuje asistenci při uspokojování potřeb. Heteronomní a nezávislý klient potřebuje vedení při rozhodování. Problémem v domově důchodců může být to, že klienti bývají považováni za heteronomní i v případě, že jejich autonomie je ve skutečnosti zachována. Vyplyvá to z toho, že hranice mezi autonomií a heteronomií stejně jako závislostí a nezávislostí je plynulá, místy těžko postřehnutelná a mění se i v čase. Pro zlepšení, případně zachování kvality života seniorů v domově důchodců je nezbytné, aby pracovníci byli schopni tuto problematiku a hranici s ní spojenou neustále reflektovat.

Tabulka č. 1: Vztah mezi autonomií, heteronomií, nezávislostí a závislostí

Nezávislost	Autonomie Klient je schopen sám o sobě rozhodovat a sám může uspokojovat svoje potřeby.	Heteronomie Klient dokáže uspokojit svoje potřeby, ale potřebuje být veden při rozhodování.
Závislost	Klient je závislý v některých činnostech běžného života, může sám uspokojovat svoje potřeby za určité asistence. Je schopen sám o sobě rozhodovat.	Klient sám nemůže uspokojovat svoje potřeby a pravděpodobně si ani neuvědomuje, co je pro něj dobré a co ne.
Pojetí svobody	Negativní	Pozitivní spojené s odůvodněným paternalismem

Pramen: podle Pichaud, Thareauová, 1998

Čím více je člověk na někom závislý, tím větší pocit bezmoci může prožívat a tím spíše se může cítit málo důstojně. Úkolem pracovníků je směřovat k podpoře a rozvoji schopností klienta, k aktivizaci prostředků, které umožní zachovat a rozvíjet jeho autonomii. Přitom je nutné si uvědomit, že lidská důstojnost a respekt ke klientovi jsou na rozdíl od autonomie něčím absolutním. Jsou uděleny všem stejně. Ztráta nebo nepřítomnost schopnosti autonomie neznamená ztrátu nebo nepřítomnost důstojnosti (Henriksen, Vetlesen, 2000).¹⁹

Přístup pracovníka ke klientovi je ovlivněn tím, že pracovník pomáhá, aby málo mocný klient byl o něco mocnější. Mocenský systém může vést k oboustranné manipulaci. Přebírá-li pomáhající kompetenci v některých sférách životní praxe klienta, může ho ochránit před újmou, ale může ho také zneschopňovat.

Podobně charakterizuje Doušová (2001) dva extrémní přístupy pracovníků ke klientovi-seniorovi.²⁰

První extrém spočívá v tom, že pracovník se stane absolutním pomocníkem klienta. „Děláme vše za klienta a nenecháme mu svobodu rozhodovat, protože dobře víme, co mu prospívá a co škodí, a on přece není tak vzdělán jako my, aby mohl vědět, co je pro něj správné a co ne“, (Doušová, 2001: 17). Autorka upozorňuje na to, že klient je samostatná svobodná bytost zasluhující si úctu a respekt. Přestože pracovník dobře ví, co je pro klienta (pacienta) z odborného hlediska dobré, hlavní rozhodnutí záleží na klientovi. Bezmocnost klienta však někdy svádí pracovníka k tomu, aby spolu s pomocí na sebe převzal i práva a svobody seniora, a tak ho zcela oslabil. „Jsou známé případy, kdy člověk, zvláště v seniorském věku, má obavy ze ztráty svých fyzických či psychických sil, protože má oprávněnou obavu, že současně přijde i o svá lidská práva a svobody“ (Doušová, 2001: 17).

Druhý extrém je charakterizován odtazitostí a lhostejností, které pramení z obavy, jak by pracovník skončil, kdyby každému projevoval svůj cit a prožíval s ním jeho bolest.²¹

Překážky uplatnění autonomie a koncept salutogeneze

Možnost autonomie (nikoliv však lidská důstojnost) může být také značně narušena chorobami, které s přibývajícím věkem klienty sužují. Seniori jsou více než jiné skupiny obyvatel ohroženi různými formami demence včetně Alzheimerovy choroby.²²

Klasická medicína chápe demenci jako nevléčitelné postižení. Např. u pacientů s Alzheimerovou chorobou je možné pouze zpomalit nástup symptomů prohlubující se demence, vyléčit je však není možné. Pečující mají před sebou obraz totálně zmatené a závislé bytosti, která není schopna vnímat realitu a adekvátně reagovat. To často vede k tomu, že ošetřující personál věří, že se už nedá nic dělat, důležité je správné ošetřování a zajištění bezpečí těchto osob, nanejvýš pak jejich pasivní zaměstnávání v rámci aktivizačních programů (Zgola, 2001).

Oproti tomuto pojetí se uplatňuje koncept salutogeneze, podle kterého schopnost zvládat životní nesnáze souvisí se stupněm pocitu koherence, který člověk vykazuje.²³ Koherence (sense of coherence) je „pocit celistvosti a naplnění, který člověk potřebuje, aby zvládl obtížné situace, aby jeho život měl i přes vysokou stresovou zátěž přiměřenou kvalitu a předpoklady pro přežití“ (Janečková, 2001: 21). Koherence v sobě zahrnuje srozumitelnost a porozumění (comprehensibility, understanding), kontrolu a kompetenci (control, manageability) a smysl (meaningfulness). Pro zachování zdraví a kvality života je tedy důležité, jak dalece člověk rozumí světu, ve kterém žije, zda se orientuje a chápe, proč jsou věci tak, jak jsou. Dalším faktorem je schopnost ovlivňovat toto dění, mít kontrolu nad svým světem, adaptovat se a zvládat situace. A konečně toto vše musí mít pro daného člověka smysl, protože potřebuje mít motivaci, úctu k sobě, odpovědnost k druhým i vztahy, které jej drží nad vodou.

V klasické medicíně se zkoumají a diagnostikují faktory vzniku nemoci, popisují se symptomy a konstatuje se ztráta schopností. Salutogenetický přístup oproti tomu vychází z porozumění situaci a směřuje k objevování faktorů, které posilují zdraví a stimulují pozitivní prvky v organismu, ale i v prostředí člověka. Zdraví a nemoc jsou vnímány na kontinuu, jako součást osobnosti člověka. Vychází se z toho, že člověku vždy zůstává určitý potenciál, na kterém je možno stavět. Člověk je vnímán celostním způsobem (včetně psychologických a sociálních aspektů onemocnění), jako bytost, která má stejné potřeby jako ostatní lidi, má ale omezené schopnosti tyto potřeby naplnit. Důležité je porozumět situaci, protože porozumění je východiskem změny postojů pečovatelů, která směřuje od pouhého pečování a zajištění bezpečí k aktivní podpoře klienta v zachování maximální možné kontroly nad svým životem. Péče není v tomto pojetí vnímána jako úmorná stereotypní nekvalifikovaná práce, ale stává se tvořivou činností, která vyžaduje dostatek znalostí a výcvik ve speciálních dovednostech, jako jsou účinná komunikace, empatický a individuální přístup (Janečková, 2001).

Koncept salutogeneze je vhodným teoretickým zázemím, které pomáhá pracovníkům v neustálém hledání schopností, které klientovi zbývají a které jsou často skryty za vnějškově se prohlubující ztrátou soběstačnosti. Může být použit nejen pro oblast podpory zdraví a prevence nemocí, ale stejně tak se může uplatnit i v péči o osoby tělesně nebo duševně postižené nebo ve finálních stádiích života.

Aplikace salutogeneze na příkladu demence

Koncept salutogeneze dává praktický návod na to, jak by bylo možné zvýšit porozumění, kontrolu a smysluplnost života u osob trpících demencí (Janečková, 2001).

Porozumění světu je spojeno s rozumovými funkcemi, které jsou demencí zpravidla velmi narušeny. Paměť je však možné nahradit neustálým opakováním a připomínáním, orientaci v prostředí je možné zlepšit barevným rozlišením a viditelným značením. Je vhodné vytvořit bezpečné prostředí pro procházky bez rizika, že se klient ztratí, a s cíli, které připomínají domov, kde si klient může posedět a odpočinout. Místa připomínající domov a dřívější fáze klientova života snižují stres a navozují pocit bezpečí. Důležitá je také komunikace tváří v tvář a větší důraz kladený na neverbální komunikaci. Opakování jmen a pravidelná rutina v denních aktivitách pomáhá při orientaci v čase a prostoru.

Co se týče kontroly nad okolním světem a zvládnutím věcí, tak člověk trpící demencí zpravidla prožívá velmi těžce neúspěch. K neúspěchu ale dochází opakovaně, protože člověk ztrácí schopnost adekvátně reagovat na situace. Takto se stále prohlubuje spirála neúspěšnosti. Pečovatel by se tedy měl snažit, aby k neúspěchu pokud možno nedocházelo. Je vhodné podporovat ty stereotypní dovednosti, které má klient dobře zažité (stolování, vaření, kutilství, tanec, práce na zahradě apod.). Je také třeba ocenit každý úspěch a využít všechny zachované dovednosti tak, aby měl klient možnost dělat sám všechno to, co ještě zvládne.

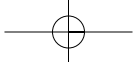
Smysluplnost života je nejdůležitějším faktorem. Aktivity, které pracovník dělá s klientem, mohou mít smysl tehdy, když jsou brány jako normální součást každodenního života, jsou-li druhými oceněny a budí-li u klienta pocit radosti a uspokojení. Smysl nelze člověku dodat zvenčí, musí být prožíván člověkem samotným. Schopnost vyjádřit své pocity zůstává zachována i v pozdějších stadiích nemoci a pozorný pečovatel je může rozpoznat z neverbální komunikace klienta.

Jednání podle konceptu salutogeneze pomáhá velkou měrou udržet nebo i zlepšit kvalitu života seniorů v domově důchodců, protože se tímto způsobem přispívá k zachování autonomie a aktivity klientů a také k takovému životu, který se významně neliší od života obdobné skupiny seniorů, kteří žijí mimo ústavní zařízení.

Rozdíl mezi konceptem salutogeneze a klasickou péčí v domově důchodců ilustruje tabulka č. 2.

Závěr

Podle Weischedela (1999: 102) je svoboda „vlastněním volného prostoru možnosti volby, v jehož rámci může člověk rozhodovat sám o sobě ze sebe sama“. Tato definice v sobě zahrnuje jak negativní pojetí svobody jako volnosti jednání, tak i pozitivní pojetí svobody volby a rozhodnutí vyplývající z vůle člověka. Zároveň se zohledňuje i sebeurčení člověka, kdy „já“ žije sebou samým. Tento autor poukazuje i na to, že jednotlivá pojetí svobody jsou ve vzájemném vztahu a jednostranné zdůrazňování pouze některých momentů vede ke konfliktům. „V extrémním případě lze bytnost svobody vidět výlučně v sebeurčení. Pak se vyhýbáme otázce, zda sebeurčení nachází dostatečný volný

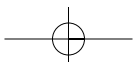

Tabulka č. 2: Charakteristika konceptu salutogeneze a klasické péče

	Koncept salutogeneze	Klasická péče
Klient je primárně považován za:	Autonomního (dokáže o sobě rozhodovat)	Heteronomního (nedokáže o sobě rozhodovat)
Cíl:	Aktivní podpora klienta k zachování jeho maximální možné kontroly nad vlastním životem	Pečování a zajištění bezpečí
Prostředky k cíli:	Porozumění situaci, hledání potenciálu, který klientovi ještě zbyl. Pracovník reflektuje problematiku plynulé hranice mezi autonomií a heteronomií.	Pracovník je absolutním pomocníkem klienta nebo je ke klientovi lhostejný při současném zajištění péče a bezpečí. Pracovník se nad problematikou plynulé hranice mezi autonomií a heteronomií nezamýšlí.
Pojetí péče o klienta:	Péče je tvořivá činnost, která vyžaduje znalosti a výcvik.	Péče je úmorná nekvalifikovaná práce.
Praktická aplikace:	<ul style="list-style-type: none"> • komunikace tváří v tvář, důraz na neverbální komunikaci • rutina v denních činnostech, opakování <ul style="list-style-type: none"> • prevence neúspěchu - zabývání se činnostmi, které má klient zažité • aktivity jsou normální součástí denního režimu <ul style="list-style-type: none"> • barevné odlišení, viditelné značení, posezení připomínající domov (lavičky) 	<ul style="list-style-type: none"> • nečinnost a pasivita klienta

Pramen: podle Janečková, 2001

prostor možností, v němž se může uskutečnit... Jednak lze bytnost svobody spatřovat výlučně v tom, že člověk má pokud možno široký volný prostor ke svému jednání. Člověk pak nasazuje vše, aby takový volný prostor vytvořil a rozšiřoval. Jestliže se nechá jednostranně platit toto hledisko, pak se musí protikladné hledisko stát nepodstatným;

vposled bude lhotejně, zda člověk v rámci volného prostoru možností rozhoduje sám o sobě, nebo zda o něm rozhodují jiní“ (Weischedel, 1999: 102).

Pracovníci pomáhajících profesí se zřejmě budou vždy pohybovat mezi jednotlivými pojetími svobody. Domnívám se, že výše uvedený příklad aplikace respektu ke klientovi poukazuje na uznání a podporu klientova sebeurčení i na vytváření možností, v jejichž rámci může svoje rozhodování uplatnit.

Použitá literatura:

- BANKS, S. *Ethics and Values in Social Work*. London: Macmillan Press, 1995.
- BERLIN, I. *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: Prostor, 1999.
- BUTRYM, Z. *The Nature of Social Work*. In: Horne, M. *Values in Social Work*. Great Britain: Biddles Guiltford, 1995.
- CLARK, C. L. *Social Work Ethics. Politics, Principles, and Practice*. London: Macmillan Press, 2000.
- DETH, J., SCARBROUGH, E. *The Impact of Values*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- DWORKIN, G. *Paternalism*. In SHAW, W. H. *Social & Personal Ethics*. Belmont: Wadsworth Publ. Comp., 1999.
- HENRIKSEN, J.-O., VETLESEN, A. J. *Blízke a vzdálené*. Boskovice: Albert, Podané ruce, 2000.
- HORNE, M. *Values in Social Work*. Great Britain: Biddles Guiltford., 1995.
- JANEČKOVÁ, H. *Kvalita života a její význam pro medicínu a zdravotnictví*. *Lékařské listy*, 2003, č. 5, s. 27-29.
- JANEČKOVÁ, H., HNILICOVÁ, H. 1999. *Spokojenost seniorů s institucionální péčí*. *Zdravotnické noviny*, 1999, č. 33, s. 16.
- KANT, I. *Nutnost výchovy*. In Liessmann, C., Zenaty, G. *O myšlení*. Olomouc: Votobia, 1994.
- KANT, I. *Základy metafyziky mravů*. In Berlin, I. *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: Prostor, 1999.
- KANT, I. *Základy metafyziky mravů*. Praha: Svoboda, 1976.
- KOLÁŘ, P., SVOBODA, V. *Logika a etika, úvod do metafyziky*. Praha: Filosofia, 1997.
- KOPŘIVA, K. *Lidský vztah jako součást profese*. Praha: Portál, 1997.
- MILL, J. S. *On Liberty*. In Berlin, I. *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: Prostor, 1999.
- MUSIL, L. *„Ráda bych Vám pomohla, ale...“*. Brno: Marek Zeman, 2004.
- NEČASOVÁ, M. *Profesní etika*. In Matoušek, O. *Metody sociální práce*. Praha: Portál, 2003.
- PICHAUD, C., THAREAUOVÁ, I. *Soužití se staršími lidmi*. Praha: Portál, 1998.
- REAMER, F. G. *The Philosophical Foundations of Social Work*. New York: Columbia University Press, 1993.
- REAMER, F. G. *Social Work Values and Ethics*. New York: Columbia University Press, 1995.
- Weischedel, W. *Skeptická etika*. Praha: Oikumeneh, 1999.
- WILKES, R. *Social Work with Undervalued Group*. In Horne, M. *Values in Social Work*.

Great Britain: Biddles Guiltford, 1995.

ZGOLA, J. M. **Úspěšná péče o člověka s demencí.** Praha: Grada, 2003.¹ Kontakt pro korespondenci: necasova@fss.muni.cz² Pomáhající profese jsou povolání, jejichž hlavní náplní je pomáhat lidem. Patří sem lékaři, zdravotní sestry, pedagogové, sociální pracovníci, pečovatelé, psychologové apod. Tato povolání mají stejně jako jiné profese svou odbornost. Na rozdíl od jiných profesí zde však hraje podstatnou roli ještě další prvek – lidský vztah mezi pomáhajícím a klientem (Kopřiva, 1997).³ Např. při péči o seniory se někdy liší aplikace hodnot mezi zdravotnickým personálem a pracovníky, kteří náležejí spíše k oblasti sociální práce nebo fyzioterapie.⁴ Vycházím z literatury týkající se sociální práce – např. Reamer (1993, 1995), Banks (1995), Horne (1999), Clark (2000).⁵ Více o jednotlivých teoriích např. Nečasová in Matoušek (2003).⁶ Weischedel (1999) zahrnuje do oblasti svobody jednání (kterou lze víceméně ztotožnit s negativním pojetím svobody) nejen překážky pocházející ze společenského života (jako např. právo, konvence, móda, soud druhých lidí, nutnost vydělávat si na živobytí), ale omezení daná přírodními zákony, osobním a historickým původem člověka, jeho zdravotního stavu, vrozených dispozic apod. Jak poznamenává Berlin, zda určitá omezení interpretujeme jako omezení svobody, nebo ne, záleží na tom, jakou zastáváme ideologii (světový názor).⁷ Mill uvádí: „Jedinou svobodou hodnou toho jména je svoboda usilovat vlastním způsobem o vlastní dobro“ (Mill in Berlin, 1999: 225). Tuto minimální svobodu mají mít všichni, proto je třeba zabránit případně i silou tomu, kdo by chtěl druhého o jeho svobodu připravit.⁸ Weischedel (1999) vidí rozdíl mezi svobodou jednání (podobnou negativní svobodě) a svobodou vůle (která se podobá pozitivnímu pojetí svobody) v tom, že u svobody jednání jde o nezávislost na tlacích vnější situace a u svobody vůle o nezávislost na vnitřních motivacích, jako jsou např. vášně, sklony, charakterové rysy.⁹ Mohu prohlásit, že o to, proti čemu se ve své zatmělosti stavěj, vlastně usilují, protože uvnitř jich existuje kulturní jádro – skrytá racionální vůle nebo pravý cíl – které je sice popíráno vším, co zjevně cítí, činí a říkají, avšak je jejich skutečným já. o němž ubohé empirické já v čase a prostoru může vědět jen málo nebo nic, a že tento vnitřní duch je jediným já, které zasluhuje, abychom jeho touhy brali v potaz“ (Berlin, 1999: 232).¹⁰ Příkladem může být situace, kdy se chápá stát, národ, chod dějin apod. jako skutečnější subjekt atributů než empirické „já“, takže se např. nezasahuje do nacistické ideologie a její praktické aplikace.¹¹ Např. pokud nebudu toužit po majetku, pak se mě ztráta majetku nemůže nijak dotknout.¹² Weischedel (1999) v § 20 pokazuje na filozoficko-teologický moment, který je obsažen v základu Kantovy etiky – svrchovaným správcem inteligibilního světa, ke kterému člověk z povahy svého bytí náleží, je Bůh.¹³ Kant např. poukazuje na význam kázně (disciplíny) při výchově dětí – „Disciplína mění zvířecost v lidskost... Kázeň zabraňuje tomu, aby se člověk odchýlil veden svými zvířecími pudy od svého určení, lidskosti... Divokost je nezávislost na zákonech. Kázeň podřizuje člověka zákonům lidskosti a začíná tak, že mu dává pocítit tlak zákonů“ (Kant in Liessmann, Zenaty, 1994: 337, 338).¹⁴ „An extension of the range of choices available both within the personality and the external environment“ (Butrym in Horne, 1999: 17).¹⁵ Autonomii můžeme chápat ve dvou rovinách: v rovině etických principů, které působí jako absolutní ideální kategorie. Jako faktická schopnost v určité situaci je však autonomie přítomna více nebo méně. Požadavek, aby všichni lidé mohli rozhodovat o svých potřebách a uskutečňovat svoje záměry a zájmy, je z etického hlediska ideálem. Ve skutečnosti mnozí nedisponují schopností se rozhodovat. Princip autonomie ve své pozitivní formě (vytváření takových podmínek, které druhému umožní, aby mohl stále více sám určovat vlastní jednání – zmocnění) i negativní formě (umožnit druhému, aby jednal podle svého vlastního rozhodnutí – účast na rozhodování) koresponduje s koncepty pozitivní a negativní svobody (Henriksen, Vetlesen, 2000, Banks, 1995).¹⁶ Tedy spíše pracovník než klient. Tento typ paternalismu odpovídá první podobě pozitivní svobody, jak ji popsal Berlin (viz výše). Z hlediska současné podoby etiky pomáhajících profesí je ideálním stavem taková situace, kdy optimální řešení hledají pracovník i klient ve vzájemné spolupráci, přičemž rozhodnutí pro podobu konečného řešení je odpovědností klienta.¹⁷ O paternalismus však nejde tehdy, když člověk jedná výše zmíněným způsobem proto, aby chránil druhé, např. v případě, že někdo uplatňuje svoje právo na sebeurčení i rámci konceptu negativní svobody způsobem, který škodí druhým lidem.¹⁸ Kvalita života je podle Světové zdravotnické organizace výrazem pro označení subjektivního, mnohovrstevného pocitu člověka, který je spojován s prožitkem životní pohody, štěstí, spokojenosti, blaha (well-being), ale i zdraví ve smyslu úplné fyzické, duševní i sociální pohody člověka. Kvalita života je pojem relativní – jedinec vnímá a hodnotí své postavení ve světě v kontextu kultury a hodnotových systémů dané společnosti. Kvalita života je výslednicí podmínek, ve kterých člověk žije (jeho životní úroveň, prostředí, příslušnosti k sociální vrstvě, vlivu politického systému, fungování sociálních služeb), jeho zdravotního stavu a jeho subjektivního očekávání. Je tedy možností naplňovat své představy o sobě samém, o svém životě, možnost dosahovat životních cílů, plnit úkoly jednotlivých životních etap, naplňovat vnitřní potenciál, uskutečňovat životní smysl, prožívat život s radostí a uspokojením (v rovině fyzické, psychologické, sociální i duchovní), nacházet životní rovnováhu. Kvalita života je obvykle poctována jako uspokojivá, má-li člověk možnost osobního růstu, má-li možnost o sobě rozhodovat, vnímá-li kontinuitu svého života a nelíší-li se jeho život zásadním způsobem od života ostatních příslušníků společnosti (Janečková, Hnilicová, 1999, Hnilicová, 2003, Janečková, 2003).¹⁹ Závislost je ovšem možné chápat i v pozitivním smyslu. Každý člověk je totiž na druhých závislý, potřebuje je. Povaha existence člověka je totiž dána i vztahy, které ji utvářejí. Jde o vzájemnou závislost, kde každý dává i přijímá. Záleží na tom, jestli si pomáhající uvědomuje, co pozitivního mohou seniři přinést jemu i společnosti.²⁰ Podobné rozdělení uvádí i Kopřiva (1997). Popisuje angažovaný a neangažovaný typ pracovníka v pomáhající profesi, přičemž angažované dále v krajních polohách dělí na ty, kteří nadbytečně kontrolují klienty, a na ty, kteří se pro klienty obětují.²¹ Jde o obavu z burn-out syndromu.²² Demence je soubor symptomů, které se vyznačují získanou trvalou a celkovou poruchou mentální funkce (Zgola, 2003). Mezi příznaky demence patří poruchy paměti, potíže s orientací v čase a prostoru, poruchy rozumových schopností, motorické potíže, poruchy při poznávání předmětů a lidí, poruchy řeči a chování (deprese, náhlé změny nálad, poruchy příjmu potravy, inkontinence, blouznivé představy). Demence je důsledkem nevratného poškození mozku, může být způsobena řadou chorob a není součástí normálního procesu stárnutí (Pichaud a Thureauová, 1998, Zgola, 2003).²³ Tento koncept byl formulován sociologem Aronem Antonovským, který jej založil na výsledcích výzkumu izraelských žen, které přežily holocaust, a přesto si zachovaly přijatelnou kvalitu života i v těch nejméně příznivých podmínkách (Janečková, 2001).

Mgr. Alena Škulecová je absolventkou ZSF JU v Českých Budějovicích, v současnosti v domácnosti. Doc. PhDr. Jiří Jankovský, Ph.D., působí jako docent Zdravotně sociální fakulty JU v Č. Budějovicích a ředitel Dětského centra ARPIDA tamtéž. Zabývá se problematikou ucelené rehabilitace dětí a mládeže s tělesným (motorickým) a kombinovaným postižením.

Význam etických aspektů práce v pomáhajících profesích

The importance of ethic aspects in helping vocations

Úvod

Žijeme v době, jež bývá označována jako doba postmoderní, či jako první globální revoluce, popřípadě ještě dalšími atributy. Mezi charakteristickými rysy lze, vedle vystupňovaného konzumu (již jsme si zvykli na označení „konzumní společnost“) a stále zřetelnějšího odcizení v mezilidských vztazích, uvést též etický relativismus. A tak nás mnohdy již ani nepřekvapí relativizování hodnot, které v naší společnosti (kultuře) platily po celá staletí (např. základní principy křesťanské etiky, popřípadě judaismu, zakotvené v dekalogu). Důsledkem pak může být nejen nezakotvenost současného člověka v nadčasových hodnotách (tzv. existenciální vakuum), ale i narušení sociálních vztahů a hodnot každodenního života. Můžeme se proto setkat s nezodpovědností nejen na nejrůznějších místech, ale i při výkonu profesí, kde je to nežádoucí, resp. velmi nebezpečné (např. zdravotnictví, justice, policie, atp.). Etický relativismus ovšem nezpochybňuje pouze nadčasové hodno-

ty, ale i ty, které tvoří jádro přirozené morálky, jímž je, obecně řečeno, povinnost člověka být člověkem, a to v duchu univerzálně přijímaného pravidla „nečinit jiným to, co nechci, aby bylo činěno mně“. V naší společnosti nelze v posledních desetiletích nevidět některé závažné problémy, jako je disociace rodinného života, neúcta k životu (včetně toho dosud nenarozeného), dětská kriminalita projevující se mj. i stále častějším výskytem dětských vrahů, závažné ekologické problémy a mnoho dalších negativních jevů. Vystupňovaný individualismus, jehož jsme tak často svědky, zpochybňuje donedávna obecně respektovaný názor, že „ne všechno, co člověk umí (může), také smí“, a nahrazuje jej zdáním, že současný člověk může a smí prakticky cokoliv. M. Machovec vyslovuje v této souvislosti, snad poněkud skeptický, v každém případě však varovný názor: „Přes to všechno úžasné, čím se člověk kdysi vydělil z oblasti primátů a hominidů – jako jsou schopnost mluvit, rozumovat, schopnost vyrábět nástroje, pěstovat byliny i dobytek, novou kombinací přinášet technické vynálezy, objevy věd i díla umění literárního, hudebního, výtvarného i dramatického, *přes toto všechno, ano právě proto* nemáme jistotu, zda toto všechno nebylo součástí té cesty evoluce, jež se s odstupem času ukáže jako ‚cesta slepá‘, tj. posléze se smrtelnými důsledky.“ Dále pak uvádí: „...jsme jediná bytost, která vraždí vlastní mláďata, provádí genocidu celých národů, lehkomyšlně ničí obyvatelnost vlastní planety atd. Domnělý ‚pán světa‘ v roli vraha a sebevraha.“ (Viz 2004: 20.)

Pomáhající profese

Smyslem tohoto příspěvku však není zjednodušená kritika současného životního stylu mnoha lidí či aktuálního morálního stavu naší společnosti, ale spíše jen zamyšlení nad tím, zda se výše popsané jevy mohou promítnout i do činnosti označované jako pomáhající profese. Za pomáhající profese přitom považujeme ta povolání, jejichž obsahem je spíše poslání než pouhý výkon povolání. Máme na mysli práci s lidmi, přesněji řečeno, službu lidem, jež byla v naší kultuře chápána především jako služba bližnímu. Konkrétně se to dotýká profesí v sociální oblasti, dále ve zdravotnictví a ve školství. Vezmeme-li ovšem v úvahu, jak často jsou právě tyto oblasti lidské činnosti středem zájmu sdělovacích prostředků, a to právě díky nejrůznějším pochybením, ale i skandálům, pak je zřejmé, že si zasluhují naši pozornost. Ovšem hledání odpovědi na otázku, jak se výše zmíněný etický relativismus a vystupňovaný individualismus může promítat do výkonu pomáhajících profesí v oblasti zdravotnictví, sociální péče a školství, není snadné a nelze tuto odpověď

Abstrakt:
Jsou lidé vykonávající pomáhající profese dostatečně informováni o etických problémech vznikajících v této oblasti lidské činnosti, a pokud ano, umějí je adekvátně řešit a eliminovat? Citované šetření realizované mezi zaměstnanci i studenty naznačuje, že jak respondenti, kteří pomáhající profese již vykonávají, tak i respondenti z řad studentů, kteří se na toto povolání teprve profesně připravují, jsou adekvátně informováni především v obecné rovině, ovšem mají-li se vyjádřit ke konkrétním

úkolům a problémům, mnohdy selhávají. Z toho je zřejmé, že je zapotřebí věnovat této problematice odpovídající pozornost.

Abstract:
Are there people who exercise helping vocations sufficiently informed about the ethic problems which emerge on this field of human activity and, if yes, can they solve them and shoot troubles in an appropriate way? The quoted research which has been carried out both among employees and students shows that both the respondents who already exercise the

ani redukovat na obecně prezentovaná klíše ve sdělovacích prostředcích. Vzhledem k tomu, že rozsah tohoto příspěvku neumožňuje hlubší sondu do dané problematiky, budeme věnovat pozornost především těm etickým aspektům, které souvisejí jednak se vzděláváním adeptů pomáhajících profesí a ovšem i s žádoucími osobnostními dispozicemi, které při výkonu těchto povolání očekáváme. Jsou jimi zejména odpovědnost (k sobě, k druhým a popřípadě i k řádu bytí, jenž nás přesahuje), schopnost naslouchat, empatie, komunikace, schopnost sdílení, porozumění, atp. Některá pomáhající povolání mají formulován tzv. etický kodex (např. lékaři, psychologové, fyzioterapeuti, sestry, aj.), kde jsou blíže specifikovány právě ty osobnostní dispozice a dovednosti, které od lidí profesně angažovaných v těchto povoláních společnost očekává. V obecné rovině můžeme tedy konstatovat, že vedle vysoké odbornosti předpokládáme při výkonu pomáhajících profesí i určitou lidskou dimenzi této práce. Součástí specifické profesní přípravy adeptů pomáhajících profesí je tak vedle stanoveného penza vědomostí a dovedností, zahrnujícího např. výcvik v sociální komunikaci s pacientem (klientem), popřípadě různé metody psychoterapie, také etika, jakožto věda zabývající se (v obecném slova smyslu) mravním jednáním v lidském společenství. Z našeho pohledu je však především důležitá tzv. profesní etika, jež aplikuje obecné etické principy na konkrétní profesní činnost. Určitým shrnutím základních etických principů pro výkon daného povolání je právě profesní etický kodex, jehož znalost při výkonu dané profese zcela přirozeně očekáváme.

Realizované šetření

Výše popsanou problematikou se zabýváme již řadu let a máme také možnost konfrontovat své poznatky a zkušenosti s názory studentů. Za zajímavé a inspirující považujeme v této souvislosti šetření, jež bylo součástí jedné z diplomových prací, viz Škulecová (2004), a o jehož některých výsledcích bychom se chtěli v této souvislosti zmínit. Vzhledem k tomu, že by bylo problematické v rámci uvedeného šetření sledovat (např. za pomoci strukturovaného dotazníku) na vybraných pracovištích etické jednání (chování) sledovaných osob, byla v šetření věnována pozornost především informovanosti respondentů v etických otázkách a problémech. Pokud bychom totiž chtěli sledovat přímo etické jednání konkrétních osob při výkonu pomáhajících profesí, a to v konkrétních situacích, museli bychom zvolit jinou metodiku a vycházeli bychom při tom pravděpodobně i ze subjektivních zkušeností, neboť všich-

ni ve větší či menší míře užíváme zdravotnických služeb, všichni jsme absolvovali nějakou školu a každý z nás byl tak či onak v kontaktu i se sociálními službami. Vedle subjektivních zkušeností bychom mohli ještě reflektovat veřejné mínění, které je však v této oblasti spíše skeptické. Mnohé vyskytující se problémy jsou totiž velmi často medializovány, což může vést ke zkreslování dané situace.

Vydeme-li ovšem z toho, že vedle profesionální přípravy, která klade důraz mj. i na seznámení se adeptů pomáhajících profesí s příslušnými etickými kodexy, mají studenti a příslušní odborníci k dispozici v dostatečném množství také odpovídající odbornou literaturu, viz např. Haškovcová (1997), Honzák (1998), Jankovský (2003) aj., je možné se v rámci šetření zabývat otázkou, na jaké úrovni je vlastně informovanost respondentů, co se týče obsahu etických kodexů u vybraných pomáhajících profesí, popřípadě jaká je v této souvislosti situace na konkrétních pracovištích. Takto formulovaný záměr lze totiž vcelku dobře sledovat právě za pomoci již výše zmíněného strukturovaného dotazníku.

Charakteristika terénu a stanovení hypotéz

Vlastní šetření bylo realizováno na relativně (vzhledem k potřebám DP) reprezentativním souboru respondentů, a to nejen co se týče celkového počtu respondentů (266), ale zejména počtu zařízení (institucí), kde se šetření uskutečnilo. Respondenty tvořili jednak studenti několika vysokých škol a jedné vyšší odborné školy připravující se na pomáhající profese a dále zaměstnanci různých odborných zařízení. V rámci šetření tak bylo dotázáno celkem 12 skupin respondentů, viz tabulka č. 1. Počty respondentů byly v obou sledovaných skupinách v podstatě rovnoměrné (47 % studujících, 53 % pracujících), je však zapotřebí dodat, že do skupiny pracujících byli zařazeni také studenti kombinovaného studia, čili ti, kteří studovali při výkonu svého povolání. Z celkového počtu respondentů bylo tedy 47,4 % studentů prezenčního studia, 24 % studentů kombinovaného studia a 28,6 % zaměstnanců pracujících v oblasti souborně označované jako pomáhající profese.

Vlastní šetření pak pracovalo v zásadě se dvěma hypotézami, z nichž první předpokládala, že převážná většina respondentů si v obecné rovině bude uvědomovat mimořádný význam etických zásad (norem) pro výkon pomáhajících profesí. Převážnou většinou je rozuměno alespoň 70 % respondentů a etickými zásadami (normami) pak rozumíme především obecnou povědomost (informovanost) respondentů o základních morálních principech, jež jsou

helping vocations as well as students who are still preparing for this vocation are knowledgeable first of all on the general level but if they have to make their statement to specific tasks and problems they fail frequently to do it. It is obvious that it is necessary to pay enough attention to this topic.

Tabulka č. 1: Skupiny zařazené do výzkumného souboru

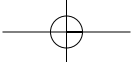
Číslo skup.	Název skupiny	Počet členů
1.	ZSF JU, 1. roč. PS „prevence a rehabil. soc. patologie“	24
2.	PF JU, 3. roč. PS „učitelství pro 1. stup. ZŠ + spec. ped.“	13
3.	PF UK, 3. roč. PS „spec. pedagogika – psychologie“	15
4.	ZSF JU, 1. roč. PS „rehabilitační péče 02/03“	46
5.	1. LF UK, 4. roč. PS „všeobecné lékařství“	13
6.	VZŠ Praha, 2. roč. PS „všeobecná sestra“	15
7.	ZSF JU, 2. roč. KS „speciální pedagogika 2letá“	24
8.	ZSF JU, 1. roč. KS „rehabilitační péče 02/03“	40
9.	Sestry specialistky, klinika Praha 2	15
10.	ZvŠ Český Krumlov	22
11.	Domov sv. Anežky Čihovice	5
12.	DC ARPIDA České Budějovice	34

Celkem: 266

morálně závazné pro výkon příslušné pomáhající profese, a jsou proto také součástí příslušného etického kodexu. Druhá hypotéza pak kalkuluje s tím, že respondenti nebudou umět specifikovat a definovat, co je vlastním (faktickým) obsahem etického kodexu, který je závazný pro výkon jejich profese, resp. pro profesi, na jejíž výkon se teprve připravují studiem. Byl tedy vysloven předpoklad, že znalosti i postoje respondentů v této oblasti budou prezentovány jen v obecné rovině, tedy ve víceméně obecných proklamacích v tom smyslu, že např. význam etických aspektů práce ve zdravotnictví je velmi důležitý, a to bez toho, že by respondenti byli schopni přesněji (konkrétně) specifikovat, proč – a to především na základě znalosti příslušného etického kodexu. Tím však není řečeno, že např. znalost daného etického kodexu je sama o sobě důvodem (zárukou) toho, že bude příslušný pracovník jednat a rozhodovat se mravně (v souladu se svým svědomím), a tedy i v souladu s příslušným etickým kodexem. V tomto případě by se samozřejmě jednalo o problematiku daleko širší a mnohem komplikovanější, jejíž řešení by přesahovalo rámec daný diplomovou prací. Vlastním smyslem šetření bylo tedy zjistit, jaká je informovanost respondentů v problémech, kterých se dotýkají profesní etické kodexy.

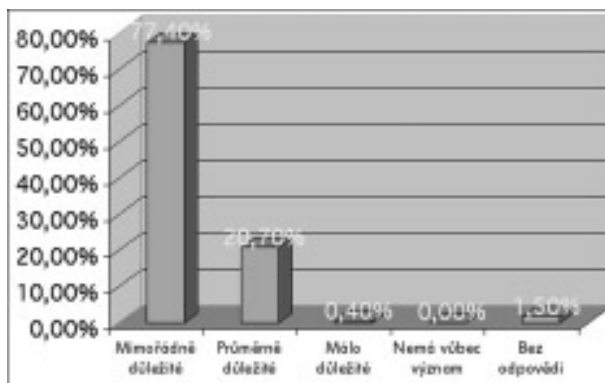
Výsledky šetření

Verifikace stanovených hypotéz byla při šetření uskutečněna za pomoci strukturovaného dotazníku. Ve stručnosti lze říci, že údaje získané pomocí tohoto dotazníku (tedy odpovědi získané od respondentů) byly kvantitativně analyzovány, a to včetně analýzy sekundární. Bylo tak získáno množství zajímavého materiálu, z něhož zde ovšem uvádíme jen ty poznatky, které jsou pro toto sdělení důležité.

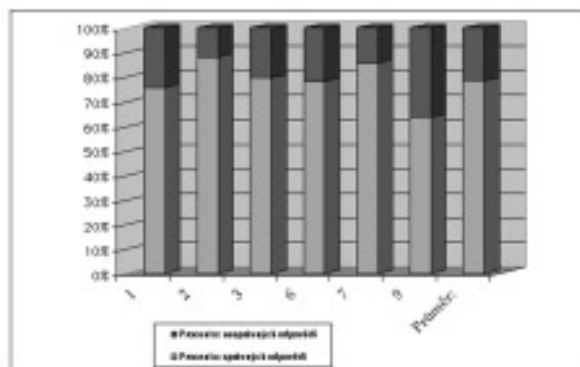

V zásadě byly potvrzeny obě stanovené hypotézy daného šetření. Mimořádný význam etických aspektů práce pro výkon pomáhajících profesí si uvědomuje naprostá většina respondentů (77,4 %), viz graf č. 1.

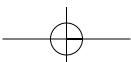
Graf č. 1: Význam dodržování etických norem v mé (budoucí) profesi

Graf č. 2: Verifikace hypotéz

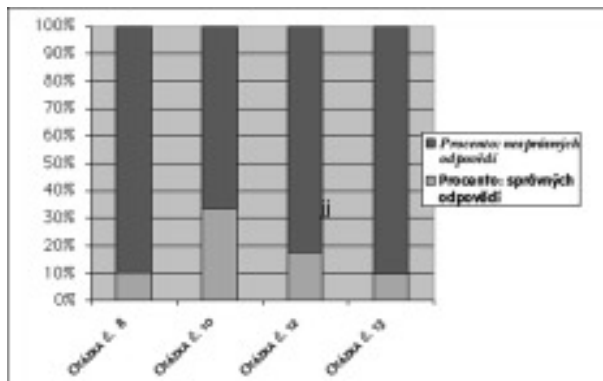

Graf č. 2 pak znázorňuje procento správných odpovědí na jednotlivé otázky zjišťující všeobecnou informovanost respondentů v oblasti etických aspektů práce (jsou to otázky 1-3 a dále otázky 6, 7 a 9). Uvedené otázky byly zaměřeny na to, zda dovedou respondenti definovat pojmy etika, morálka, zda si uvědomují rozdíl mezi normou zákonnou a mravní, co je to Hippokratova přísaha, etický kodex a konečně, zda vědí, součástí kterého dokumentu je Listina základních práv a svobod. Z grafu je patrné, že všeobecná informovanost respondentů je v této oblasti velmi dobrá a že v průměru dosahuje téměř 80 %.

Rozdílné výsledky šetření (s ohledem na výše uvedené údaje) ovšem znázorňuje graf č. 3. Jedná se zejména o verifikaci druhé hypotézy, která předpokládá, že pokud mají respondenti přesněji specifikovat nějaký etický problém a zejména pak uvést, co je konkrétně obsahem jejich profesního etického kodexu, pak mnohdy selhávají.

Graf č. 3: Verifikace hypotéz

Otázka č. 8 byla zaměřena na schopnost respondentů vyjmenovat známé etické kodexy, otázka č. 10 pak na schopnost uvést základní práva a svobody obsažené v Listině základních práv a svobod. Obě otázky sledují sice opět informovanost respondentů jen v obecné rovině, ale odpověď na ně již vyžaduje přesnější znalost dané problematiky. Z odpovědí na tyto otázky je patrné, že přesnější specifikace dané problematiky, byť i v takto obecné rovině, dělala respondentům prokazatelně obtíž. Otázky 12 a 13 jsou pak již zaměřeny na faktickou informovanost respondentů v těch mravních zásadách (normách), které jsou konkrétně uvedené v příslušných etických kodexech. Z grafu č. 3 je zřejmé, že respondenti při těchto otázkách prokazatelným způsobem selhávali, což potvrzuje platnost druhé hypotézy.

Z našeho pohledu však mohou být zajímavé ještě některé výsledky sekundární analýzy, která v citovaném šetření sledovala např. celkovou informovanost (úspěšnost) respondentů v daných otázkách a problémech podle jednotlivých skupin. Výsledky šetření prokázaly, že se ze 12 skupin sledovaných respondentů na prvních čtyřech místech (z hlediska jejich úspěšnosti) umístili pracující respondenti, tedy zaměstnanci a ne respondenti studující. Tento fakt ještě dále podtrhuje skutečnost, že se i na celkově pátém místě umístila skupina studentů kombinovaného studia (tedy při zaměstnání) a teprve na místě šestém skupina studentů prezenční formy studia.

Závěr

Aniž bychom chtěli z těchto výsledků dělat nějaké obecně platné závěry, zdá se, že si lidé význam etických aspektů své práce, resp. problémů s etikou souvisejících daleko více a intenzivněji uvědomují až při vlastním výkonu svého povolání, které je spojeno

s volbou a rozhodováním člověka v konkrétních situacích, než v průběhu studia, resp. v rámci profesionální přípravy. Jak bylo ovšem již výše uvedeno, pouhá znalost etických zásad a norem formulovaných v etickém kodexu sama o sobě není zárukou toho, že bude příslušný pracovník jednat mravně, ale rozhodně jej může přimět k tomu, aby o těchto záležitostech přemýšlel, popřípadě se se zásadami uvedenými v etickém kodexu identifikoval (internalizoval je) a v důsledku toho pak jednal jak v souladu s těmito zásadami, tak i se svým svědomím (svědomí jako internalizace norem).

Jistě by zde bylo možné uvést ještě další výsledky citovaného šetření, resp. je dále specifikovat, to by ovšem přesahovalo rámec vymezený tomuto sdělení. Závěrem však jistě můžeme (a to i právě s odkazem na výsledky šetření) apelovat na to, aby byla v rámci profesionální přípravy na pomáhající profese věnována větší pozornost etickým problémům a otázkám, které se této problematiky dotýkají. V této souvislosti je např. pozoruhodné, že některé významné profese, náležející do kategorie pomáhajících povolání, nemají dosud k dispozici svůj etický kodex. Za všechny zde můžeme uvést i tak početně zastoupenou profesi, jako je např. povolání učitele.

Koneckonců, větší odpovědnost, porozumění, tolerance, empatie, schopnost naslouchat, sdílet i komunikovat, tedy vlastnosti a schopnosti, které právem očekáváme zejména u lidí ve výkonu pomáhajících profesí, mohou napomoci jak opětovnému zakotvení současného člověka ve smyslu, viz V. E. Frankl (1995), tak i žádoucí eliminaci negativních jevů, které nás v naší společnosti právem znepokojují. Pokud by totiž spočívalo vzdělávání jen v kognitivním učení, kde nebudou zohledněny prožitkové elementy a emocionální stránka, mohlo by to být jistě velmi problematické (C. Rogers, 1998).

Použitá literatura:

FRANKL V. E. **Lékařská péče o duši. Základy logoterapie a existenciální analýzy.** Brno: Cesta, 1995.

HAŠKOVCOVÁ, H. **Lékařská etika.** Praha: Karolinum, 1997.

HONZÁK R. **Komunikační pasti v medicíně. Praktický manuál komunikace lékaře s pacientem.** Praha: Galén, 1997.

JANKOVSKÝ, J. **Etika pro pomáhající profese.** Praha: Triton, 2003.

MACHOVEC, M. **Smysl lidské existence.** Praha: Akropolis, 2004.

ROGERS, C. **Způsob bytí: Klíčová témata humanistické psychologie z pohledu jejího autora.** Praha: Portál 1998.

ŠKULECOVÁ, A. **Etické souvislosti práce v pomáhajících profesích.** Č. Budějovice: ZSF JU 2004, diplomová práce.

Dipl. Ped. Stefan Borrmann¹ je doktorandem na Technische Universität Berlin, t. č. hostuje na School of Social Welfare, UC Berkeley (USA), stipendista nadace Hans-Boeckler-Stiftung, jednatel společnosti Society for International Cooperation in Social Work. Má praktické zkušenosti v pomoci zaměstnanosti mládeže a práce v oblasti prevence HIV. Hlavní oblasti výzkumu: pravicový extremismus a mládež, teorie sociální práce, etika a sociální práce.

Od mezinárodních deklarácí k praxi sociální práce

Vývoj etických směrnic pro
kontroverzní sociální práci

From International Declarations to Social Work Practice

The development of ethical guidelines
for controversial fields of action

Úvod

Pokud použijeme v mezinárodní diskusi nejčastější vymezení pojmu sociální práce, tedy že sociální práce se zabývá sociálními problémy a jejich řešením nebo zmírněním jejich důsledků, tak je možné sociální práci popsat jako normativní vědu zabývající se jednáním. To ovšem ve svém důsledku vede také k tomu, že je třeba se zabývat otázkami etiky. Neboť otázky, co jsou problémy a co je žádoucí stav, vedou k potřebě transparentnosti hodnotové základny disciplíny a profese. Transparence hodnotové základny disciplíny

a profese povede i k možnosti diskuse.

Takovéto diskuse se v rámci vědního oboru sociální práce intenzivně vedly a vedou (srov. např. Rhodes, 1986; Reamer, 1998; Banks, 1999) a na tomto místě se jimi nebudeme opětovně zabývat. Pro profesi sociální práce byly jako výsledek těchto diskusí formulovány mezinárodní a národní etické kodexy, které by měly být hlavními směrnici pro činnost sociálních pracovníků. Pádnost těchto kodexů a jejich použitelnost i pro oblasti činnosti, v nichž lze očekávat etická dilemata, je ovšem třeba ještě přezkoumat. Pokud etické kodexy poskytují rozporné informace, musejí být specifikovány. Když se to nepodaří, musí být zpochybněna celá vědomostní základna, na níž byly kodexy formulovány.

V následující části tedy bude analyzován dokument *Ethics in Social Work* (dále jen Etický kodex), *Statements of Principles*, přijatý na generálním zasedání Mezinárodní federace sociálních pracovníků (IFSW) v australském Adelaide v říjnu 2004, s důrazem na to, zda obsahuje také směrnice pro sociální práci s pravicovou mládeží. Tato specifická oblast činnosti byla vybrána, poněvadž lze předpokládat, že sociální pracovníci by mohli být klienty (u kterých lze do jisté míry očekávat orientace spojené s opovrhováním lidmi) stavěni před etická dilemata.

Protože analýzou Etického kodexu může být ukázáno, že ve svém výkladu není jednoznačný, jsou na konci tohoto příspěvku předložena doporučení ke specifikaci etických kodexů pro jmenovanou oblast činnosti, se zřetelem na způsob řešení etických problémů navržený v samotné předchozí verzi Etického kodexu. Etické směrnice jsou při tom formulovány s přihlédnutím k různě se projevujícím mocenským aspektům. Takovýmto postupem lze jednak zajistit, aby sociální pracovníci v této oblasti činnosti nebyli dále vystavováni rozporným směrnici tím týkajícím se činnosti, a za druhé, aby nebylo třeba zcela zpochybnovat stávající etické kodexy.

Document Ethics in Social Work, Statements of Principles (Etika v sociální práci, stanovení zásad federace IFSW)

IFSW je celosvětový svaz sociálních pracovníků, v němž je v současné době organizováno 77 národních zaměstnaneckých svazů všech kontinentů. Jakožto v zastřešujícím svazu nejsou jeho členy jednotlivé osoby, nýbrž příslušné národní zaměstnanecké svazy, které se podílejí na diskusním a rozhodovacím procesu IFSW. V nové Definicí sociální práce (IFSW 2000) schválené v roce 2000 na valné hromadě v Montrealu se přímo odkazuje na hodnoty sociální práce stanovené v Etickém kodexu, když se tam říká:

Abstrakt:

Dokument Etika v sociální práci Mezinárodní federace sociálních pracovníků (IFSW) by měl být sociálním pracovníkům vodítkem při řešení etických dilemat a objasňování kontroverzních záležitostí. Na příkladu sociální práce s pravicovou mládeží v Německu článek ukazuje, že zmiňovaný dokument tyto požadavky nesplňuje a že je někdy sám odpovědný za nesnáze, jimž musejí sociální pracovníci čelit v kontroverzních oblastech činnosti, jako je sociální práce s pravicovou mládeží. Článek takovoto

dilemata analyzuje a představuje možný způsob jejich řešení pomocí formulace etických směrnic.

Abstract:
The document Ethics in Social Work, Statements of Principles of the International Federation of Social Workers (IFSW) should guide social workers when they have to solve ethical dilemmas and clarify controversial issues. By the example of social work with right-wing adolescents in Germany, the article shows that the document does not meet these requirements

„Hodnoty sociální práce jsou vtěleny do národních a mezinárodních etických kodexů této profese.“ (Tamtéž: ods. 1.) Mezinárodní Etický kodex je výsledkem dlouhého a trvalého diskusního procesu mezi členskými svazy IFSW; národní profesní kodexy vznikly dalším vývojem na bázi mezinárodního Etického kodexu. Toho času platné znění bylo přijato po dlouhém diskusním procesu na valné hromadě v roce 2004 v Austrálii (srov. IFSW 2004). V něm se IFSW zabývá zásadní poznámkou, formulovanou v předešlém dokumentu, který pro členy IFSW závazně platil od roku 1994. „Tento dokument (Etický kodex; pozn. S. B.) představují základní etické principy profese sociální práce, doporučují postup pro případy, kdy se v práci vyskytnou etická dilemata, a zabývají se vztahem profese a individuálního sociálního pracovníka ke klientům, kolegům a dalším lidem z dané oblasti. Dokumenty jsou součástí pokračujícího procesu užívání, posuzování a revize.“ (IFSW 2001: 1.)

Sociální práce s pravicovou mládeží v Německu

Přesná analýza cílové skupiny, pro niž by měly vyvíjené etické směrnice platit, je nevyhnutelná, protože teprve takovýmto vymezením cílové skupiny vznikne základní předpoklad profesionálního přístupu² v sociální práci. Při vymezení cílové skupiny se ovšem v odborné literatuře objevují ještě větší skuliny.

Je nápadné, že pravicová mládež bývá často redukována na dva atributy. V jednom, a to nebude překvapivé, jsou vyjmenovány pravicové hodnotové a normové představy, ve druhém je konstatována obecná vstřícnost mládeže k násilí. Tato zjištění jsou správná a důležitá, přesto svádějí ke zkreslení, neboť takto nahlížená mládež se musí jevit jako součást jednotného pravicově extremistického hnutí. Přes zmiňované znaky ovšem existují ještě přinejmenším další dvě charakteristiky, které musí být při analýze brány v úvahu a které jsou pro koncepci sociální práce vysoce závažné. Jednak je zapotřebí významným způsobem zohlednit příslušnost mládeže k místní mládežnické kultuře, jednak je třeba brát ohled na skupinové struktury s jejich konformitu produkujícími a vymáhajícími specifiky.³

S takovými skupinami se v Německu v rámci institucionalizované práce s mládeží intenzivně pracuje cca 15 let (srov. např. Krafeld, 1992; Krafeld, 1993, 1996; Scherr, 1992; Verein für Kommunalwissenschaften 2001). Ačkoli v průběhu a koncem devadesátých let intenzivně vedená debata (srov. Norddeutsche Antifagruppen 1996; Zentrum Demokratische Kultur 1999; Hafener, 2000), zda má pravicová mládež vůbec spadat do oblasti

působení sociální práce, byla zatím rozhodnuta ve prospěch jejích zastánců a ač byla díky implementaci četných projektů získána fakta, přesto budou na tomto místě vyjmenovány některé vybrané argumenty pro takovou práci.

Pro práci s pravicovou mládeží a odpovídajícími skupinami hovoří především následující tři důvody. Za prvé existuje ze zákona vyplývající závazek, aby institucionalizovaná práce s mládeží existovala pro všechny mladé, kteří potřebují její pomoc a podporu⁴, a z politických důvodů zanedbávat profesní povinnosti a směrnice neodpovídá normám profesionálního přístupu.

Abychom znovu ocitovali jednu velmi známou větu, jde právě o „práci soustředěnou kolem problémů, které mladí lidé mají, nikoli kolem problémů, které působí“ (Krafeld, 1996: 14). Tím ovšem není řečeno, a zde v diskusi o sociální práci se skupinami pravicové mládeže dlouho panovala nejasnost, aby sociální pracovníci zavírali oči před pravicovou orientací svých klientů. Ne, spíše jde o to, vytvořit si při profesionální práci k mladým lidem přístup a na této bázi potom přejít také k tématu pravicových orientací. Tímto výrokem se dotýkáme také druhého důvodu, který je možné uvést ve prospěch takovéto práce. Sociální práce s těmito mladými lidmi neznamena akceptovat či dokonce sdílet jejich hodnoty a normy. Cílem práce je změnit pravicovou orientaci mládeže.

Předpokládá se pouze, a dokládají to přinejmenším četné projektové zprávy (srov. Arbeitsgemeinschaft Jugendhilfe 2002), že teprve po stabilizaci životních poměrů mladých lidí se uvolňuje cesta pro uvedení tématu hodnotových a normových představ. Za třetí se lze domnívat a existují pro to empirické doklady (Groffmann, 2001; Möller, 2000), že navenek často ofenzivně zastávané politické orientace nejsou ustálené, nýbrž právě v těchto „partách“ slouží k vybudování a udržování obrazu skupiny a sebe sama. Pouze skrze intenzivní osobní kontakt může být poukázáno na rozpory a nekonzistence v obrazu, který má tato mládež o člověku a společnosti, a tyto rozpory se tak mohou stát tématem diskuse.

Když se sociální pracovníci rozhodli pro práci s touto cílovou skupinou, musí ovšem být vyjasněno, zda je tato práce slučitelná s národním či mezinárodním Etickým kodexem.

Je práce s pravicovou mládeží slučitelná s Etickým kodexem?

Protože v tomto příspěvku nelze charakterizovat každý jednotlivý článek směrnic, bude v následujícím textu vybrán pouze jediný článek, neboť již na tomto příkladu se ukazuje, jaké těžkosti jsou

and that sometimes the document itself is responsible for the predicaments which social workers face in controversial fields of action like social work with right-wing adolescents. The article analyzes these kind of dilemmas and presents a possible way to solve them by formulating ethical guidelines.

svázány s profesními kodexy, když jsou použity v tak specifické oblasti, jako je práce s pravicovou mládeží.

Článek 4.2.1. zní doslova takto: Čelit negativní diskriminaci – odpovědností sociálních pracovníků je čelit negativní diskriminaci na bázi znaků, jako postižení, věk, kultura, pohlaví, rodinný stav, socio-ekonomický status, politické názory, barva pleti nebo jiné fyzické rysy, sexuální orientace či duchovní přesvědčení.

Na tomto místě vyvstává otázka, jak tedy mají sociální pracovníci přistupovat k pravicové mládeži. Na jednu stranu jsou její příslušníci těmi, kdo, jak bylo ukázáno výše, diskriminují ostatní lidi na základě etnické příslušnosti. Na druhou stranu ovšem tito mladí lidé také často mají problémy spadající do oblasti sociální práce s mládeží, potažmo jsou klienty institucionalizované veřejné práce s mládeží. Z politických důvodů odmítat práci s těmito lidmi by znamenalo diskriminovat je na základě jejich politického přesvědčení a světového názoru, neboť v článku se neříká, že by tento výklad platil „pouze pro určité politické přesvědčení“. Pracovat s touto mládeží skýtá šanci dostat zákonnému a profesnímu závazku sociální práce, a nadto i možnost se v rámci profese postavit pravicovému extremismu.

V onom článku je ovšem uvedena také věta, že sociální pracovníci musí zabránit diskriminaci lidí na základě vyjmenovaných kritérií. A tento požadavek přináší obtíže. Neboť není již ústupkem pravicové diskriminaci, když například v regionu s převládající pravicovou kulturou mládeže je nabídka institucionalizované veřejné práce s mládeží využívána pouze pravicovou mládeží, neboť ostatní mladí lidé se nechtějí tlaku konformity, již tak v jejich všedním životě všudypřítomnému, vystavovat ještě v zařízeních pro mládež? A má se hodnotit jako úspěch na pozadí takovéto formulace ještě sám o sobě naprosto povzbudivý výsledek, že se v rámci nějakého projektu podařilo omezit veřejné násilí pravicově orientovaných mladých lidí, když diskriminující výroky těchto mladých lidí jsou stejné jako předtím? Otázka tedy zní, kde začínají ústupky projevům diskriminace pravicové mládeže.

Z tohoto analyzovaného článku je zřejmé, že s ohledem na problematiku pravicové mládeže z něj mohou být vyčteny protikladné informace. Etický kodex ovšem popisuje navíc ještě tři zásadní problémové okruhy, s nimiž mohou být sociální pracovníci konfrontováni. Jeden z nich je vysoce relevantní také pro zde popsanou oblast činnosti. Jsou vyjmenovány různé situace, v nichž se sociální pracovník může ocitnout před konflikty loajality. To je například ten případ, kdy sociální pracovník musí volit mezi vlastními zájmy a zájmy klienta. Cílem sociálního pracovníka může být ovlivnění politické orientace mladých lidí, ti ovšem tato opatření odmítají, a to přesto, že mají zájem o psychosociální a materiální podporu, kterou sociální pracovník poskytuje. Sociální pracovník musí volit mezi zájmy klientů a jiných osob. Příkladem by zde bylo, že se potenciální oběti pravicových skupin cítí být ohroženy násilnickým a provokativním vystupováním takovéto skupiny.

Sociální pracovník je nucen volit mezi zájmy různých skupin klientů právě v regionech, kde je „kultura“ pravicové mládeže relativně dominantní a odkud jsou jiné, ne pravicové formy života mládeže pravicovou skupinou postupně vytlačovány.

Sociální pracovník stojí mezi zájmy klientů a ostatního obyvatelstva. U projektů terénní sociální práce (street-work) jsou v blízkosti místa setkávání skupiny běžné konflikty spojené s poškozováním věcí, znečišťováním či obtěžováním hlukem, neboť všední den mladých lidí je v rozporu s představou části ostatního obyvatelstva o pořádku.

Sociální pracovník musí být prostředníkem mezi zájmy klientů a dalších institucí, jako je policie, justice, nebo také dalších sociálních pracovníků. Příkladem by zde byl sociální pracovník, který podle konceptu akceptace v institucionalizované práci s pravicovou mládeží pracuje s pravicovými skupinami a dostane se do konfliktu se spolupracovníkem poradny pro oběti násilných činů.

Veškerý dosavadní výklad popisuje etické problémy, před nimiž pracovník v této oblasti stojí či může stát. V aktuálním Etickém kodexu se neuvádí žádný způsob, jak se mají sociální pracovníci k těmto problémům stavět; v předchozím dokumentu bylo ovšem poukázáno na to, že všeobecný výklad kodexu by měl být pro vybrané oblasti činnosti doplněn upřesňujícím výkladem. K tomu přistoupím na konci článku, kde budou prezentovány etické směrnice pro představovanou oblast práce s pravicovými mládežnickými skupinami. Nejprve je ovšem třeba postihnout mocenské aspekty u takového vývoje etických směrnic, neboť ty zase bezprostředně souvisejí se samotným Etickým kodexem.

Mocenské aspekty při vývoji etických směrnic

Za povšimnutí stojící mocenské aspekty lze zhruba rozdělit do tří podkategorií. Nejprve je třeba položit otázku týkající se definice moci, za druhé jde o analýzu mocenských aspektů ve vztahu mezi klienty a sociálními pracovníky a za třetí je třeba se zabývat také celospolečenskými, a pokud je to u formulace všeobecných směrnic možné, regionálními mocenskými strukturami.

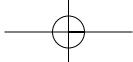
Pokud se při definici Etického kodexu zkoumají mocenské aspekty, je v první řadě třeba zodpovědět otázku, kdo na jaké bázi tento kodex definuje. Tato otázka je v případě profese sociální práce proto relevantní, neboť na rozdíl od lidí působících v jiných profesích, jako jsou například architekti či daňoví poradci, zde ve vztahu klient-sociální pracovník stojí definující procesy v popředí. Nadto existuje ještě rozdíl mezi čistě soukromo-hospodářským „vztahem k zákazníkovi“ a očekávanými kladenými na sociální pracovníky, kteří jsou placeni z veřejných zdrojů sociální práce. „Etická témata vztahující se k veřejné odpovědnosti nebo konfliktu mezi potřebami klienta a veřejným dobrem jsou mnohem zřetelnější ve státem financované práci pro obecné dobro.“ (Banks, 1999: 6f.) Tyto okolnosti vedou k tomu, že pro zachování nezávislosti profese a vědní disciplíny mohou být etické principy sociální práce vyvinuty jen na jejich základě. Právě ony již výše popsané konflikty loajality, jimž se sociální pracovníci cítí vystaveni, podtrhují nutnost nezávislého vývoje takovýchto směrnic. Dokument Etický kodex organizace IFSW splňuje předpoklad, aby byl vyvinut nezávisle na vlivu dalších institucí a společenských sektorů. K tomu se kodex odvolává na Všeobecnou deklaraci lidských práv z roku 1948 a zavazuje jednotlivé sociální pracovníky k tomu, aby při svém jednání na tuto

deklaraci dbali (IFSW 2004).

Tato deklarace lidských práv výslovně zohledňuje lidské potřeby tím, že je předkládá k odůvodnění své univerzální platnosti (srov. OSN 1987). Skrze tuto dvojitou „pojistku“ je zabezpečeno, aby namísto směrnic byla maximou sociální práce základní lidská práva a potřeby jedinců či skupin. Jiné zájmy předkládané sociální práci, například ekonomické nebo kontrolně zaměřené, proto odporují výkladům v Etickém kodexu.

Pokud zaměříme pohled na vztahy mezi klienty a sociálními pracovníky, lze vyjmenovat několik mocenských dimenzí, u nichž je vztahový charakter moci obzvláště zřetelný. Sociální pracovníci mají kontrolu nad distribucí zdrojů, které potřebují klienti (Jeffs, Smith, 1999). Právě v ekonomicky obtížných situacích, v nichž se momentálně nachází mnoho projektů institucionalizované sociální práce s mládeží v Německu, nabývá taková kontrola zesílené váhy, neboť prostředky na projekty mohou být vydávány pouze selektivním způsobem. Nadto je u práce s pravicovou mládeží obzvláště vyhraněné „klasické“ dilema sociální práce, totiž pozice mezi dimenzí pomoci a očekávaným dohledem (Jeffs, Banks, 1999). Pokud jsou mnohé koncepty institucionalizované práce s mládeží ovlivněny myšlenkou stranickosti (srov. Scherr, 1997), je takováto práce kvůli politické orientaci mladých lidí možná jen za určitých podmínek. Často je součástí práce zasahovat v případě konfliktu jako prostředník a ochraňovat osoby napadené či diskriminované těmito mladými lidmi. Zaujatost se potom přesouvá z klientů na oběti pravicového násilí či diskriminace. A konečně jsou to sociální pracovníci sami, kdo za jistých okolností na základě zmiňovaného imanentního závazku sociální práce předcházet extremismu definují svůj úkol jednostranně. Ovšem cíle změn a přání, aby se něco změnilo, bývají obvykle v souladu s klienty. Může tedy docházet k jednostranným procesům definice, s nimiž se musejí sociální pracovníci vyrovnat (Green, 1999).

Třetí kategorie mocenských vztahů zahrnuje regionální a společenské mocenské struktury, které je třeba do vývoje etických směrnic také zahrnout. Proto, že se regionální mocenské struktury ve svých projevech výrazně liší, budiž na tomto místě pouze podotknuto, že dříve, než bude rozhodnuto o konceptech postupu v práci s pravicovou mládeží, vyžadují tyto struktury podrobnější analýzu. Koncept, který byl v jistém regionu úspěšně převeden do praxe, může být v jiném regionu dokonce kontraproduktivní. Nediferencovaný přenos konceptu akceptace v institucionalizované práci s mládeží (srov. Krafeld, 1992; Krafeld a kol., 1996) z Brém, relativně liberálního středně velkého města, do regionů venkovského charakteru na východě Německa, kde je pravicová kultura mládeže zbytkem obyvatelstva ochotně přijímána (srov. Zentrum Demokratische Kultur 1999), může být příkladem nedostatečné analýzy regionálních mocenských struktur. Když se do zorného pole přesunou mocenské struktury společnosti, je třeba si uvědomit skutečnost, že oběti pravicového násilí jsou často postiženy také diskriminací ze strany celé společnosti (BMBF 2001). Sociální práce má proto v konkrétních situacích ohrožení také zvláštní úkol ochraňovat; na základě rozdělení moci ve společnosti musejí sociální pracovníci v jednotlivých případech také z vlastní iniciativy přeměrovat své zaměření, aby tím hájili práva oběti.

Etické směrnice pro sociální práci s pravicovou mládeží v Německu

Jak již bylo ozřejmeno výše, vztahují se následující návrhy etických směrnic výlučně na oblast činnosti „sociální práce s pravicovou mládeží v Německu“. Na tomto příkladě se ovšem má ukázat, že formulace takovýchto směrnic pro sporné oblasti výkonu sociální práce představuje pro sociální pracovníky v eticky obtížných situacích ulehčení od tlaku spojeného s jejím vykonáváním a může přispívat k nalezení profesionálního rozhodnutí.

1. Vyvinuté etické směrnice musejí být vzhledem ke klientům transparentní.

Článek 5.3. zavazuje sociální pracovníky k tomu, aby ke klientům přistupovali s maximální upřímností a integritou. To znamená, že mají klienty informovat o svém postupu a profesionální směrnice, o něž je usilováno, musejí být učiněny transparentními.

2. Tam, kde je možné způsobení psychické či fyzické újmy člověku, musí sociální pracovník - v nouzových případech i za pomoci policie - zakročit.

Přístup přednostního zohledňování klientů má skončit tam, kde se jasně rýsuje role pachatelů. Obětem násilí se má pomáhat s ohledem na odstavec 4.1. Etického kodexu, který výslovně odkazuje na povinnost hájit psychickou a fyzickou integritu člověka, a na odvolání kodexu na nepromlčitelná lidská práva.

3. Tam, kde je obrožena tělesná či psychická integrita samotných sociálních pracovníků, jde o jasné překročení meze.

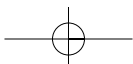
Respektováním důstojnosti je ovšem míněna nejen důstojnost klienta, nýbrž také sociálního pracovníka. Její násilné porušování je neslučitelné s respektováním důstojnosti.

4. Sociální práce nesmí přímo či nepřímo napomáhat pravicově extremistickým strukturám nebo je podporovat. Porušením hranice nejsou pravicově extremistické výroky samy o sobě, je jím ovšem pravicově extremistická agitace.

Nejdůležitějším vymezením je, že žádné zdroje institucionalizované práce s mládeží nesmějí být použity k tomu, aby cíleně podporovaly pravicově extremistické snahy. To odkazuje na nutnost spoluzahrnout do volby účinných strategií postupu různě vyhraněné regionální mocenské struktury. Překročením mezí nejsou pravicově extremistické výroky samy o sobě - v tom případě by byla sociální práce s pravicovou mládeží předem odsouzena k neúspěchu, je jím ovšem pravicově extremistická agitace. Platí zde však jedna výhrada: Pravicově extremistické výroky, které jsou namířeny přímo proti osobám, mohou být cele považovány za působící psychickou újmu. Zde mají sociální pracovníci zakročit.

5. V oblastech, kde si mladí lidé konkurují v nárocích na prostředky institucionalizované práce s mládeží a kde dominuje kultura pravicové mládeže, je třeba dbát na to, aby nebyly kráceny prostředky pro ne-pravicovou, případně neprůbojnou mládež.

Příklad uvedený při diskusi o principech, který se týkal přenosu jedné koncepce činnosti do jiného regionu, aniž by byly vzaty v úvahu důsledky, které to bude mít pro tamější mocenské struktury v rámci spektra mládežnických kultur, může platit jako negativní model. Pravicovému extremismu mládeže je třeba čelit z mnoha stran a zdá se být kontraproduktivní upřednostnit jednu stranu na úkor druhých.

6. Sociální pracovníci nejsou orgány činné v trestním řízení. Vztah ke klientům založený na důvěře nutí sociální pracovníky zacházet důvěrně s informacemi vztahujícími se k osobám a skupinám. To se v Německu netýká oznamovací povinnosti v případech těžkých trestných činů (§ 138 St. zákoníku), která platí pro každého německého občana. Sociální pracovníci jsou vázáni zákony země, přičemž v Německu pro sociální pracovníky neexistující právo odepřít výpověď povoluje výjimky.

Je třeba dbát na to, aby se nestíraly rozdíly mezi rolemi, které v rámci státního systému přísluší sociální práci, policii a justici. Pokusit se zabránit plánovaným trestným činům skrze sociálně pracovní intervenci je ovšem nutné. Z tohoto vztahu důvěry jsou vyňaty těžké trestné činy, které v Německu spadají pod oznamovací povinnost podle § 138 St. zákoníku. Sociální pracovníci se musejí řídit zákony země. V Německu pro sociální pracovníky v principu neexistující právo odmítnout svědectví ozřejmuje hraniční situace, v nichž se zdá být legitimní, když se sociální pracovník v konkrétním případě vzepře platným zákonům. Všechna porušení ochrany soukromé sféry, potažmo vztahu důvěry mezi klienty a sociálními pracovníky, musí být učiněna transparentními. Klienti mají být na začátku spolupráce uvědomeni o neexistenci práva odepřít výpověď. Etický kodex se těchto diskusí dotýká v článku 5.7.

Výhled

Ukázali jsme, že stávající Etický kodex IFSW obsahuje vzhledem ke zkoumané oblasti činnosti naprosto rozporné informace. Ovšem na základě způsobu řešení doporučeného IFSW by mohl být onen článek působící nedorozumění specifikován formulováním etických směrnic vztahujících se přímo k této oblasti činnosti. Mnou uváděné etické principy by při tom měly být chápány jako návrhy. Při této diskusi je ovšem důležité, aby nebyla vedena bez výslovného zohlednění mezinárodních (a také národních) Etických kodexů, neboť to, že budou vzaty v úvahu, může přispět k tomu, aby sociální práce jako disciplína a profese získaly společnou hodnotovou základnu, a tím i k tomu, aby nebylo porušeno propojení vědy a praxe, nutné pro vypracování teorií.

Použitá literatura:

- BANKS, S. **Ethics and Youth Worker**. In: Banks, S. (Hg.). **Ethical Issues in Youth Work**. London, New York, 1999, str. 3–20.
- BMBF: **Das anti-demokratische und rechtsextremistische Potenzial unter Jugendlichen und jungen Erwachsenen in Deutschland**. Bonn, 2001.
- BORRMANN, S. **Rechte Jugendcliquen. Analysen - Erklärungen - pädagogische Handlungsmöglichkeiten**. Rostock, 2002.
- DBSH: **Berufsethische Prinzipien des DBSH. Professionell handeln auf ethischen Grundlagen**. Essen, 1997.
- FACHHOCHSCHULE COBURG. **Menschenrechte und Soziale Arbeit**. Coburg, Hg., 1998.

- FRÖCHLING, H. **Die ideologischen Grundlagen des Rechtsextremismus. Grundstrukturen rechtsextremistischer Weltanschauung. Politischer Stil, Strategien und Methoden rechtsextremer Propaganda.** In: Mecklenburg, J. (Hg.). **Handbuch deutscher Rechtsextremismus.** Berlin, 1996, str. 84-123.
- GREEN, M. **The Youth Workers As Converter: Ethical Issues In Religious Youth Work.** In: Banks, S. (Hg.). **Ethical Issues in Youth Work.** London, New York, 1999, str. 110-124.
- GROFFMANN, A. C. **Das unvollendete Drama. Jugend- und Skinheadgruppen im Vereinigungsprozess.** Opladen, 2001.
- HAFENEGER, B. **Rechtsextreme Gewalt und Demokratie – Ein Gesamtkonzept gegen Demokratiegefährdung von rechts ist nicht zu erkennen.** In: **Sozialextra**, Heft 9, 2000, str. 12-13.
- HAFENEGER, B., Jansen, M. M. **Rechte Cliques. Alltag einer neuen Jugendkultur.** Weinheim, München, 2001.
- HOLZER, W. I. **Rechtsextremismus – Konturen, Definitionsmerkmale und Erklärungsansätze.** In: Stiftung Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes (Hg.). **Handbuch des österreichischen Rechtsextremismus.** Wien, 1993, str. 11-96.
- IFSW. **International Definition of Social Work.** 2000. www.dbsh.de [on-line] [4-5-2001].
- IFSW. **The Ethics of Social Work. Principles and Standards.** 2001. In: www.ifsw.org/Publications/4.4.pub.html [on-line] [6-9-2002].
- IFSW. **Draft document. Ethics in Social Work. Statements of Principles.** 2004. In: www.ifsw.org/GM-2002/GM-Ethics-draft.html [on-line] [12-9-2004].
- JEFFS, T., BANKS, S. **Youth Workers As Controllers: Issues Of Method And Purpose.** In: Banks, S. (Hg.). **Ethical Issues in Youth Work.** London, New York, 1999, str. 93-109.
- JEFFS, T., SMITH, M. **Recourcing Youth Work: Dirty Hands And Tainted Money.** In: Banks, S. (Hg.). **Ethical Issues in Youth Work.** London, New York, 1999, str. 55-74.
- KRAFELD, F. J. (Hg.). **Akzeptierende Jugendarbeit mit rechten Jugendcliquen.** Bremen, 1992.
- KRAFELD, F. J., MÖLLER, K., MÜLLER, A. **Jugendarbeit in rechten Szenen. Ansätze – Erfahrungen – Perspektiven.** Bremen, 1993.
- KRAFELD, F. J., LUTZEBÄCK, E., SCHAAR, G., STORM, C., WELP, W. **Die Praxis Akzeptierender Jugendarbeit. Konzepte – Erfahrungen – Analysen aus der Arbeit mit rechten Jugendcliquen.** Opladen, 1996.
- LEIF, T. **Das Anti-Gewaltprogramm oder die Hilflosigkeit der Politik.** In: **Deutsche Jugend**, Heft 11, 1992, str. 476-479.
- MÖLLER, K. **Rechte Kids. Eine Langzeitstudie über Auf- und Abbau rechtsextremistischer Orientierungen bei 13- bis 15jährigen.** Weinheim, München, 2000.
- NORDDEUTSCHE ANTIFAGRUPPEN (Hg.). **„Rosen auf den Weg gestreut...“ Kritik an der „Akzeptierenden Jugendarbeit mit rechten Jugendcliquen“.** Hamburg, 1996.
- OBRECHT, W. **Soziale Systeme, Individuen, soziale Probleme und soziale Arbeit. Zu den metatheoretischen, sozialwissenschaftlichen und handlungstheoretischen**

- Grundlagen des „systemischen Paradigmas der Sozialen Arbeit“.** In: Merten, R. (Hg.). **Systemtheorie Sozialer Arbeit. Neue Ansätze und veränderte Perspektiven.** Opladen, 2000, str. 207-224.
- OBRECHT, W. **Ethik des Denkens – Ethik der Wissenschaft – Ethik der Profession – lokal, europäisch oder universell?** Entwurf. Zürich, 2001.
- REAMER, F. G. **Ethical Dilemmas in Social Service.** New York, 1982.
- REAMER, F. R. **The Evolution of Social Work Ethics.** In: **Social Work**, Heft 6/1998, 1998, str. 488-500.
- RHODES, M. L. **Ethical Dilemmas in Social Work Practice.** Boston, 1986.
- SCHERR, A.: **Subjektorientierte Jugendarbeit. Eine Einführung in die Grundlagen emanzipatorischer Jugendpädagogik.** Weinheim, München, 1997.
- SCHERR, A. (Hg.). **Jugendarbeit mit rechten Jugendlichen.** Bielefeld, 1992.
- SCHNEIDER, J. **Gut und Böse – Falsch und Richtig. Zur Ethik und Moral der Sozialen Berufe.** Frankfurt/M., 1999.
- STAUB-BERNASCONI, S. **Soziale Probleme – soziale Berufe – soziale Praxis.** In: Heiner, M., Meinhold, M., Spiegel, H., von/Staub-Bernasconi, S. (Hg.). **Methodisches Handeln in der Sozialen Arbeit.** Freiburg i. Br., 1994, str.11-101.
- STAUB-BERNASCONI, S. **Soziale Arbeit als „Menschenrechtsprofession“.** In: Wöhrle, A. (Hg.). **Profession und Wissenschaft Sozialer Arbeit. Positionen in einer Phase der generellen Neuverortung und Spezifika in den neuen Bundesländern.** Pfaffenweiler, 1998, str. 305-332.
- STAUB-BERNASCONI, S. **Vom transdisziplinären wissenschaftlichen Bezugswissen zum professionellen Handlungswissen am Beispiel der Empowerment-Diskussion.** In: **Dokumentation der Fachtagung „Themen der Sozialarbeitswissenschaft und ihre transdisziplinäre Verknüpfung“ vom 5. 3. 2002.** Fachhochschule Zürich, Fachhochschule Solothurn Nordwestschweiz. Solothurn, Zürich, 2002.
- UNITED NATIONS. **Human Rights. Questions and Answers.** New York, 1987.
- UN/IFSW/IASSW. **Human Rights and Social Work. A Manual for Schools of Social Work and the Social Work Profession.** New York, Geneve, 1994.
- VEREIN FÜR KOMMUNALWISSENSCHAFTEN (Hg.). **Pädagogische Konzepte in der Jugendsozialarbeit mit rechten Jugendlichen.** Berlin, 2001.
- ZENTRUM DEMOKRATISCHE KULTUR (Hg.). **Keine Akzeptanz von Intoleranz. Grenzen der akzeptierenden Jugendsozialarbeit mit rechtsextremen Jugendlichen.** Berlin, 1999.

Přeložila Dita Trnková–Horká

¹ Kontakt na autora: Stefan.Borrmann@socialwork.de

² Pod profesionálním přístupem se v tomto příspěvku rozumí cílený metodický postup, který byl vyvinut na základě teoretických úvah o tomto postupu (srov. Obrecht 2000). Východiskem takového postupu je stanovení, že předmětem sociální práce jsou sociální problémy. Takováto definice umožňuje „na společností diktovaném určení jejich funkcí a definici problémů primárně nezávislou vědeckou bází“ (Staub-Bernasconi, 1995: 58), a tím i rozvíjení způsobů práce založených na vědeckém poznání.

³ Podrobný popis charakteristických znaků pravicové mládeže, které oběma těmto znakům přiznává značnou váhu, popisuje Borrmann (2002).

⁴ Německý sociální zákon (SGB) definuje nárok na pomoc pro všechny mladé lidi, kteří mohou být závislí na podpoře skrze institucionalizovanou práci s mládeží (SGB VIII, § 11, ods. 1, věta 1; SGB VIII, § 13, ods. 1).

Zhodnocení rozvoje sociálně preventivního

programu Pět P na ZSF JU

An Evaluation of a Development in Social-Preventive Program

„Pět P“ at the Faculty of Social and Health Studies (ZSF JU)

Úvod

Po roce 1989, kdy začalo docházet k obnově a rozvoji vzdělávání v sociální práci, se také začaly ve větším měřítku objevovat sociální programy pomoci slabším skupinám. Jejich organizováním jako jednou z možných pomocí lidem v nouzi se začaly převážně zabývat nově vznikající neziskové organizace. Protože však tato pomoc potřebovala určitý rámec a pravidla, začala řada organizací navazovat na některé úspěšné zahraniční programy, které měly již svůj rámec, kostru a pravidla. Nešlo však jen o svěhlavé přejímání programů jako celků, ale o jejich uzpůsobení našim podmínkám. Jednou z organizací, která patří do této skupiny, je i Národní dobrovolnické centrum HESTIA Praha. Jeho programy jsou založeny na principu dobrovolnictví, kterého využívá i řada dalších neziskových

Ing. Renata Švestková, Ph.D., pracuje od roku 1998 jako vedoucí Ústavu sociální práce ZSF JU, externě působí na PF JU. Věnuje se práci s dětmi ve volném čase, působila jako dobrovolný ředitel CEGV Cassiopeia v Českých Budějovicích. Je autorkou řady článků a řešitelkou projektů v oblasti dobrovolnictví, sociální práce a ekologické výchovy. Mgr. Bohdana Plodková pracuje od roku 2002 jako odborný asistent pro sociální práci se zaměřením na dobrovolnickou činnost na Ústavu sociální práce ZSF JU.

Již od roku 1999 koordinuje program Pět P a aktivně se věnuje managementu dobrovolnictví. Více než 8 let pracuje s dětmi s různým typem postižení v rámci jejich volnočasových aktivit. PaedDr. Yvona Mazehová, vědecký pracovník PF JU, provozuje soukromou praxi v oblasti psychologického poradenství, podílí se na dobrovolnickém programu Pět P jako supervizor. Působí na ZSF JU jako externí pedagog. Zabývá se zejména diagnostickým využitím projektivních technik a arteterapií.

organizací, které pracují nejen v sociální oblasti (např. ekologické, ochrannářské, humanitární, společenské apod.).

Dobrovolnictví je vědomá, svobodně zvolená činnost ve prospěch druhých, kterou poskytují občané bezplatně. Dobrovolník dává část svého času, energie a schopností ve prospěch činnosti, která je časově i obsahově vymezena. Dobrovolnictví je profesionálně organizováno, aniž by ztratilo svoji spontaneitu. Je pravidelným a spolehlivým zdrojem pomoci pro organizaci, která s dobrovolníky spolupracuje, a zároveň zdrojem nových zkušeností, zážitků i příležitostí pro osobní růst dobrovolníků (Tošner, 2001).

Dobrovolnická organizace je potom ta, která se zabývá organizací dobrovolné činnosti. Jsou to například dobrovolnická centra v Praze, Brně, Plzni, Kroměříži, Českých Budějovicích a Ústí nad Labem a další organizace, které organizují dobrovolnou službu, jako například Česká národní agentura Mládež, INEX, Volonté a další (Sozanská, Tošner, 2002).

I. Model dobrovolnictví na Zdravotně sociální fakultě Jihočeské univerzity

Na Zdravotně sociální fakultě Jihočeské univerzity (dále jen ZSF JU) jsme se problematikou dobrovolnictví začali zabývat v roce 1989, kdy jsme chtěli obohatit stávající praxe studentů o další možnosti jejich realizace v oblasti jejich budoucí profese. V návaznosti na výuku předmětu Nezisková sféra jsme navázali kontakt s občanským sdružením HESTIA Praha, které nabízelo spolupráci na dobrovolnických programech. Protože jejich koncepce byla realizovatelná i v prostředí vysoké školy, zahájili jsme postupně spolupráci na třech dobrovolnických programech („Program Pět P“, „Dobrovolníci v nemocnicích“, „Rozvoj občanských čtností - dárcovství a dobrovolnictví dětí a mládeže“) a založili jsme Dobrovolnické centrum. Všechny programy jsou postaveny na principu spolupráce vysokoškolského pedagoga (garanta dobrovolnického programu) a studenta vyššího ročníku (koordinátora dobrovolnického programu), který řídí práci s dobrovolníky a klienty (Švestková, 2002).

Postupně jsme náplň dobrovolnického centra rozšířili ještě o další projekty, kde je činnost dobrovolníků jednou z důležitých součástí. Jedná se o „Centrum Úmluvy o právech dítěte“, „Centrum pro práci se seniory PATUP“ a canisterapii.

Celkový počet dobrovolníků se pohybuje okolo 120 osob ročně ve všech dobrovolnických programech. Například v programu Pět P je počet dobrovolníků variabilní, zejména z toho důvodu, že

dvojice dítě-dobrovolník vznikají v průběhu celého roku (viz tab. č. 1). Někteří dobrovolníci se účastní programu Pět P déle než jeden rok.

Tabulka č. 1: Počty dětských klientů a dobrovolníků programu Pět P v letech 1999–2003

	1999	2000	2001	2002	2003
Dětský klient	5	18	24	39	43
Dobrovolník	18	28	38	58	55

2. Strategie rozvoje dobrovolnictví na ZSF JU

Ve spolupráci s krajským úřadem jsme v rámci Programu rozvoje kraje připravili projekt s názvem „Zmapování a analýza potřebnosti dobrovolnické práce v zařízeních zdravotní a sociální péče v Jihočeském kraji, proškolení dobrovolníků a jejich nasazení na cílová pracoviště podle potřebnosti“. Součástí projektu bylo mimo jiné vytvoření databáze organizací pracujících s dobrovolníky, která slouží všem zájemcům o dobrovolnictví (viz <http://www.jihocesky-dobrovolnik.cz>).

Do výuky byl také nově zařazen volitelný předmět „Dobrovolnictví“. Zatím nepočítáme s rozšířením nabídky dalších dobrovolnických projektů, spíše se více zaměříme na poradenský a školicí servis, který budeme poskytovat neziskovým organizacím. V něm využijeme návaznost na předmět „Nezisková sféra“, který studenti absolvují ve 3. a 4. ročníku oboru Rehabilitační péče o postižené děti, dospělé a staré osoby. Tento předmět jim umožní základní náhled na problematiku neziskových organizací.

Pomocí této koncepce a návaznosti na výuku jsme schopni nabídnout různou formu dobrovolnické činnosti všem ročníkům na naší fakultě. Studenti mají možnost účastnit se jako dobrovolníci nejen ve standardních dobrovolnických programech (Pět P, Nemocnice, Canisterapie apod.), ale i možnost připravit se na projektovou a manažerskou práci, kterou mnozí budou vykonávat po ukončení studia ve svém zaměstnání – třeba v neziskové organizaci.

3. Program Pět P

Program Pět P pochází z amerického programu Big Brothers Big Sisters a v České republice se realizuje již od roku 1996, republikovou garanci převzalo Národní dobrovolnické centrum HESTIA Praha. V současné době je do programu zapojeno 17 regionálních

Abstrakt:
Statě shrnuje dosavadní zkušenosti s realizací dobrovolnických programů na Zdravotně sociální fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Autorky se v něm zaměřují na konkrétní realizaci dobrovolnického programu Pět P, a to z pohledu garanta, koordinátora a supervizora sociálně preventivního programu Pět P. Popisují model dobrovolnictví na ZSF JU a jeho další rozvoj, současný stav realizace programu Pět P, jeho přínos pro dětského klienta a dobrovolníka, evaluaci

programu, výběr, výcvik a supervizi dobrovolníků.

*Abstract:
The article describes our experience with building a volunteer programs at the University of South Bohemia in České Budějovice. Specifically, the „Pět P“ volunteer program is described from the views of the grantor, coordinator, and supervisor of the program. Additional information is provided regarding the contributions of child-clients and volunteers. Finally, there is a description of the evaluation, selection,*

center. Na ZSF JU je program realizován od roku 1999. Pracovníci Ústavu sociální práce ZSF JU vycházeli ze zájmu studentů o dobrovolnickou činnost a také z faktu, že v té době nebyl v Českých Budějovicích realizován žádný podobný typ programu, který by se věnoval prevenci sociálně patologických jevů dětí a mládeže. Program Pět P by tedy doplnil nabídku forem práce s dětmi (ve věku 6–15 let) právě o individuální péči jednoho staršího o druhého mladšího.

Během letních prázdnin roku 1999 se připravovalo technické zázemí programu (formuláře, letáčky, klubovna), byly poslány základní informace o programu Pět P odborným institucím (Středisko výchovné péče, Speciálně pedagogické centrum, Charita, atd.) a domluvena další možná spolupráce. V listopadu 1999 proběhl první výcvik dobrovolníků, kterého se účastnilo 17 studentů JU a jeden pracující. Již během listopadu bylo vytvořeno prvních pět dvojic.

Hlavní důvody, proč začala realizace programu Pět P v Českých Budějovicích, jsou následující:

- v regionu České Budějovice chyběla činnost podobného typu, tzn. individuální práce s dětmi ve věku 6–15 let
- nebyla vyřešena problematika volného času dětí na sídlištích a program Pět P by měl být jednou z možností základní prevence sociálně patologických jevů
- odborné instituce měly ve své evidenci mnoho dětských klientů bez větší patologie, klientů, kterým „jen“ chybí někdo blízký, nemají s kým vyrazit ven, a tak přivítaly možnost zapojit své klienty do programu Pět P
- zájem studentů o dobrovolnickou činnost
- možnost nabídnout studentům především pedagogické a zdravotně sociální fakulty získat nové zkušenosti s dětmi v rámci jejich ročního vztahu s dítětem (Plodková, 2002)

3.1 Současný stav v Českých Budějovicích

Do programu Pět P bylo od jeho počátku zařazeno již přes 80 dětí a více než 120 dobrovolníků. Na jaře roku 2002 program Pět P v Českých Budějovicích získal od Krajského úřadu pověření k výkonu sociálně právní ochrany dětí. V současné době má také program Pět P svůj internetový portál na adrese www.petpcb.webz.cz.

Typologie dětí zařazených do programu Pět P je velmi široká – např. hyperaktivní děti, poruchy chování, děti z pěstounských rodin, děti s postižením mentálním, tělesným či smyslovým. Děti do

programu doporučují především odborné instituce (Středisko výchovné péče, Pedagogicko-psychologická poradna, Speciální pedagogické centrum, Krizové centrum pro děti a rodinu apod.). Stále častěji se však ozývají sami rodiče, že se o programu Pět P dozvěděli od svých známých, sousedů či z médií.

3.2 Pět P a jeho přínos pro dětského klienta

Program Pět P je nestátní sociálně preventivní program pro děti založený na dobrovolnické laické pomoci. Pět P v názvu znamená přátelství, prevenci, pomoc, péči a podporu. Cílem programu Pět P je doplnit stávající nabídku forem práce s dětmi o individuální přístup. Základní myšlenka programu je nabídka pomoci dětem, jejichž vývoj je nebo může být ohrožen nepříznivými podmínkami, ve kterých daný jedinec žije a vyrůstá. Způsobem pomoci je nabídka kamarádského vztahu dospělého dobrovolníka s dítětem. Dvojice dobrovolník + dítě se schází ve svém volném čase jedenkrát týdně na 2-3 hodiny, a to po dobu jednoho roku. Své schůzky si plánují podle svých zájmů a koníčků. Dělají to, co je baví - mohou jít do klubovny a hrát si, mohou jít plavat, do kina či do divadla, udělat si výlet do lesa nebo se jen tak projít po městě. Ale hlavně spolu kamarádí. Tím vzniká blízký kamarádský vztah, který může znamenat pro dobrovolníka a hlavně pro dítě určité zázemí, jistotu. Starší kamarád také může dítěti pomoci překonat složité období, zorientovat se v problémové životní situaci, navazovat vztahy s „těmi správnými“ vrstevníky, přijímat názory ostatních. A také dítěti ukáže svět mimo rodinu, naučí je trávit smysluplně volný čas, vede dítě k odpovědnosti a samostatnosti (třeba jen tím, že dítě musí přijít včas na schůzku). Starší kamarád je také pro dítě pozitivním vzorem, zážitky ze společných schůzek mohou znamenat pro dítě zásadní poznání. U většiny dětí dochází k posílení autonomie, sebedůvěry a samostatnosti. Učí se také tolerantnosti, svobodnému rozhodování a odpovědnosti. Cílem programu Pět P není dítě změnit, ale nabídnout mu pomocnou ruku ve chvíli, kdy to nejvíce potřebuje.

Program poskytuje dětem s nejrůznějšími problémy či handicapy možnost vystoupit ze „svého“ světa, nacházet hodnotnou náplň času, ale zejména přijetí a potvrzení okolím (které ve své často složité situaci nacházejí obtížně). Seberealizace dítěte v rámci programu Pět P je pro některé jedince jedinou možností prožít aktivně autentické kamarádství.

Program nesmí nahrazovat rodičovskou péči ani se nesmí stát doučováním. Cílem je kamarádství a vše, co k němu patří.

*training and
supervision of
volunteers.*

3.3 Přínos pro dobrovolníka

„Také pro dobrovolníky je program Pět P přínosem. Volba věnovat část svého volného času mladšímu kamarádovi je důkazem jejich vědomí společenské zodpovědnosti. Zapojení do programu nabízí dobrovolníkovi možnost prožít reminiscenci svého dětství, odpočinout si od každodenních starostí. Umožňuje jim vlastní seberozvoj, získání nových zkušeností, znalostí, dovedností, mohou mít vědomí vlastní potřeby, smyslnosti a v neposlední řadě uplatňují základní občanskou ctnost – pomoc druhému.“ (Plodková, 2003: 61.)

3.4 Evaluace programu Pět P

Jak již bylo řečeno výše, program Pět P je založen na ochotě dobrovolníka stát se starším kamarádem pro mladší dítě. Je nesnadné, ale zároveň velice potřebné zhodnotit, jak se „umí dobrovolník kamarádit“. Každý dobrovolník potřebuje dostávat od koordinátora zpětnou vazbu, reakci na činnost, kterou vykonává, a zároveň dostávat stimuly, které ho budou motivovat k další činnosti.

V programu Pět P se každému z dobrovolníků dostává průběžné slovní hodnocení, ať již na supervizi, či po uběhlém roce kamarádství. Zhodnocení by mělo ale zároveň podat zprávu o činnosti dobrovolníků, o jejich přínosu dětskému klientovi a v neposlední řadě by mělo posloužit k prezentaci programu na veřejnosti.

V programu Pět P využíváme následující typy evaluace: odborný dohled nad dvojicí, supervize dobrovolníků, evaluační metoda POE převzatá z amerického modelu Big Brothers Big Sisters a metodické vedení Národního dobrovolnického centra HESTIA.

3.5 Evaluační metoda POE

V České republice byla evaluační metoda POE představena roku 1998 ředitelkou Big Brother Big Sister International paní Dagmar McGill. Celým názvem se metoda nazývá Program-Based Outcome Evaluation. Metoda POE není vystavěna na průběžném testování hypotéz, jde spíše o záznam změn, které se v osobnostech a v chování dětí projeví během doby trvání jejich ročního vztahu s dobrovolníkem.

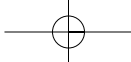
Evaluační metoda POE je tedy založena na vyplňování dotazníků respondenty po šesti měsících a dále po jednom roce kamarádkého vztahu dítěte a dobrovolníka tak, aby zachytila pozitivní změnu v jednotlivých okruzích chování dítěte na základě vytvořeného kamarádství s dobrovolníkem. Každý dotazník zahrnuje tři cílové oblasti:

1. Důvěra
2. Schopnosti
3. Vztahy

Každá oblast se skládá z 5–7 položek, které specifikují případnou změnu. Celkem je těchto položek 18. Hodnotící škála se skládá z možností:

- mnohem lepší
- o něco lepší
- o něco horší
- mnohem horší

- nevím
- není problém

Existují čtyři základní dotazníky, které obsahují 18 stejných otázek, na které respondenti mohou odpovědět sedmistupňovou hodnotící škálou.

- Dobrovolníková zpráva o vztahu - tento dotazník vyplňuje dobrovolník a snaží se postihnout změny v chování svého mladšího kamaráda.
- Zpráva rodičů o vztahu - dotazník je určen pro zákonné zástupce dítěte a respondenti vykazují změny v chování dětí, ke kterým došlo během vztahu jejich dcery či syna s dobrovolníkem.
- Zpráva učitele o vztahu - tento dotazník je určen pro učitele dětského klienta a může rozšířit okruh respondentů.
- Zpráva koordinátora o dvojici - v případě častých společných akcí, kdy koordinátor přijde do styku s dítětem a je schopen posoudit změny v jeho chování, vyplní tento dotazník.

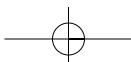
Dále metoda nabízí dva druhy dotazníků:

- Dotazník pro dítě - tento dotazník je určen dítěti, které se schází již rok se svým starším kamarádem. Dotazník je stručnější než výše zmiňované dotazníky a je zaměřen spíše na pocity ze schůzek, ze staršího kamaráda.
- Dotazník dobrovolníka - zpráva o sobě - v tomto dotazníku dobrovolník uvede, jaká pozitiva a nové zkušenosti mu přineslo zapojení do programu Pět P. Tento dotazník je vodítkem pro hypotézu, že program Pět P má přínos nejen pro dětské klienty, ale také pro samotné dobrovolníky.

Použitím metody POE lze dosáhnout dvou základních cílů. Prvním je získání dat o jednotlivých případech, na kterých je možno posoudit úspěch vztahu, a poskytnout tak vodítko pro pokračující vztah. Druhým cílem je soubor všech dat, na kterém lze ukázat celkovou efektivitu programu.

3.6 Výzkum úspěšnosti programu Pět P

Na základě výzkumu úspěšnosti programu Pět P, realizovaného pomocí evaluační metody POE v roce 2001, vyplývá, že díky minimálně ročnímu kamarádkému vztahu dítěte s dospělým dobrovolníkem došlo k největší pozitivní změně v oblasti sebedůvěry dítěte. Z celkového počtu 56 respondentů jich 21 % označilo sebedůvěru dítěte jako „mnohem lepší“ a 40 % respondentů ji označilo jako „o něco lepší“. Dále 13 % respondentů považuje schopnosti dítěte vyjadřovat pocity za „mnohem lepší“, 46 % za „o něco lepší“. Další významnou pozitivní změnou u dítěte je vytvoření důvěry k dobrovolníkovi a prohloubení důvěry k rodičům. Nesmíme opomenout také rozšíření zájmů dítěte (38 % respondentů uvádí, že širší zájmů je „o něco lepší“) a zlepšení komunikace s vrstevníky (viz Plodková, 2002: 56-79). Můžeme tedy obecně říci, že u dětí zařazených do programu došlo k pozitivní změně v sociálním a citovém vývoji.

4. Program Pět P z pohledu supervizora

Nezastupitelné místo v tomto programu má i supervizor, jehož úkolem je podílet se na výběru, výcviku a supervizi dobrovolníků.

Právě výběr, výcvik a poté supervize činnosti dobrovolníků jsou jedním z nejnáročnějších a nejzávažnějších faktorů úspěchu celého programu – a to jak vzhledem k charakteru programu, tak zejména k náročnosti vztahu mezi dobrovolníkem a jeho svěřencem.

4.1 Výběr dobrovolníků

Ještě před zařazením do výcviku je potřeba posoudit osobnostní rysy uchazeče i jeho psychosociální zralost, tak jako i emoční vyzrállost a stabilitu adekvátními psychologickými metodami. Nezanedbatelným rizikem, jež může ohrozit program, může být případný necitlivý či jinak nevhodný přístup dobrovolníka k jeho dětskému kamarádovi.

Výběr dobrovolníků z řad uchazečů o účast v programu Pět P vychází jednak z výsledků psychologického vyšetření a následně z individuálního rozhovoru s uchazečem o dobrovolnictví.

Při psychologickém vyšetření se využívá jak běžně používaných testů osobnosti, tak i projektivních technik (v našem případě např. barevné modifikace Warteggova kresebného testu, kresby barevného autoportrétu atp.).

Podstatnou součástí psychologického výběru dobrovolníků je individuální rozhovor s nimi, jehož hlavní náplní je rozbor výsledků psychologického testování, a dále rovněž diskuse o motivaci dobrovolníka. Jedním z vedlejších efektů tohoto rozhovoru je práce s dobrovolníkovou úzkostí, kterou je možno často nalézt na pozadí jeho motivace.

Motivace, kterou uchazeči verbálně prezentují, je různorodá – např. touha po občanské výpomoci, snaha naplnit si dobrovolnictvím některé z vlastních potřeb, touha po nových zážitcích, „morální“ motivy apod. Za touto prezentovanou motivací však stojí další, nevědomé motivy, které vedou dobrovolníky k účasti v tomto programu⁴.

Na základě doporučení supervizora je uchazeč buď zařazen do programu, nebo je mu doporučena možnost vyřešit si vlastní problémy a teprve poté aspirovat na vstup do programu Pět P. Adeptovi může být nabídnuta též jiná forma dobrovolné spolupráce bez přímého a soustavného kontaktu s dítětem.

Po konzultaci se supervizorem může koordinátor ve zdůvodněných případech odmítnout spolupráci dobrovolníka v programu, případně s ohledem na jeho osobnostní charakteristiky (či aktuální psychický stav) mu doporučit jinou formu dobrovolnické činnosti.

V našem případě je výhodou, že mnohé z dětí zařazených do programu Pět P jsou zároveň klienty supervizorů v jejich poradenské praxi – proto je možné zvolit jim dobrovolníka přímo „na tělo“, s vědomím jejich případných individuálních zvláštností. V tomto případě se jeví jako velká výhoda, že supervizor zná nejen dobrovolníka, ale i dětského klienta a jeho situaci – lze tak předejít mnohým komplikacím v činnosti dobrovolníka.

4.2 Výcvik dobrovolníků

Součástí přípravy dobrovolníka je výcvik, který probíhá většinou formou víkendového setkání. Jeho hlavní náplní je praktický nácvik potřebných psychosociálních dovedností. Ve většině případů je jeho součástí výše popisované psychologické vyšetření. Obsahem setkání je seznámení se strukturou programu Pět P, dále práce s motivy dobrovolníků, tak jako i s jejich případnými strachy před zapojením do programu Pět P, nácvik a řešení modelových situací (ke kterým může v praxi setkávání se s dítětem dojít), práce s kasuistikami. V poslední době je včleněna i praktická ukázka supervize, aby i v tomto ohledu byli dobrovolníci zpraveni o obsahu své pravidelné povinnosti v případě zařazení do programu (neboť ze zkušeností vyplynulo, že dobrovolníci často nechápou její význam, nedoceňují ji, někdy se snaží supervizi vyhnout).

4.3 Supervize

Supervize dobrovolníků je nezbytnou podmínkou participace na programu. Opakovaná neúčast na supervizních setkáváních je vždy důvodem pro vyřazení dobrovolníka z programu a ukončení kontraktu.

Dobrovolníci se setkávají 1x za měsíc na supervizích, na nichž je přítomen supervizor, nejčastěji psycholog. Zde je dán prostor pro sdělování zkušeností i prožitků dobrovolníků ze schůzek s dětským kamarádem. Výhodou kolektivních setkání je i práce se skupinovou dynamikou, možnost korekce, posunu, zobecnění zkušeností, často i práce s modelovou situací. Na supervizi získává dobrovolník nejen podporu, ale také případné ocenění. Supervize je současně i formou prevence před ztrátou motivace dobrovolníka pro práci v programu.

Závěr

Na vysoké škole lze realizovat dobrovolnické programy, za podmínek dodržení základní kostry, principů a pravidel, podle kterých jsou obvykle tvořeny. Fakulta či příslušné pracoviště by mělo mít dobrý kontakt s neziskovými organizacemi v regionu, přehled o jejich činnosti a orientovat se v problematice neziskového sektoru.

Program Pět P, který jsme jako první na ZSF JU začali realizovat, je toho dobrým důkazem. Studenti mají možnost přenést získané vědomosti do konkrétní dobrovolnické činnosti a pracovat přímo s klientem. Na základě pětileté realizace programu Pět P můžeme říci, že se tento program stal přirozenou součástí zdravotně sociální sféry naší společnosti.

Z pohledu supervizora je program Pět P přínosný jak pro dobrovolníka, tak pro dětského klienta. Dobrovolník (nejčastěji student připravující se na pomáhající profesi) si může prověřit svou motivaci, částečně i schopnosti pro budoucí povolání, z hlediska osobnostního má možnost dotknout se svých lidských kvalit. Dítěti je umožněno zažít autentické přátelství a nalézat důvěru v tento vztah.

Seznam použité literatury:

- MAZEHOVÁ, Y. **Anxiety as a Motivator for Volunteerism**. Book of Abstracts 24th International Conference Stress and Anxiety. Lisbon – Portugal, 2003.
- PLODKOVÁ, B. **Zhodnocení úspěšnosti programu Pět P v Českých Budějovicích**. Diplomová práce. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta, 2002.
- PLODKOVÁ, B. **Sociálně preventivní program Pět P**. In sborník z mezinárodní konference **Rozvoj a výhledy sociální práce ve světle vstupu do Evropské unie**. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta, 2003, s. 59–62.
- SOZANSKÁ, O., TOŠNER, J. **Dobrovolníci a metodická práce s nimi v organizacích**. Praha: Portál, 2002.
- ŠVESTKOVÁ, R. **Koncepce dobrovolnictví na Zdravotně sociální fakultě Jihočeské univerzity**. In sborník z konference **Dobrovolníci v zařízeních sociální a zdravotní péče**. Kroměříž: Klub UNESCO, NDC HESTIA Praha, 2002, s. 57–60.
- TOŠNER, J. **Terminologie k dobrovolnictví**. *Grantis – měsíčník pro neziskový sektor*, 2001, roč. IX, č. 3, s. 9.

¹ Ing. Renata Švestková, Ph.D., ZSF JU, Jírovcova 24/1347, 370 01 České Budějovice, e-mail: svestkor@zsf.jcu.cz.

² Mgr. Bohdana Plodková, Ústav sociální práce ZSF JU, Česká 20, 370 01 České Budějovice, e-mail: plodkova@zsf.jcu.cz.

³ PaedDr. Yvona Mazešová, katedra psychologie a pedagogiky, PF JU, Jeronýmova 10, 371 15 České Budějovice, e-mail: poradna.koma@tiscali.cz.

⁴ Jedním z těchto motivů je např. úzkostlivost, jak bylo zjištěno výzkumem prezentovaným na konferenci STAR 2003 v Lisabonu. Na základě výsledků výzkumu lze uvažovat o tom, že snaha redukovat úzkost vede dobrovolníky k účasti v dobrovolnickém programu, kde se mohou prezentovat jako neúzkostní (interakce s dětmi školního věku poskytuje dokonce dobrovolníkům jistou míru převahy), ale zároveň svou úzkost při této činnosti řešit. Jinou možností je i to, že adepti na dobrovolnictví si jdou ověřit, jak s úzkostí zacházejí jiní (v tomto případě jedinci ve věku, kdy u dobrovolníků úzkost patrně vznikala). Můžeme předpokládat, že kdyby si šli dobrovolníci svou úzkost řešit např. do terapie, museli by jí připustit. V bezpečném prostředí dobrovolnictví (po psychologickém vyšetření a při práci pod supervízi) mají možnost konfrontovat se s úzkostí druhého (a tím i se svou vlastní) a přímo či nepřímo ji sdílet, mít jako úzkostně ladění jedinci dokonce možnost druhému pomoci (Mazešová, 2003).

Výzkumná studie těhotných uživatelék drog a matek

s drogovou zátěží v Jihočeském kraji

Research study of Drug abuse by pregnant Women

und Mothers in Sout Bohemia

Objektiva

Tato studie je **úvodním výzkumným projektem** v problematice těhotných uživatelék drog a matek s drogovou zátěží v Jihočeském kraji. Tento výzkum vznikl jako zakázka Jihočeského kraje, neboť bylo nezbytné zmapovat jak potřebnost po službách a servisu substitučního methadonového/subutexového programu v Českých Budějovicích, který byl projektově připraven k realizaci, tak bylo i pro definování priorit a filozofie protidrogové politiky Jihočeského kraje důležité znát dynamiku problematiky těhotných uživatelék drog a matek s drogovou zátěží v Jihočeském kraji. Dosud se touto specifickou problematikou v holistickém pojetí žádný odborný tým v Jihočeském kraji nezabýval.

Významným záměrem je upozornit na existenci této subpopulace žen v naší společnosti, potažmo Jihočeském kraji a tímto úvodním výzkumným projektem otevřít diskusi nad tímto tématem.

Mgr. E. Svobodová¹ působí na Zdravotně sociální fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, na katedře sociální politiky a sociální práce jako odborný asistent pro sociální práci se specializací na drogovou problematiku.

Mgr. Bohumil Čermák pracuje v Psychiatrické léčebně v Červeném Dvoře jako psychoterapeut.

Abstrakt:
Tato výzkumná studie se zabývá problémem těhotných uživatelék drog a matek s dětmi s drogovou zátěží v Jihočeském kraji. Autoři studie přinášejí aktuální poznatky o této problematice v Jihočeském kraji a navrhují soubor opatření, která mohou přispět k větší efektivitě sociální práce s touto skupinou žen.

Významným aspektem této práce je skutečnost, že se jedná o tabuizované téma, což se ukázalo v průběhu sběru dat a získaných výsledků jako stěžejní determinanta.

Zde odkazujeme na www.drogy-info.cz - informační portál o ilegálních a legálních drogách, kde se uvádí: „Pro problémové užívání platí, že prevalence tohoto jevu je relativně nízká a že tento jev je považován za protispolečenský a jako takový má přirozenou tendenci se skrývat.“

Cíle práce

Cíl 1. Provést sekundární analýzu již stávajících statistických údajů o těhotných uživatelkách drog a matek, které užívaly drogy v období leden 2000 - prosinec 2003 v Jihočeském kraji (dále jen *výzkumný soubor*) a definovat počet těchto žen (alespoň hrubý odhad).

Cíl 2. Definovat síť organizací a institucí poskytující bio-psycho-sociální servis pro sledovaný výzkumný soubor v Jihočeském kraji.

Základní výzkumnou otázkou a zároveň i záměrem je najít odpověď na otázku, zda servis poskytovaných bio-psycho-sociálních služeb v Jihočeském kraji reflektuje potřebnost po jeho službách ve vztahu k počtu žen, na které je tento servis orientován. Na jedné straně nás zajímá počet zařízení, která se orientují na definovaný výzkumný soubor, a jejich spektrum služeb v Jihočeském kraji, na straně druhé pak počet žen, kterých se daná problematika může dotýkat vzhledem ke sledovaným zařízením.

V pojetí naší výzkumné práce jsme definovali operacionální definici drog jako drogy alkoholové a nealkoholové, bližší specifikace: alkohol, amfetaminy, barbituráty, halucinogeny, heroin, kofein, kokain, konopí, rozpouštědla, steroidy, tabák, těkavé látky a trankvilizéry.

Operacionální definice pojmu uživatelka drogy v pojetí této práce znamená, že dotyčná žena užívala drogy ve sledovaném období, ať již v jakékoli intenzitě. V rámci výzkumu bylo velmi obtížné zjistit, v jaké fázi vývoje závislosti žena v momentu intervence byla. I kdybychom toto zjišťovali, bylo by to opředeno mnoha zkrásleními, nehledě k faktu, že užívání drog je procesně vývojová záležitost s bohatou dynamikou změn.

Operacionální definice pojmu žena: obecně je myšlena bytost ženského pohlaví, může se stejně tak jednat o mladistvou dívku (blíže specifikováno v projektu).

Výzkumný soubor a výzkumný terén

1. Cílová skupina výzkumného souboru jsou ženy, které byly v období leden 2000 – prosinec 2003 těhotné a užívaly drogy, ať již v jakékoli intenzitě. Zde je těžiště sběru dat kladeno na období prenatalní a perinatální.

2. Cílová skupina výzkumného souboru jsou těhotné ženy s dětmi, které ve sledovaném období užívaly drogy, ať již v jakékoli intenzitě. Zde je důraz kladen jak na dobu současného těhotenství, tak i dobu po porodu.

3. Cílová skupina výzkumného souboru jsou matky, které užívaly v období leden 2000 – prosinec 2003 drogy, ať již v jakékoli intenzitě. U této cílové skupiny byl kladen důraz na užívání drog v době postnatální.

Výzkumným terénem je mikroregion Jihočeského kraje. V určitých kapitolách jsme se zabývali zařízeními nadregionálního charakteru, neboť to bylo nezbytné z důvodů spádové či předmětné příslušnosti.

Metodický postup

Z hlediska sociologického se jedná o výzkum kvalitativní, deskriptivní.

Mezi nástroje sběru dat jsme zařadili:

1. Sekundární analýzu dat, kdy jsme analyzovali počet žen definovaného *výzkumného souboru* ze statistik, epidemiologických šetření a jiných výzkumných prací v Jihočeském kraji.

2. Polostandardizované rozhovory, které jsme aplikovali u vybraných sledovaných proměnných, jako byly: gynekologická péče o těhotné uživatelky drog, porodnická péče (v 99 % případů jsme rozhovor vedli s lékaři, v 1 % se sestrami), azylové domy, dětské domovy, péče zařízení pro děti ve věku 0–3 roky, péče v kojeneckých ústavech, substituční programy, výchovné ústavy, diagnostický ústav, Policie České republiky, věznice. Standardizovanou část polostandardizovaného rozhovoru tvořila otázka, zda zařízení mělo ve své péči ve sledovaném období klientku z def. *výzkumného souboru*. Jestliže ano, byl kladen dotaz na informace, které nám o ní mohou poskytnout (byly dotazovány kategorie viz tab. 3). Většinou jsme obdrželi informace neucelené, o spoustu informací, byť bazálních pro sociální anamnézu, se zařízení nezajímalo, či nám informace výjimečně poskytnout nemohli. Recipročně byl zachován princip mlčenlivosti o signifikantních osobních údajích klientek.

Abstract:

This research study deals with the problem of drug abuse by pregnant women and mothers in South Bohemia. The authors of the study present actual findings in this field and suggest a range of practical steps, which they hope could contribute to greater effectivity in social work with the target group of women.

3. Dotazník, který byl konstruován pro všechny sociální pracovníky obecních úřadů a obecních úřadů obcí s rozšířenou působností, kteří pracují na úseku sociálně právní ochrany dítěte a sociální kurátorské práce. V Jihočeském kraji existuje oficiální jmenný seznam těchto sociálních pracovníků v počtu 89. 1. část dotazníku mapovala počet žen *výzkumného souboru* a údaje z jejich sociální anamnézy, diagnózy a následné intervence. 2. část dotazníku mapovala připravenost, odbornou způsobilost soc. pracovníků, jejich názory na tuto problematiku a doporučení, která by navrhovali, viz výsledky. Dotazníky byly sociálním pracovníkům osobně předány, byla provedena instruktáž. Návratnost dotazníků byla 54 ks, což činí 61 %. Data byla zpracována ručně. Ve výstupu jsou uvedeny všechny odpovědi, které jsme obdrželi.

Tentýž dotazník byl zaslán všem terapeutickým komunitám a léčebnám pro drogově závislé a kontaktním centrům v Jihočeském kraji. Taktéž proběhla instruktáž. Byli osloveni sociální pracovníci v daných zařízeních.

Pro zmapování sítě zařízení, která poskytují služby ženám def. *výzkumného souboru* v Jihočeském kraji, jsme museli provést analýzu všech dostupných seznamů pracovišť, adresářů, internetových odkazů apod. Dále jsme tuto techniku doplnili technikou sněhové koule, kdy jsme ověřovali úplnost jmenného seznamu sledovaných zařízení a institucí.

Časový harmonogram: přípravná fáze projektu trvala únor–červen 2003, vlastní sběr dat probíhal od června do prosince 2003. V lednu 2004 byla data sumarizována, vyhodnocena a interpretována.

Vlastní výsledky studie

Výstup k cíli 1

V první fázi jsme se zaměřili na sekundární analýzu dat. Přestože epidemiologické studie MUDr. Polaneckého (www.sananim.cz) nevykazují incidenci a prevalenci těhotných uživatelék drog a matek, které užívají drogy, můžeme z analýz, které provedl, vyčíst narůstající počty dívek, které užívají drogy, a zároveň klesající věkovou hranici užívání. V analýzách Národního monitorovacího střediska při Radě vlády pro koordinaci protidrogové politiky (www.drogy-info.cz) jsou uvedeny různé proměnné, ale nikoli kombinace 2 faktorů, jako je gravidita dívky a užívání drog. V podstatě jediná ucelená studie, která se tímto problémem statisticky komplexně zabývá, je výzkum prof. Štembera a kol. (2002), který sledoval „*Stav rodiček v ČR na konci tisíciletí*“ (název odborného článku).

Štembera ve svém článku shrnuje nejpodstatnější sociodemografické aspekty, kdy konstatuje: „Ve druhé polovině 90. let došlo ke zvýšení věku rodiček, úrovní jejich vzdělání, podílu svobodných a naopak poklesu podílu druhorodiček a rodiček s umělým oplodněním v anamnéze. **Užívání návykových látek v těhotenství je nejvyšší v nejmladší skupině rodiček.**“ (Viz tab.1.)

Tab. 1: Výskyt rodiček mladších 30 let v populaci České republiky, které v roce 2000 užívaly v těhotenství některou z návykových látek

Druh návykové látky	Věkové skupiny rodiček v populaci ČR			
	Mladší 17	18-19	20-24	25-29
	n	n	n	n
Kouření	246	660	2 428	1 836
Alkohol	3	21	109	91
Drogy	11	17	98	68
Kouření + alkohol	1	13	57	43
Kouření + drogy	5	7	28	24
Kouření + alkohol + drogy	1	5	35	27
Souhrn rodiček závislých	267	723	2 755	2 089
Celkem rodiček	901	3 568	28 677	36 802

(Štembera, 2002)

Novým údajem v inovované zprávě o rodičky je na doporučení WHO evidence tří různých druhů návykových látek užívaných ženami v těhotenství. Nápadný je nárůst počtu uživatelů se snižujícím se věkem. Platí to i pro dvě nejpočetnější skupiny rodiček, v nichž podíl uživatelů 25-29letých je nižší než 20-24letých. Jestliže výskyt uživatelů drog v těhotenství činí v nejmladší skupině zatím pouze 2 % a u 18-19letých necelé 1 %, pak naopak varovné je zjištění, že v těhotenství kouří každá čtvrtá 17letá a mladší (Štembera, 2002).

Komentář k tabulce:

Počty žen, které jsou uvedené v tabulce, vnímáme přesto jako relativní ukazatele, nikoli absolutní stav, neboť prvotní musela být informace od rodičky, která sdělila, že užívala v těhotenství či ještě bezprostředně před porodem drogy. Ze zkušeností víme, že tyto ženy mají tendenci tuto skutečnost spíše popírat, nepřiznávat vzhledem k tomu, že je toto téma neustále tabuizováno a takové ženy se pak cítí svým okolím silně stigmatizovány. Proto předpokládáme, že čísla uvedená v tabulce jsou sice absolutním vyjádřením z analýz zdravotní dokumentace rodičky, nikoli však obrazem reálné skutečnosti, kde předpokládáme čísla mnohem vyšší.

Výstup k cíli 2

Při zmapování sítě zařízení poskytujících bio-psycho-sociální servis pro def. *výzkumný soubor* v Jihočeském kraji jsme si definovali instituce, které se na tuto problematiku odborně orientují, či se jich může dotýkat byť jen okrajově. Zde přinášíme závěry z výzkumného šetření:

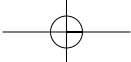
• Gynekologická péče o těhotné uživatelky drog

V rámci této studie jsme se obrátili na všechny gynekologické ordinace (94) v Jihočeském kraji, kdy jsme u gynekologů zjišťovali, jakým způsobem a zda vůbec provádějí mapování drogové zátěže u těhotných žen. Výsledky ukazují, že pouze 38 % gynekologů se těhotných žen dotazuje na kouření, alkohol a nealkoholové drogy, a to ještě připouštějí, že údaje, které jim těhotné ženy sdělí, mohou být a reálně jsou velmi často lživé. Získanou informaci si nemohou ověřit. Gynekologové odpovídali, že ženy mají tendenci uvádět lživé údaje a bagatelizovat zdravotně sociální dopady jejich užívání drog na vývoj dítěte. Někteří gynekologové sdělili, že mapování užívání drog v těhotenství neprovádějí z toho důvodu, že jim to nebylo nikým oficiálně sděleno. Jiní gynekologové toto pojali jako nový impuls jejich přístupu k těhotné ženě. Gynekologové připouštějí i faktor stigmatizace ženy, která naopak drogy neužívá. Např. těhotná žena s vysokou sociální prestiží zaujímající společensky významnou pozici se může cítit silně stigmatizována dotazem svého ženského lékaře, zda v těhotenství užívá drogy. V západních zemích jsou soudní spory na toto téma poměrně běžné.

Na dotaz, kolik těhotných uživatelky drog bylo detekováno v rámci gynekologické péče ve sledovaném období v Jihočeském kraji, bylo zjištěno ne příliš vysoké číslo. Celkem 8 žen podle sdělení lékařů užívalo ve sledovaném období marihuanu, 6 užívalo heroin, 11 alkohol, pervitin dominoval u 5 žen. Tyto údaje však mohou být/jsou pravděpodobně zkreslené z důvodů výše uvedených. Jedná se však o typ zkreslení, kterého se v tomto případě nelze metodicky vyvarovat.

• Péče kontaktních center

Z celkových 7 kontaktních center v Jihočeském kraji dotazník pro tuto studii vrátilo jen 5 kontaktních zařízení. Závěrem shrneme, že kontaktní centra doporučují navázat spolupráci s gynekology a Orgánem sociálně právní ochrany dítěte. 3 kontaktní centra se domnívají, že služby sociálně zdravotní péče v jejich zařízení jsou nedostačující, neuvedla však konkrétně, v jakém směru, zda personálním, technickém apod. Dále uvedla, že nemají dostatečné informace o této problematice, požadují zkvalitnit informovanost např. na téma abstinenční příznaky u drogově závislého novorozence apod., 4 kontaktní centra nám neposkytla, resp. neměla žádná konstruktivní doporučení k systému zdravotně sociální péče o def. *výzkumný soubor*.

Tab. 2: Získaná data o klientkách, které navštívily kontaktní centra v Jihočeském kraji od ledna 2000 do prosince 2003

Por. číslo	V roce	Věk	Kolikrát těhotenství bylo?	Kde žila v době těhot.?	Práporov. drogy	Bylo Vaše zařízení 1., které vyhledala? Jestliže ne, odkud byla dopomocena?	Jak jste s ní metodicky pracovali?	Jak dlouho byla u Vás v péči? Počet kontaktů	Dovedli jste ji k porodu či jste ji dopomohli do péče jiného zařízení? Kam?	Kontaktovali jste Orgán sociálně právní ochrany dítěte? Ano/Ne – jestliže ne, proč?
1	2001	19	1.	Ubytovna, azyl. dům	Marihuana, pervitín	Ano	Poradenská, zprostředkovali jsme jí azyl. dům	52	Ke konci těhotenství byla v azyl. domě, chodila na konzultace	Ne, nabyla to zakázka klientky
2	2002	38	1.	Ve svém bytě, bez otce dítěte	Alkohol	Ne, sama navázala na péči kontaktního centra v Českých Budějovicích	Terapie, pohovory sociální práce, psychiatr, Psychiatrická léčebna v Červeném Dvoře, Středisko pro rodinu a mezilidské vztahy	Srpen 2002 dočasně, 15x	Ne, požádala o přenesení těhotenství postihnutí plodu prenatalně	Ne
3	2003	18	1.	V bytě s přítelem	Heroin, od srpna 2003 subutex	Ano	Psychoterapie v rámci subutex programu	Zatím 6 kontaktů	Sama se rozhodla pro interrupci (gynekologie Česká Budějovice)	Ne
4	2003	21	1.	V bytě s přítelem	Pervitín, heroin	Ano	Poradenská v rámci kontaktní činnosti	50	Doporučení na gynekologii, event. Terapeutickou komunitu Karlov	Ne
5	2003	21	2.	V hotelu, na ulici, u otce	Heroin, pervitín	Ano	Poradenská v rámci kontaktní činnosti	20	Doporučení na gynekologii	Ne
6	2003	18	1.	U přítele	Heroin	Ano	Poradenská	5	Ne, klientka sama dochází na gynekologii	Ne

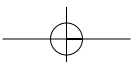
Komentář k tabulce:

Tabulka přináší anamnestické údaje o 6 ženách, které měly vejít v kontakt s kontaktními centry v Jihočeském kraji ve sledovaném období (výstupy z dotazníků). Netvrdíme však, že tomu tak skutečně bylo a že počet 6 žen je absolutní výčet.

Hraje zde roli skutečnost, že mnoho uživatelky drog mnohdy zjišťuje své těhotenství až v momentu, kdy cítí pohyby dítěte, mohlo se tak stát, že ti, kteří v kontaktních centrech intervenovali, vůbec nemuseli/nemohli vědět, že je uživatelka drog těhotná (mnohdy to neví ani sama žena). Z vlastních zkušeností víme, že se tyto ženy bojí o svém těhotenství v kombinaci s užíváním drog hovořit či se pouze svěřit. Dále je zde hledisko metodické při sociální práci s těmito ženami, především otázka navazování vztahu s takovou ženou, sběr anamnestických dat atd. Závěrem předpokládáme číslo vyšší, avšak musíme pracovat pouze s těmi údaji, které nám byly kontaktními centry poskytnuty.

- **Porodnická péče**

V rámci tohoto výzkumu jsme se obrátili na všechny bývalé okresní nemocnice v Jihočeském kraji. V posledních 3 letech tyto porodnice zaznamenaly cca 9–11 případů rodících žen s drogovou zátěží. Např. v Českých Budějovicích za posledních 5 let měli

pouze 2 prokázané případy žen, které přišly k porodu pod vlivem drog. V rámci diskuse je nutné poznamenat, že většina porodnic tomuto tématu nevěnuje příliš velkou pozornost, lékaři se pouze ústně ptají žen na užívání drog v těhotenství, v žádné porodnici neprobíhá univerzální screening, cílený screening pouze výjimečně, a to žena musí písemně souhlasit podle Úmluvy o lidských právech a biomedicíně. V klinické praxi jsou tedy zaznamenány případy pouze těch žen, které buď otevřeně přiznají, že drogy v těhotenství užívaly či stále ještě užívají, nebo jsou stále pod vlivem psychotropních látek i během porodu. Může nastat i situace, že žena tuto skutečnost nenahlásí, neboť k tomu není žádným zákonem povinna, dítě se však může narodit např. s fetálním alkoholovým syndromem či jinými obtížemi. Pak je podle zákona č. 20/1966 Sb. § 55 prioritní péče o dítě. Bohužel sami lékaři sdělili, že registrují převážně negativistický postoj personálu k rodící toxikomance.

- **Sociálně právní ochrana dítěte** – profesní připravenost, dovednosti, názory a zkušenosti sociálních pracovníků

Na otázku č. 1 v dotazníku, zda se dotyčný setkal/a v posledních 3 letech během výkonu profese s těhotnou uživatelkou drog dosud bezdětnou, sociální pracovníci odpověděli, že s osmi ženami. (Viz tab. č. 3.)

Tab. 3: Údaje o těhotných uživatelkách drog dosud bezdětných v letech 2000–2003

Poř. číslo	V roce	Věk	Kolikáté těhotenství to bylo?	Kde žila v době těhotenství?	Preference drogy?	Metoda intervence sociálního pracovníka?	Jednalo se pouze o 1 kontakt s ní? ANO – NE
1	2001	18	1.	Různě, azylový dům pro matky	Marhuana	Zajištění bydlení, hospodaření s finančními prostředky, vhodnost partnera, nevyzrálost sociální	Ne
2	2003	17	1.	Část ve Výchovném ústavu pro mládež, část na útěku z Výchovného ústavu	Pervitin	Domluvy	Ano
3	2001 až 2003	20	1.	U přítele, v azyl. domě	Nevím	Žádná	Ne
4	2003	33	2.	U přítele	Alkohol	Poradenství	Ne
5	2003	23	1.	V azyl. domě	Heroin	–	Ne
6	2003	27	2.	U přítele	Alkohol	–	Ne
7	2002	24	2.	U známých	–	Pohovor + domluva	Ne
8	2003	19	1.	U přítele	Marhuana	Pohovor	Ano

Komentář k tabulce:

U těch žen z tabulky, které mají uvedeno, že se jedná o 2. těhotenství, došlo v těhotenství předešlém ke spontánnímu potratu. Jinak je z tabulky patrné, že v roce 2003 bylo zaznamenáno nejvíce klientek (5 z 8). Tedy za poslední 3 roky detekovalo 54 sociálních pracovníků 8 těhotných klientek.

Na otázku č. 2, zda se sociální pracovník setkal během posledních 3 let s těhotnou uživatelkou drog s dětmi, bylo odpovězeno, že ano, a to se 7 ženami. (Viz tab. č. 4.)

Tab. 4: Údaje o těhotných uživatelkách drog s dětmi v letech 2000–2003

Poř. číslo	V roce	Věk	Kde žila v době těhotenství	Počet dětí umístěných v náhradní rodinné péči nebo do péče jiné fyz. osoby podle § 45 zákona o rodině	Počet dětí ve vlastní péči	Počet dětí umístěných do ústavní péče	Preferovaná droga	Metoda intervence soc. pracovníka	Jednalo se pouze o jeden kontakt? Ano – Ne
1	2001	21	Různě, nyní soukrom. penzion	2 – kojenecký ústav, nyní již v péči matky	3	2 děti do října 2002, do května 2003, 1 dítě	Pervitin, heroin	Odloučení od nevhod. druha, zajištění ubytování pro matku a dítě, nařízení dohledu, vrácení dítě do péče matky	Ne
2	2001	31	Azyl. dům	1	1	1	Alkohol, měkké drogy	Soudní dohled, pravidelná šetření	Ne
3	2001	25	U přítele	1	–	–	Alkohol	Soudní dohled, pravidelná šetření	Ne
4	2003	33	U známých	–	1	–	Alkohol	Poradenství	Ne
5	2002	29	U kamarádky	1	–	–	Pervitin	–	Ne
6	2003	29	Různě	1	–	–	Alkohol	Pohovory, domluvy, dobrovolná léčba, neúspěšná	Ne
7	2001	21	U rodičů	1 dítě, § 45	–	–	Léky, alkohol	Konzultace s psychiatrem, pohovory, změna výchovného prostředí dítěte	Ne

Komentář k tabulce:

Z této tabulky je patrné, že v roce 2001 bylo nakontaktováno nejvíce žen – 4 ze 7. Zde si již můžeme všimnout počtu dětí, které byly v rámci sociální intervence umístěny do péče jiné fyzické osoby podle § 45 zákona o rodině, náhradní rodinné péče nebo péče ústavní. Bohužel nebyli sociální pracovníci při popisu výčtu metod sociální práce konkrétnější, což by výrazně obohatilo tuto studii.

Na otázku č. 3, zda se sociální pracovník během posledních 3 let setkal s matkou, která ve sledovaném období užívala drogy, jsme obdrželi 23 odpovědí ano. (Viz tab. č. 5.)

Tab. 5: Údaje o matkách, které užívaly drogy v letech 2000–2003

Poř. číslo	V roce	Věk	Kde žila v době těhotenství	Počet dětí umístěných v náhradní rodinné péči nebo do péče jiné fyz. osoby podle § 45 zákona o rodině	Počet dětí ve vlastní péči	Počet dětí umístěných do ústavní péče	Preferovaná droga	Metoda intervence soc. pracovníka	Jednalo se pouze o jeden kontakt? Ano – Ne
1	2000	41	U přítele	2	–	–	alkohol	Pohovor, navázání kontaktu s ostatními institucemi	Ne
2	2001	22	Ve svém bytě	–	2	–	Drogy, alkohol	Pohovor, navázání kontaktu s ostatními inst.	Ne
3	2000	38	Azyl. dům	–	–	2	Alkohol	Viz výše	Ne
4	2003	36	Soukromý penzion	1	–	1	Alkohol	Viz výše	Ne
5	2000	25	U rodičů	–	1	–	Drogy	Viz výše	Ne
6	2000	34	U přítele	2 – § 45	–	–	Pervitin	Opakované návštěvy, pohovory, předběžné opatření	Ne
7	2001	22	Není znám o	1 – náhradní rodinná péče 1 – § 45	–	–	Pervitin	Nebylo možné s matkou pracovat, objevila se pouze 1x	Ano
8	2003	33	S mužem	–	1	–	Alkohol	Poradenství	Ne
9	2002	34	Pronájem u přítelkyně	1	–	1	Alkohol	Rodina v intenzivní péči, matka stále sledována, děti odebrány	Ne
10	2000	42	V pronájmu s mužem	–	2	2	Alkohol	Rodina ve stálé péči sociální pracovníce	Ne
11	2000	44	Penzión	–	–	1	Alkohol	Rodina ve stálé péči sociální pracovníce	Ne
12	2002	21	U přítele	–	1	–	Heroín, pervitin, marihuana	Opakované návštěvy v rodině	Ne
13	2000	20	Azylový dům	1 – § 45	1	–	Heroín, halucinogeny, braun	Vedení k léčbě, návrh na § 45, pak pěstounská péče	Ne
14	2002	28	U přítele	1 – § 45	1	–	Alkohol, zřejmě i jiné drogy	Vedení k léčbě, návrh na řešení formou náhradní rodinné péče	Ne
15	2001	30	Různě	–	1	–	Pervitin	Odkaz na Kontaktní centrum v Pachtaticích	Ano
16	2002	27	U přítele	–	2	–	Léky	Doporučení hospitalizace v Psychiatrické léčebně	Ne
			Azylový dům pro				Heroín, v současné	Pomoc při hledání	

17	2003	23	matky s dětmi, u přítele	-	1	-	době pokus o abstinenci	vhodného bydlení	Ne
18	2001-2003	37-39	V domku svého muže	1	-	1	Alkohol	Uvědomění si závislosti a jejího vlivu na odebrání dětí, nabídnuta léčba	Ne
19	2003	-	Na vesnici v domku	-	2	-	Alkohol	Dohled	Ne
20	2003	35	Na vesnici v domku	-	4	-	Alkohol	Dohled	Ne
21	2003	39	Ve vlastním bytě	-	-	-	Alkohol	2 děti svěřené otci	Ne
22	2002	32	U rodičů	-	1	-	Alkohol	Rozhovory, snaha o vyhledání odborné pomoci	Ne
23	2000	29	V soc. bytě od obecního úřadu	-	3	-	V roce 1998 pervitin, od 2001 abstínuje	Navázání kontaktu s KC v ČB	Osobní návštěva, písemný kontakt

Komentář k tabulce:

Zde opět vidíme počty dětí umístěných mimo rámec biologické rodiny. Dominoval rok 2000. Dále pozorujeme silně zastoupenou užívanou drogu - alkohol, a to u starších věkových skupin, většinou je vykazována dlouhodobější intervence, opět poukážeme na metody sociální práce sociálních pracovníků, sociální pracovníci neuvedli bližší specifikaci.

Dále jsme sociálním pracovníkům kladli **doplňující otázky k tématu**. Výsledky přinášíme zde.

Na otázku č. 1, zda má sociální pracovník pocit, že jsou služby sociální péče pro těhotné uživatelky drog v Jihočeském kraji dostačující, odpovědělo 22 pracovníků, že ano, 23 odpovědělo záporně. 9 sociálních pracovníků nevědělo, nemělo názor.

Na otázku č. 2, zda se sociální pracovník domnívá, že aktuálnost této problematiky narůstá, odpovědělo 49 soc. pracovníků, že ano, 4 se vyjádřili záporně a 1 nevěděl.

Na otázku č. 3, zda se sociální pracovník domnívá, že je potřebné v těchto případech konzultovat drogový problém klientky s dalším odborníkem, odpovědělo 53 soc. pracovníků, že ano, 1 se vyjádřil, že ne.

Na otázku č. 4, zda má sociální pracovník pocit, že má dostatek informací o drogové problematice pro výkon své profese, odpovědělo 20 soc. pracovníků, že ano, 34 soc. pracovníků se vyjádřilo, že ne.

Na poslední otázku, č. 5, zda by měl sociální pracovník nějaká doporučení ke změnám

v systému zdravotně sociální péče o těhotné uživatelky drog a matky, které ve sledovaném období užívaly drogy, odpovědělo 8 sociální pracovníků ano, 43 nemělo žádná doporučení a 3 nevěděli, neznali.

Zde uvádíme výčet odpovědí, resp. doporučení sociálních pracovníků tak, jak byly uvedeny v dotazníku.

- *Zřídit specializovaná pracoviště.*
- *Bylo by vhodné, aby příslušná gynekoložka a ženský lékař informovali těhotnou matku s diagnózou drogové závislosti o možnosti léčby v komunitě Karlov, kde se léčí matky s dětmi.*
  - *Informovat porodníka - zajištění (testy) na hepatitidy B, C a AIDS.*
  - *Měly by být více informovány, také více informací pro veřejnost.*
  - *Mělo by existovat více institucí, kde by měly tyto ženy možnost poradit se, a to spíše na bázi poraden, resp. zařízení, kde by se tyto ženy cítily dobře, nejlépe i s možností bydlení a pod odbornou supervizi, aby zde bylo těmto ženám co nejvíce poráděno.*
    - *SPOD se s těhotnými ženami a matkami s drog. anamnézou setkává spíše výjimečně, příp. se tyto info získají náhodně. Stěžejní úlohu by měli brát gynekologové/pediatři, měla by být oznamovací povinnost v případě obrožení zdraví těhotné nebo dětí závislé matky, totéž další orgány, jako policie, školy apod. SPOD má obtížnou pozici v dokazování závislosti matky a rizik s tím spojených ve vztahu k péči o dítě. Jde o víceoborovou problematiku, kde nestačí pouhé konzultace s dalšími odborníky na drogy, je potřebná spolupráce vymezená legislativně.*
      - *Navrhují sterilizaci, aby neplodily další děti.*

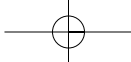
Komentář k datům z dotazníků:

Signifikantní je počet 99 % sociálních pracovníků, kteří cítí potřebu konzultovat drogový problém klientky s odborníkem, necítí se dostatečně odborně připraveni. Zde není ani tak klíčové, že sociální pracovníci cítí potřebu konzultace, ale spíše fakt, že nemají dostatečné informace o této problematice. Ptáme se pak, jakým způsobem primárně diagnostikují drogový problém ženy, jakých signifikantních momentů si všímají, jak intervenují. Do budoucna by se tato záležitost mohla vyřešit vzdělávacím programem takto orientovaným.

• Péče terapeutických komunit a léčeben pro drogově závislé

V Jihočeském kraji existuje pouze jedna jediná Terapeutická komunita se sídlem v Karlově nedaleko Smetanovy Lhoty, okr. Strakonice, která se svou problematikou orientuje mimo jiné na matky s dětmi s drogovou zátěží bez limitního vymezení věku ženy. Požadují dobrovolnost vstupu, přijetí řádu a pravidel života v komunitě, absolvování rezidenční detoxifikace. Takto pracují od září 2001. Kapacitně nabízejí 10 lůžek pro matky s dětmi. V roce 2003 poskytli pomoc 20 ženám. Délka pobytu je stanovena na 6 měsíců až 1 rok. Velmi kvalitně spolupracují především s Kojeneckým ústavem v Krči v Praze, kde jsou některé děti matek umístěny na základě předběžného opatření.

Dále o. s. Sananim pracuje s matkami s dětmi v Denním stacionáři a Doléčovacím centru. Další bližší informace naleznete na www.sananim.cz.²

Komentář:

Terapeutická komunita Karlov je zařízení, které má svou centrální úroveň v Praze, kde probíhá zároveň i přijímání klientek do terapeutického rezidenčního programu. Není tedy orientováno výhradně na Jihočeský region, přestože tu má sídlo.³

• Azylové domy

Všechny azylové domy v Jihočeském kraji přijímají pouze ženy s dětmi, nikoli těhotné. Z hlediska užívání drog se souhlasně vyjádřily, že při posuzování indikace pobytu v azylovém domě anamnesticky nezjišťují, zda žena drogy užívala či užívá. Podle jejich zkušeností ženy s dětmi, které mají v péči azylové domy, většinou kouří cigarety. Některé z nich užívají alkohol – 5 případů alko, 1 užívá léky, avšak nikoli v takové podobě, aby musely opustit azylový dům či nastoupit na léčbu.

• Dětské domovy

Podle sdělení ředitelů ze všech dětských domovů v Jihočeském kraji vyplynulo, že v minulých 3 letech žádná dívka neotěhotněla v kombinaci s užíváním drog a že žádné dítě neužívalo či neužívá v dětském domově drogy. Na základě našich zkušeností vyjadřujeme jako autoři práce určité pochybnosti ve vztahu k těmto tvrzením, ačkoli chápeme, z jakého impulsu takto odpovídali. Ředitelé dětských domovů se jednoznačně domnívají, že by užívání drog dětmi měl především zachytit jejich ošetřující lékař, event. gynekolog.

• Péče zařízení pro děti ve věku 0–3 roky, péče v kojeneckých ústavech

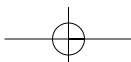
V Jihočeském kraji není žádné zařízení pro děti ve věku 0–3 roky.⁴

• Substituční program v Jihočeském kraji nabízelo ve sledovaném období pouze Psychiatrické oddělení při Nemocnici v Českých Budějovicích. V té době panovala v této specifické léčbě nejednotná koncepce, která často vedla ke zneužívání ze strany klientů. V rámci jejich evidence nezaznamenali žádné ženy z def. *výzkumného souboru*. Od září 2004 je v Českých Budějovicích realizován program Jihočeského substitučního centra.

• Výchovné ústavy

Výchovný ústav v Černovicích (patří do kraje Vysočina) je mimo jiné orientován na mladistvé dívky a ženy s dětmi do 18 let. Toto zařízení je z hlediska sledované problematiky velmi podstatné, neboť je nejbližším zařízením pro mladistvé dívky z celého Jihočeského kraje. Za poslední půlrok výchovný ústav zaznamenal 3 případy dívek, které užívaly drogy, avšak pouze v rovině experimentu. V případě, že dotyčná dívka již není sama schopna udržet kontrolu nad užíváním drog, je umístěna do Psychiatrické léčebny v Opařanech, Jihlavě apod. Zároveň se vypracovává odborný posudek psychologický a psychiatrický. Velmi důležité je zde hledisko individuálního posouzení konkrétního případu.

Výchovný ústav v Šindlových Dvorech u Č. Budějovic je orientován pouze na chlapce. Výchovný ústav v Jindřichově Hradci se orientuje také na mladistvé dívky, toxická zátěž

se anamnesticky nezkoumá, a pokud dívka otěhotní, je zaslána do Výchovného ústavu v Černovicích.

- **Diagnostický ústav**

Diagnostický ústav v Homolích je jediný v Jihočeském kraji. V posledních 3 letech zaznamenali pouze 1 případ romské dívky na toluenu a THC.

- **Policie České republiky - sociálně právní aspekty a věznice**

Policie ČR neprovádí žádný statistický výkaz těhotných uživatelů drog či matek s drogovým problémem. Tento fakt je determinován skutečností, že užívání drog v těhotenství není trestné. Věznice existuje pouze v Českých Budějovicích, a to vazební a pro výkon trestu, ale jen pro muže, tudíž nebyla předmětem studie.

Komentář:

V rámci diskuse k tomuto tématu je nezbytné podotknout, že ani způsobení úmrtí dítěte matkou prenatalně v důsledku užívání drog není trestné. V současné době se stále více objevují názory, že by se měly legislativně mnohem lépe a výstižněji definovat **pojmem dítě a právní okolnosti s tím související**, jako např. zmíněná skutečnost užívání drog v těhotenství, ublížení na zdraví dítěti prenatalně, ale i postnatalně apod. **Úmluva o právech dítěte vymezuje definici dítěte až od narození do nabytí zletilosti.**

Trávníčková (2002) poukazuje na skutečnost, že někteří lékaři doporučují závislé těhotné ženy v zájmu dítěte podrobit léčbě násilím. Dále zmiňuje, že těhotná drogově závislá žena ohrožuje i druhé osoby. V rámci této myšlenky je myšleno především dítě, které však není u nás nijak zákonem prenatalně chráněno. Pozn.: Ve svém článku také Trávníčková zmiňuje 3 typy bio-psycho-sociální péče, které jsou zaměřeny represivně vůči těhotným ženám užívajícím drogu a zároveň preferují zájem a blaho dítěte (tento model péče mají ve státě Florida v USA, kde je nejvíce kokainově závislých těhotných žen).

a) Jedná se především o zákony a opatření proti přechovávání drogy během těhotenství a také o zpřísněné postihy dealerů vědomě poskytujících drogu těhotné ženě.

b) Trestným činem je ohrožování zdraví a života nenarozeného dítěte. Práva nenarozeného dítěte a jeho zájmy jsou zde jednoznačně upřednostňovány, a dokonce povýšeny nad práva ženy svobodně rozhodovat o svém těle.

c) Jedná se o speciální poradenství s odborným dohledem, v rámci něhož se žena pravidelně, povinně podrobuje drogovým testům.

Klíčové interdisciplinární vazby v rámci komunity Jihočeského kraje

Gynekologové - porodnice

Jestliže gynekolog položí těhotné ženě otázku, zda v těhotenství kouří, užívá alkohol, event. jiné drogy, a odpoví-li žena kladně, provede záznam do těhotenské průkazky ženy. Zda se gynekolog ptá pouze na určitý typ drogy, např. alkohol, tabák apod., záleží čistě na úvaze a zvážení ženského lékaře v dané gynekologické ordinaci. Se screeningem drog z krve, moče či odběrem jiného biologického materiálu by žena musela písemně souhlasit. V praxi se však takový screening skoro neprovádí.

Těhotenský průkaz je předáván rodící ženou v porodnici. Faktory, jako lživost výpovědi ženy o užívání drog v těhotenství, nepravdivé informace apod., byly již zmíněny. V současné době gynekologové provádějí pouze testování krve u všech žen na AIDS, a to jen pokud s tím žena souhlasí.

Na základě skutečnosti, že se v běžné gynekologické praxi screening drog neprovádí, musíme akceptovat fakt, že nelze s přesností určit, kolik těhotných uživatelky drog bylo ve sledovaném časovém horizontu „drogově pozitivních“, a to ve vztahu k počtu všech vyšetřených těhotných žen v Jihočeském kraji. Tato problematika se nesleduje.

Gynekologové - SPOD

Gynekologové jsou jako jiní lékaři vázáni mlčenlivostí, neiniciují kontakt či hlášení o těhotné uživatelce drog. Většinou v pozadí stojí i přidružené faktory, jako nezájem o psychosociální blaho těhotné ženy. Dominuje zde hledisko gynekologické.

Porodnice - rodící žena s drogovou zátěží

V případě, že je porodnicí detekována rodící uživatelka drog, je dotazována, jaké drogy před porodem užívala. Toto se děje s cílem zajistit dítě jak perinatálně, tak i postnatálně. Jinak je nezbytný písemný souhlas ženy podle Úmluvy o lidských právech a biomedicíně (Mach, 2003). Jestliže je v průběhu porodu dítě ohroženo na životě, jeví nejasnou symptomatologii, pak je lékař ze zákona vázán poskytnout neprodleně první pomoc podle § 55 zákona 20/1966 Sb., a tudíž může u novorozence provést i screening na drogy bez souhlasu matky. Z vlastních zkušeností víme, že mnoho rodících žen toxikomanek, současně i ty, které anamnesticky připustily užívání drog v těhotenství, se v porodnici setkalo s otevřeným odmítnutím akceptace a opovržením ze strany ošetřujícího personálu. Mimo jiné nám toto vypověděli i sami lékaři.

Porodnice - Orgán sociálně právní ochrany dítěte (dále jen OSPOD)

Jestliže porodnice detekuje těhotnou ženu s podezřením na užívání drog (většinou bývá přidružena nižší sociokulturní úroveň ženy, nezájem o řádné prospívání dítěte, prostituce, konflikt s policií apod.), a to např. na rizikovém oddělení, či přijde rodit žena podezřelá z akutní intoxikace, sociální pracovnice v té dané nemocnici je podle zákona o sociálně právní ochraně dítěte povinna tuto skutečnost nahlásit na Orgán sociálně právní ochrany dítěte.

Podle zkušeností odborníků pracujících v této problematice bývá většinou dítě matce mechanismem předběžného opatření odebráno a umístěno do zařízení pro děti ve věku 0-3 roky nebo kojeneckého ústavu z důvodu její bio-psycho-socio-kulturní nezpůsobilosti se o dítě řádně starat a z důvodu užívání drog. Toto se děje vesměs a priori, na základě sdělení zkušeností odborníků z kojeneckých ústavů, terapeutických komunit a porodnic. Zde je velice důležitá role soudce, jak danou situaci vnímá a jak pravomocně rozhodne. Zde je nutné zdůraznit, že mnoho zahraničních výzkumů, ale i zkušenosti, které máme při práci s těmito ženami u nás, ukazují, že odebrání dítěte matce v takovéto složité psychosociální situaci usnadní její návrat ke droze. Narozené dítě a následná mateřská péče o ně mnohdy navodí u matky, event. u jejího partnera, který bývá ve velké většině případů také toxikoman, vysoký stupeň motivace její/jejich drogový problém řešit.

Závěr práce a doporučení

Závěr této práce otevíráme otázkou, kterou jsme si kladli při zadání studie, a to, zda servis poskytovaných bio-psycho-sociálních služeb v Jihočeském regionu reflektuje potřebnost po těchto službách ve vztahu k počtu žen, na které je tento servis orientován.

Na základě publikovaných a přístupných statistických dat lze konstatovat, že v současné době neexistuje jednoznačná evidence či monitoring počtu těhotných uživatelék drog či matek s drogovou zátěží v Jihočeském kraji. Je dostupná pouze epidemiologická studie prof. Štembery (viz tab. č. 1), který poukazuje na klesající věkovou hranici matek v kombinaci s užíváním drog v ČR. Hypoteticky vyvozujeme, že analogická situace bude panovat v Jihočeském regionu.

Abychom zjistili alespoň hrubý odhad počtu těchto žen v regionu, obrátili jsme se na jednotlivá zařízení či instituce, kterých se tato problematika může dotýkat či se jí přímo zabývají, jako např. kontaktní centra, terapeutické komunity, zdravotnická zařízení, dětské domovy, azylové domy, výchovné ústavy atd. Na základě tohoto sběru dat jsme došli k počtu **hrubého odhadu 137 těhotných uživatelék drog a matek s drogovou zátěží v Jihočeském kraji** (za poslední 3 roky) s tím, že připouštíme určité zkeslení počtu v důsledku možné duplicity kontaktu či lživé výpovědi při sběru anamnestických dat, např. u gynekologa, v porodnici apod. Jedná se o skupinu problémových uživatelék drog (specifikace preference drogy, viz tabulky), přičemž každá žena se nachází v jiném momentu užívání drog, což také výrazně determinuje jejich psycho-sociální situaci. Nicméně předpokládáme, že tento počet 137 žen je pouze „**špička ledovce**“, a do budoucna **předpokládáme jeho nárůst**.

V rámci Jihočeského regionu musíme konstatovat, že síť bio-psycho-sociálních služeb z hlediska kvantitativního vzbuzuje dojem dostatečnosti, např. co do počtu gynekologů, porodnic, kontaktních center, počtu sociálních pracovníků atd., v relaci k počtu obyvatel Jihočeského kraje. Konstatujeme ale, že v Jihočeském kraji existuje pouze jedno jediné zařízení pro těhotné uživatelky drog a matky s drogovým problémem a to je Terapeutická komunita Karlov, s celkovou kapacitou 10 lůžek. Zde dáváme do souvislosti počet 137 žen detekovaných v rámci tohoto výzkumu a Terapeutickou komunitu Karlov s kapacitou 10 lůžek, nehledě k tomu, že má celostátní spádovost. Jinak v Jihočeském kraji neexistuje žádné jiné takto specializované zařízení pro tuto cílovou skupinu žen. Tato zařízení a instituce jsou v jiných regionech ČR. Především v regionu postrádáme zařízení pro děti ve věku 0–3 roky.

Z hlediska kvality poskytovaných služeb postrádáme profesionální a odborný přístup, a to především u sociálních pracovníků. Je pro ně obtížné kvalifikovaně diagnostikovat konkrétní drogový problém a najít adekvátní návaznou, psycho-sociální pomoc. Dále vnímáme **stigmatizující přístup sociálních pracovníků, ale i personálu** ve zdravotnických zařízeních k takové ženě, neumějí navázat vztah s klientkou na profesionální úrovni apod.

Domníváme se, že **chybí metodická provázanost** mezi jednotlivými subjekty péče. Ze zjištěných skutečností vyplývá, že zařízení mají tendenci se od tohoto problému spíše

distancovat, mají tendenci přenášet zodpovědnost na jiné instituce – sociální pracovníky, ale především gynekology. Také vidíme velký problém v **neinformovanosti odborné veřejnosti**, což se ukázalo zvláště při sběru dat v porodnicích, u gynekologů, v kontaktních centrech apod.

Dalším klíčovým momentem této problematiky je **legislativní úprava**, kdy zákon těhotné ženě dovoluje užívat drogy v jakémkoli množství a intenzitě, aniž by se odborná veřejnost pozastavila nad tím, že poškozuje nejen zdraví své, ale především zdraví svého dítěte prenatálně. Nehledě na to, zdravotně sociální péče o děti handicapované drogou stojí stát nemalé finanční náklady, které ten musí vynakládat. Důležitý je i fakt, že **matka musí podat písemný souhlas s odebráním např. krve, moče na cílený drogový screening, a to podle Úmluvy o lidských právech a biomedicině**. Univerzální drogový screening se neprovádí, neboť ho současná legislativní úprava neumožňuje, byl by i příliš finančně náročný a také porodnice necítí aktuální potřebu.

Signifikantní je i počet „jen“ **38 % gynekologů** v Jihočeském kraji (výsledek naší studie), kteří **provádějí mapování drogové zátěže u těhotných žen** (pozn. autora – lékař či sestra se ústně ptají ženy na užívání drog).

V současné době se již začínají objevovat iniciativy několika odborníků, kteří se touto problematikou zabývají, aby Parlament ČR novelizoval zákony týkající se drog a především přinesl **ucelenou koncepci**, kdy prioritou péče a zájmu nebude jen těhotná drogově závislá matka, ale zejména dítě, a to ještě prenatálně. V současné době je situace taková, že **záleží pouze na svobodném dobrovolném rozhodnutí matky svůj drogový problém řešit**, tedy do jaké míry bude užívat drogy v těhotenství.

Trávníčková (2002) ve svém článku poukazuje na model principů péče o těhotné drogově závislé ženy ve státě Florida. Domníváme se, že některé prvky by mohly být aplikovatelné i v naší zemi. Zkušenosti ukazují, že v případě zavedení sankcí a přísnějšího postihu těchto žen by nastala spíše situace, kdy by nám narostl počet ilegálních interrupcí, stát by neměl nástroj intervenovat u těchto žen, prohloubila by se jejich stigmatizace. Všechny tyto argumenty je nezbytné zvážit při navrhování změn.

Zajímavý je i moment, kdy jsou **narozené děti matce užívající drogy většinou a priori odebrány** (v drtivé většině však důvodem není brání drogy jako takové, ale celková socio-kulturní situace matky, neschopnost o dítě pečovat, apod.) a jsou umístěny většinou do zařízení pro děti ve věku 0–3 roky nebo do kojeneckých ústavů. Obvykle se tak děje přes **mechanismus předběžného opatření**, kdy z praxe je známá skutečnost, že velmi záleží na individualitě soudce a jeho osobním přístupem ke skutečnosti, zda se raději pokusí dítě matce ponechat, např. za nařízeného dohledu, či raději umístí dítě do jiné formy péče, než je péče matky, kterou bude vnímat jako vysoce rizikovou.

Substituční program v Jihočeském kraji nabízel ve sledovaném období pouze Psychiatrické oddělení při Nemocnici v Českých Budějovicích. V té době panovala v této specifické léčbě nejednotná koncepce, která často vedla ke zneužívání ze strany klientů. V rámci jejich evidence nezaznamenali žádné ženy z def. *výzkumného souboru*. Od září 2004 je v Českých Budějovicích realizován projekt Jihočeského substitučního centra.

Shrnutí objektiv závěru:

- Konstatujeme, že v Jihočeském kraji převažuje u sledovaných zařízení tendence určité distance od tohoto tématu,
  - neexistuje žádná evidence těhotných uživatelék drog či matek s drogovým problémem v Jihočeském kraji,
  - autoři této práce dospěli k hrubému odhadu počtu 137 těhotných uživatelék drog a matek s drogovým problémem v Jihočeském kraji,
  - síť zařízení poskytující bio-psycho-sociální servis pro tuto cílovou skupinu žen vzbuzuje dojem dostatečnosti co do kvantity v relaci k počtu obyvatel Jihočeského kraje,
    - vnímáme absenci specializovaného pracoviště pro tuto problematiku,
    - chybí zařízení pro děti ve věku 0-3 roky,
    - v zařízeních, kam se obracejí tyto ženy o pomoc, převládá stigmatizující přístup, postrádáme odborný, profesionální přístup,
      - neexistuje interdisciplinární metodická provázanost mezi subjekty péče,
      - shledáváme neinformovanost odborné veřejnosti o této problematice,
      - není dopracována legislativní úprava, která by také reflektovala blaho dítěte prenatálně,
        - při cíleném screeningu na přítomnost drogy v těle těhotné ženy musí žena souhlasit s odběrem krve, moče apod. podle Úmluvy o lidských právech a biomedicíně,
        - pouze 38 % gynekologů v Jihočeském kraji provádí mapování drogové zátěže u těhotných žen,
          - existuje skupina odborníků, kteří se na politické scéně snaží prosadit určité legislativní změny k této problematice (především ochrana dítěte již prenatálně, práva ženy apod.),
            - děti drogově závislým matkám jsou většinou odebírány a umístovány do zařízení pro děti ve věku 0-3 roky nebo do kojeneckých ústavů,
            - narůstá počet dětí s drogovou zátěží, jež jsou posléze často umístovány mimo rodinu, např. do NRP, svěřeny do péče jiné fyzické osoby, do ústavní péče,
            - v Jihočeském kraji je od září 2004 realizován projekt Substitučního methadonového centra,
              - v současné době legislativní úprava „dovoluje“ těhotné ženě poškodit své dítě prenatálně i s jeho usmrcením,
                - užívání drog v těhotenství není v rozporu se zákonem,
                - užívání drog v těhotenství je stigmatizováno a neustále tabuizováno,
                - narůstají počty žen, které v těhotenství užívají drogy, s tím, že zároveň klesá jejich věková hranice,
                - v Jihočeském kraji existuje pouze jedno specializované pracoviště pro matky s drogovým problémem a těhotné uživatelky, a to v Terapeutické komunitě Karlov s kapacitou 10 lůžek.

Soubor doporučení k této problematice v Jihočeském kraji:

K výše definovaným závěrům této studie přinášíme seznam doporučení, která vnímáme jako užitečná ve vztahu ke sledované problematice.

Doporučujeme:

- Pro cílenější a efektivnější prevenci a následnou intervenci zavést přehlednou evidenci žen def. *výzkumného souboru* – nejlépe na sociálním odboru, kde by ostatní subjekty interdisciplinární péče měly zároveň i povinnost ohlásit, že mají v péči těhotnou uživatelku drog či matku, která užívá drogy, vše by podléhalo řádné supervizi.
- Naprojektovat a zrealizovat ještě alespoň jedno specializované zařízení s komplexním servisem pro def. cílovou populaci a jejich děti.
- Vybudovat zařízení pro děti do 3 let.
- Připravit a realizovat vzdělávací program pro sociální pracovníky a zdravotníky ve vztahu ke specifickým této problematiky v Jihočeském kraji, přispět k eliminaci stigmatizace u těchto žen.
- Legislativně se více zaměřit na problematiku prenatalní ochrany dítěte!
- Legislativně lépe propracovat metodickou provázanost subjektů interdisciplinární péče o tuto skupinu žen.
- Prosadit u gynekologů přikládání většího významu mapování drogové zátěže/screeningu s odůvodněným apelem na škodlivé patogenní vlivy při užívání drog v těhotenství.
- Snažit se legislativně ošetřit, aby lékař mohl provést cílený screening u těhotné ženy, u které je vysoké podezření, že je pod vlivem nějaké omamné či jiné psychotropní látky, bez jejího souhlasu.
- Doporučujeme odborníkům z náhradní rodinné péče do budoucna věnovat více pozornosti při přípravě psychoterapeutického vzdělávacího bloku pro náhradní rodiny, a to vzhledem k faktu, že nám ve společnosti bude přibývat stále více dětí, které se budou rodit s drogovou zátěží. Již v současné době je možné sledovat narůstající počty dětí, které jsou odebírány matkám/rodinám s drogovým problémem. Proto do budoucna, a tak je tomu např. i v USA, musíme vybudovat zařízení, které by se svým specificky postaveným terapeutickým programem orientovalo na pomoc a péči těmto dětem, jež mají svá specifika potřeb.
- Uvolnit státní finanční prostředky na vybudování výše jmenovaných specializovaných pracovišť.
- Více o této problematice informovat jak laickou, tak i odbornou veřejnost, medializace.
- Mobilizovat lidské zdroje, profesionály v této oblasti. Prvním krokem může být již otevření studijního oboru Prevence a rehabilitace sociální patologie, který byl zahájen v říjnu 2003 na Zdravotně sociální fakultě JU v Českých Budějovicích a je orientován především na problematiku drog.

Závěrem

Domníváme se, že bude ještě mnoho let trvat, než si česká společnost jako taková připustí, že jsou mezi námi ženy, které „jsou schopné“ užívat v těhotenství drogy, přestože vědí, že vědomě poškozují zdraví svého ještě nenarozeného dítěte. Jsou to ženy, které zoufale potřebují naši pomoc a pochopení. Droga je příliš silná, než aby se dala snadno překlenout a vytěsnit ze života. Jsou to ženy, které jsou samy plny strachu, nejistoty a bez naší pomoci neumějí najít východisko.

Touto úvodní studií jsme se snažili přiblížit odborné veřejnosti, jak složitá je tato problematika v jejích základních aspektech, jak ji v současné době vnímá zákon, jaká práva má žena jako uživatelka drog a jaká práva má nenarozené dítě, potažmo jak vypadá situace z hlediska poskytování služeb a pomoci pro tuto specifickou subpopulaci žen v Jihočeském kraji.

Tímto se obracíme na všechny profesionály v této oblasti, veďte na toto téma diskuse, přinášejte vaše zkušenosti, postřehy a názory, abychom jednou byli připraveni na to, co nás bezesporu čeká.

Použitá literatura:

TRÁVNÍČKOVÁ, I. **Drogy v těhotenství**. Kriminalistika, ročník 35, 2002.

ŠTEMBERA, Z., VELEBIL, P., MOTYČKOVÁ, E. **Stav v populaci rodiček v ČR na konci tisíciletí**. Česká gynekologie, ročník 67, 2002, č. 6, s. 350–353.

MACH, J., et al. **Zdravotnictví a právo**. Komentované předpisy. Praha: Orac, 2003.

TYLER, A. **Drogy v ulicích**. Praha: Ivo Železný, 2000.

<http://dis.sananim.cz/vyzkumy> [on-line] [24-10-2004]

<http://www.drogy-info.cz/article/articleview/1440/1/122> [on-line] [24-10-2004]

¹ Kontakt na autorku: svobodovaeva@hotmail.com.

² Jako podstatné považujeme zmínit v této souvislosti i **Resocializační zařízení pro dívky, ženy a matky s dětmi v Českém Těšíně**, nedaleko česko-polských hranic, které ve sledovaném období 2000–2003 poskytlo pomoc 20 klientkám, těhotným nebo matkám s dětmi, z nichž žádná nebyla z Jihočeského kraje. Kapacitně má zařízení 7 míst + děti. Čekací doba stanovena není, v případě volného místa je možnost nástupu ihned po vyřízení jimi požadovaných formalit, jako je závěrečná zpráva ze zařízení, odkud klientka přichází, životopis, potvrzení o bezinfekčnosti, zhodnocení pobytu, plány a cíle pro 1. rok po léčbě. Doléčovací program je rozdělen do 4 fází a celková doba pobytu je stanovena na 6 měsíců až 1 rok. Spolupracují s mnoha zdravotnickými zařízeními v Moravskoslezském kraji, ale mimo jiné i s TK Karlov. Toto zařízení vyhledalo v letech 1998–2003 celkem 69 klientů včetně dětí a bezdětných žen. Další významná zařízení v této oblasti jsou také nadregionálně, a to KÚ v Praze Krči a Ústav pro péči o matku a dítě v Praze-Podolí a další.

³ V poznámce sdělujeme, že Psychiatrická léčebna v Červeném Dvoře ve sledovaném období neměla podle vyplněného dotazníku žádnou těhotnou uživatelku drog ve své péči. Terapeutický servis se skutečně na tuto cílovou populaci žen nevztahuje, nicméně z vlastní zkušenosti známe několik žen, které byly v PL ČD těhotné, ale jak již bylo zdůrazněno, péče o tyto ženy není ve filozofii zařízení. O dalším „osudu“ těchto dívek nemáme žádné další podrobnosti.

⁴ Nicméně jsme se pro účely této práce obrátili na 2 nejbližší zařízení – kojenecké ústavy v Jihlavě a Plzni, kde jsme zjišťovali názory a skutečnosti ohledně depistáže a počtu žen, které z důvodů užívání drog zanechaly dítě v zařízení, či jim bylo pro tuto indikaci odebráno. Obě 2 výše zmiňovaná zařízení se shodně vyjádřila, že ročně mívají cca 2–3 případy žen s alkoholovou zátěží a cca 1–2 případy žen na nealkoholových drogách, a to spíše pervitinu. Kouření jako droga se vyskytovalo souhrnně u většiny žen. Z hlediska tendence vývoje souhrnně nezaznamenávají nárůst ani pokles, spíše setrvalý stav. Výjimkou je podle jejich názoru situace v Praze, kde počty těchto žen velmi narůstají. Praha je v této otázce skutečně specifická.

Jak spočítat bezdomovce

How to count the homeless

Úvodem

Několikrát jsem slyšel otázku po účelnosti sčítání bezdomovců. Odpověď je prostá: Jsou mezi námi a jsou ztělesněním extrémní chudoby. Můžeme s nimi soucítit. Můžeme se jich bát nebo štítit. Můžeme se pokusit tuto zjevnou chudobu zmírnit. Společnost je povinna jim nabídnout takovou pomoc, která je nezbytná k zajištění základních životních podmínek, jak ji zaručuje *Listina základních práv a svobod* každému, kdo je v hmotné nouzi.²

Projekt *Sčítání bezdomovců Praha 2004*, realizovaný bezprostředně před vstupem České republiky do Evropské unie, je součástí rozsáhlejšího programu. Předcházela mu analýza zjevného bezdomovství a návrhy řešení pro zimu 2003–2004.³ Plánování sociálních služeb předpokládá znalost číselných údajů a skutečných potřeb osob v hmotné nouzi. K programu boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení Evropské unie vyhlášeného již před několika lety⁴ patří také prevence bezdomovství, pochopení příčin, snížení jeho rozsahu a potlačení negativních vlivů na bezdomovce a jejich rodiny (Edgar, Doherty, Meert, 2003: 3).

U nás se dosud nikdo studiem rozsahu bezdomovství nezabýval. Všechny údaje o počtu bezdomovců a jeho dynamice, o příčinách bezdomovství a jeho vývoji jsou dosud jen částečné a nepřesné (Horáková 1997, Obadalová, 2001).⁵ Většina dostupných údajů

Mgr. Ilja Hradecký¹, v roce 1990 spoluzakladatel a ředitel občanského sdružení Naděje. Projekty integrační program, potravinové banky, odborné vzdělávání a další. Odborné publikace, přednášky (první česká studie o bezdomovství *Bezdomovství – extrémní vyloučení*), projekty MPSV (standardy kvality sociálních služeb, inspektor kvality), účast v evropských organizacích a projektech (FEANTSA, Rada Evropy aj.).

Abstrakt:
Cílem projektu Sčítání bezdomovců Praha 2004 byl co nejpřesnější odhad počtu bezdomovců, kteří se snaží přežít zimní období na území města. Pro pojem bezdomovství byla využita definice, kterou pro Evropskou unii vypracovala FEANTSA. Projekt je pilotní, dosud je v České republice užíván nejméně věrohodný způsob zjišťování počtu bezdomovců založený pouze na osobní zkušenosti odborníků a jejich odhadech podobně jako v Portugalsku a Řecku.

pochází z vlastních statistik poskytovatelů sociálních služeb (Hradecká, Hradecký, 1996), je zde snaha Sdružení azylových domů⁶ o sjednocení a vyhodnocení těchto statistických souborů. Je známa také výzkumná zpráva porovnávající životní podmínky bezdomovců v České republice s jinými zeměmi (Pellegrino, 1997).⁷ Všechny tyto pokusy však vykazují neúplnost nebo nepřesnost. Odhady počtu bezdomovců v Praze se od sebe liší o dva řády, od 300 osob až do 15 000 lidí.

Pro dokreslení lze uvést údaj Českého statistického úřadu z posledního sčítání obyvatel k 1. 3. 2001:⁸ V tabulce 12, nazvané Bydlení rodin a domácností podle kategorie a velikosti bytu a právního důvodu užívání bytu k 1. 3. 2001, se právní důvod užívání bytu rozděluje na kategorie: (1) byt ve vlastním domě, (2) byt v osobním vlastnictví, (3) byt nájemní, (4) byt člena bytového družstva, (5) byt člena družstva nájemců založeného za účelem privatizace a (6) ostatní. Tato šestá skupina domácností zahrnuje 78 647 domovníckých a jiných služebních bytů, 173 656 bytů je v jiném bezplatném užívání, u 18 959 bytů nebyl právní důvod zjištěn. V těchto 271 262 bytech bydlí 312 236 domácností. Příslušník každé z těchto domácností může být bezprostředně ohrožen sociálním vyloučením.⁹

Sčítání bezdomovců v Praze začátkem roku 2004 je *sui generis* pilotním projektem. Cílem bylo sestavit co nejpřesnější odhad počtu bezdomovců, kteří se snaží přežít zimní období na území města. Prvotním významem projektu je zjištění prokazatelného číselného údaje jako podkladu pro komunitní plánování rozvoje sociálních služeb.¹⁰ Projekt je významný také z dalších důvodů. Je realizován v době sestavování *Národního akčního plánu sociálního začleňování* a výsledky jsou použity v textu.¹¹ Může i nadále sloužit ministerstvu práce a sociálních věcí pro státní politiku sociálního začleňování. Může se stát modelovou studií pro jiná česká města. Závěrečná zpráva v anglické verzi byla předána FEANTSA,¹² k využití pro European Observatory on Homelessness (Evropské observatoři bezdomovství).

I. Evropský kontext

a) FEANTSA

Od května 2004 je Česká republika součástí Evropské unie, stali jsme se jejími občany. Již deset let se však můžeme účastnit seminářů a konferencí, které pořádá vlivná evropská organizace FEANTSA, a vyměňovat si zkušenosti s kolegy ze zemí patnáctky. FEANTSA vypracovala pro potřeby Evropské unie jednoduchou a přitom zřetelnou definici (Edgar, Doherty, Meert, 2003: 27).¹³ Podle ní je

JAK SPOČÍTAT BEZDOMOVCE / ILJA HRADECKÝ

AKADEMICKÉ statě

bezdomovství problémem lidí, kteří se ocitnou v následujících situacích:

1. Bez přístřeší (Rooflessness).
2. Bez bytu (Houselessness).
3. Bydlení v nejistých podmínkách (Living in insecure accommodation).
4. Bydlení v nepřiměřených podmínkách (Living in inadequate accommodation).

Stav *bez přístřeší*, definovaný jako spaní mimo klasické ubytovací kapacity, je nejviditelnější formou bezdomovství. Lidé s chaotickým životním stylem nebo s neusazenými poměry jsou zvláště náchylní k tomu, že se ocitnou bez přístřeší. Úspěšné nové ubytování pro lidi v této kategorii může záviset i na dostupnosti vhodné podpory a nikoliv jen na dostupnosti kapacit k dočasnému či trvalému bydlení.

Kategorii *bez bytu* odpovídají situace, kde navzdory přístupu k nouzovému ubytování nebo dlouhodobým pobytům v institucích může dojít k označení určitých jedinců za *bezdomovce* kvůli nedostatku vhodné podpory, která by usnadnila a vedla k sociální reintegraci. Lidé, kteří jsou donuceni žít v institucích kvůli nedostatku bydlení (s podporou) v obci, které by splňovalo jejich potřeby, bývají v důsledku tohoto stavu označeni za bezdomovce. V tomto kontextu se za pojem *bezdomovství* skrývá nejen nedostupnost bydlení, ale i neexistence či nefunkčnost společenských vazeb.

Příslušnost ke kategorii *bydlení v nejistých podmínkách* (při nejistém nároku na ubytování, při dočasném ubytování) může být důsledkem nedostupnosti trvalého bydlení. Zároveň může odrážet potřebu podpory, která by člověku umožnila získat a úspěšně udržet bydlení. Poskytování vhodné podpory může být rozhodujícím faktorem, který umožní člověku získat trvalé bydlení na vlastní jméno a vlastní odpovědnost. Tato kategorie zahrnuje také lidi, kteří jsou okolnostmi donuceni bydlet společně s jinými lidmi v nevyhovujících podmínkách, a lidi, jejichž bezpečnost je ohrožena násilím či výhrůžkami (např. ženy v riziku domácího násilí, rasové násilí nebo obtěžování).

Kategorie *bydlení v nedostatečných podmínkách* zahrnuje lidi, jejichž ubytovací kapacita je hygienicky nezpůsobilá i z důvodů příliš mnoha spolubydlících (posouzeno podle zákonných a jiných norem platných v daném státě), jakož i lidi, jejichž bytem je karavan či loď.

b) *Politika Evropské unie*

Představitelé členských států Evropské unie definovali na summi-

Článek uvádí do evropského kontextu fenoménu bezdomovství a jeho kvantifikace s malým zámořským exkursem, přibližuje metodologii projektu, jeho přípravu a vlastní realizaci. Dotýká se vyhodnocení a zveřejnění výsledků, aniž by chtěl suplovat roli závěrečné zprávy. V závěru příspěvek reflektuje vlastní zkušenost autora z problematiky.

Abstract:
The aim of Counting the Homeless, Prague 2004 was the most exact estimation of the number of homeless people trying to survive the winter in the city. A definition of the term of homelessness, was made by FEANTSA. The project is a pilot study. Until now, the least credible method of detecting the number of the homeless is used in the Czech Republic – based only on personal experience and their estimations, likewise in Portugal or Greece. The article introduces into

tu v Lisabonu v březnu 2000 a v Nice v prosinci téhož roku naléhavost sociální soudržnosti. Následovalo první kolo národních akčních plánů 2001–2003 a společná zpráva o sociálním začleňování. Současné národní akční plány předpokládají kvantifikaci případů sociálního vyloučení včetně bezdomovství a konkrétní kroky pro inkluzi.¹⁴

Eurostat zjišťoval pro Evropskou komisi v lednu 2003 v členských a kandidátských státech způsoby sběru dat týkajících se bezdomovců. Ve třech dotaznicích celkem o 25 stranách se tázal po (a) definici bezdomovství, (b) popisu pomoci bezdomovcům a (c) po užívaných statistických metodách.¹⁵ V únoru 2004 vydal o výsledcích neveřejnou zprávu.

2. Metody sčítání bezdomovců

a) Evropa

Průkopníky ve zjišťování problematiky bezdomovství, ve sběru údajů o časovém průběhu bezdomovství a v měření bezdomovství jsou Dánové. Odborník věc komentuje: *Díky údajům, které předávají poskytovatelé sociálních služeb, a výsledkům rešerší v malé (místním) měřítku a výsledkům sčítání v jednom dnu můžeme nepřímou identifikovat jisté etapy, které konstituují ztrátu domova.* (Avramov, 1995: 89.) V Evropě se dnes pro zjištění počtu bezdomovců používá osm odlišných modelů, každý z nich má své přednosti i nedostatky.¹⁶

1. Metoda snad nejpřesnější: Údaje shromažďují a předávají k vyhodnocení obce podle evidence osob žádajících pomoc. Ve vyhodnocení se objeví počet konkrétních fyzických osob i délka nepříznivého stavu, ve kterém se žadatel nachází. V Německu se při zpracování zvyšuje celkový počet o 38,5 % na předpokládanou fluktuaci, tj. rozdíl mezi okamžitým stavem a počtem osob za rok. Podobně postupuje také Nizozemí. Tuto metodu lze pokládat za dostatečně přesnou.

2. Při sčítání obyvatel ve Francii jsou jako určitá statistická kategorie zaznamenány osoby bez trvalého bydliště (*sans-domicile-fixe*), to jsou osoby pobývající v ubytovnách pro bezdomovce a také osoby žijící ve sklepích, kůlnách a opuštěných budovách. Jejich součet pak je údajem o počtu bezdomovců ve Francii. Problémem této metody se zdá být způsob, jak sčítání zaznamená osoby žijící na ulici (*sans-abri*), které jsou sociálním vyloučením nejvíce stigmatizovány.

3. Ve Velké Británii existuje zákonná definice bezdomovství již od roku 1977, ze zákona se vede ústřední registrace bezdomovců za

JAK SPOČÍTAT BEZDOMOVCE / ILJA HRADECKÝ

AKADEMICKÉ statě

pomoci přiděleného identifikačního čísla. Byl redefinován pojem *rough sleeper* tak, že se jím rozumí osoba, která přespává na ulici aspoň šest měsíců a byla zaregistrována některým ze streetworkerů jmenovaných vládou. Každý bezdomovec uvádí své registrační číslo při jakémkoliv jednání s úřady nebo při využívání ubytoven pro bezdomovce. Údaje velmi podrobně sbírají místní úřady a publikují jednak na místní úrovni, jednak sumárně pro Anglii, Skotsko, Wales a Severní Irsko.¹⁷

4. Irská republika používá formu tzv. oficiálního odhadu obcí. Výzkumníci tuto metodu kritizují pro značné podhodnocení celkových počtů, protože obcím je dána značná volnost výkladu zákona, koho mají mezi bezdomovce zařadit.

5. Ještě méně přesnou metodou je italský způsob formou dotazníkového šetření v kombinaci se sčítáním obyvatel, které ovšem nepostihuje bezdomovce jako ve Francii. Nepřesnost jí vytýká vlivná italská nevládní organizace *Commissione d'indagine sulla povertà*, že zaznamená jen osoby žijící v extrémních podmínkách.

6. Jiný způsob, shromažďování údajů od poskytovatelů ubytování o počtech osob pobývajících v ubytovnách pro bezdomovce, je používán v Belgii a Španělsku. Jeho hlavním nedostatkem je fakt, že je souhrnem neúplných dat, protože nezaznamená bezdomovce, kteří nocují jinde než v azylových ubytovnách.

7. Dánský model je založen na jednorázovém sečtení bezdomovců, kteří využijí azylová lůžka. Původně jednou ročně, za předem určenou noc, odevzdali všichni poskytovatelé sociálních služeb pro bezdomovce údaj o počtu ubytovaných osob. V současnosti je podle zákona o sociálních službách frekvence čtvrtletní, získaná data se sumarizují a jednou ročně vyhodnocují. Výhodou je přesné číslo, nevýhodou skutečnost, že jsou zaznamenány jen počty osob ubytovaných a opomíjeny osoby mimo tato zařízení. Dánského modelu používá také Lucembursko. Nutno podotknout, že v obou těchto zemích jsou ubytovací kapacity pro bezdomovce na takové úrovni, že chyba při sčítání není významná.¹⁸

8. A nakonec nejméně přesný způsob určování počtu bezdomovců je založen pouze na osobní zkušenosti odborníků a na jejich odhadech. Je používán v Portugalsku a Řecku. Česká praxe se blíží právě tomuto způsobu.

b) Spojené státy americké

Odhlédneme-li od sčítání trampů (*Tramp Census*) od roku 1893, začala se americká společnost zajímat o bezdomovce a jejich počet po ekonomické krizi sedmdesátých let. Nevládní organizace odhadly v roce 1982 počet bezdomovců v USA na 2,2 až 3 milióny. Tato

the European context of homelessness and its quantification. With a little overseas excursion, approaches a methodology of the project, its preparation and realisation. It covers an evaluation and publicity of the results, without substituting a role of the final report. The article reflects the author's own professional experience at the end.

čísla neunikla pozornosti médií a veřejnosti, proto *U.S. Department of Housing and Urban Development* (HUD) zpracovat studii týkající se *homeless population*. Ve své zprávě z roku 1984 HUD vyčíslil počet bezdomovců během jedné noci na 250–350 tisíc. Rozpor v řádu byl velmi nápadný. Problémem bezdomovců se však veřejná správa na všech stupních začala vážně zabývat. Již v roce 1987 si Kongres vyžádal číselné údaje od poskytovatelů sociálních služeb pro plánování potravinové pomoci prostřednictvím ministerstva zemědělství. Od roku 1990 stanovil *Bureau of the Census* specifická měřítka pro vyčíslení populace žijící mimo běžné byty.

Zkušeností z terénního sčítání bezdomovců v Nashville (1983) a v Chicagu (1985–1986) využila interdisciplinární skupina sociologů a antropologů pod záštitou *Bureau of the Census* při realizaci projektu *S-night* (Shelter and Street Night). Metoda spočívá ve sběru údajů ze tří zdrojů: V době mezi druhou a čtvrtou hodinou ranní *enumerators* (sčítací komisaři) sčítají osoby spící na ulicích a jiných veřejně přístupných místech, mezi čtvrtou a šestou hodinou se zapisují osoby vycházející ze squatů a údaje se doplňují o počty osob nocujících v ubytovnách. Celkové počty se člení podle pohlaví, přibližně podle věku a podle etnicity. Zejména noční sčítání v ulicích však znamená riziko agrese, proto *enumerators* nekontaktují osoby spojené s prodejem drog a prostitucí; kromě toho jsou doprovázeni ochranou místní policie (Firdion, 1995).

3. Metodologie

a) Definice cílové skupiny

Existují zejména dvě příčiny, proč je nesnadné bezdomovce spočítat. Tou první je jejich neustálý pohyb. Bezdomovec bývá osamělý a nemá stálé místo pro soukromí a odpočinek. Pohybuje se z místa na místo a hledá příležitost k přežití. Jeho *jistoty* často nedosahují dál než od rána do večera a od večera zase jen do rána. Ale pohybuje se také v čase, mezi obdobím bezpečnějším, kdy najde způsob obživy, přežívá pod střechem a spí v posteli, zpravidla v cizí, a jiným obdobím, kdy o tento *komfort* přijde. Pak jsou bezdomovci lépe viditelní, setkáváme se s nimi na veřejných místech, v dopravních prostředcích, v běžně přístupných budovách; magnetem jsou zejména železniční nádraží.

Druhou příčinou je nejasně definovaný pojem *bezdomovec*.¹⁹ Každá definice v sobě nese riziko, že může být ve svém obsahu značně pohyblivá, riziko, že by pracovala pouze s bezdomovci zjevnými a naprosto by opomenula bezdomovství skryté a potenciální (Hradecká, Hradecký, 1996: 36–37). Na jedné straně jsou totiž lidé absolutně bez střechy nad hlavou, spící snad na ulici, v opuštěných domech, sklepích a na podobných místech. Na druhé straně jsou lidé, žijící sice pod střechem, ale jejich bydlení je nejisté. A mezi těmito dvěma krajnostmi jsou lidé všelijak nouzově ubytovaní na kratší nebo delší přechodnou dobu, jejichž budoucí délku často neznají a svůj život nemohou plánovat.

V našem českém prostředí existují ještě další potíže spojené s pojmenováním *bezdomovec*. Zvláště stigmatizuje pejorativní zabarvení samotného slova *bezdomovec* v obecném vnímání. Závažnějším problémem však je absence slova *bezdomovec* v českých zákonech.²⁰

Pro účely projektu *Sčítání bezdomovců Praha 2004* jsme přijali pracovní definici zjevného bezdomovství, která vymezuje skupinu sčítaných osob: *Bezdomovci jsou osoby s nedostatkem prostředků (nejen materiálních) nezbytných k běžnému způsobu života a bez možností nebo schopností si tyto prostředky samostatně obstarat či s nimi dále smysluplně nakládat.*²¹ Lidé z této skupiny jsou buď závislí na sociálních službách, nebo tyto služby ani nevyužívají a žijí v sociální izolaci.

b) Volba metody

Pro první zjištění počtu bezdomovců v Praze v zimě jsme zvolili metodu jednoho dne, která vychází z dánského modelu s využitím prvků francouzského způsobu. Vedle údajů z ubytoven (podstata dánské metody) se zjišťovaly počty osob, které tráví noc mimo nabízená lůžka (francouzské prvky). Projekt záměrně opomíjí bezdomovce přechodně ubytované v podnájmu, v komerční ubytovně nebo u přátel a příbuzných. Víme také, že nelze navštívit všechny sklepy, opuštěné domy, půdy, seníky, kanály, jeskyně, chatky, garáže a další místa obývaná jedním bezdomovcem nebo jejich skupinou. Počet lidí přežívajících v podobných objektech, které jsme pracovníčně označili jako *nocležiště*²², rozhodně není zanedbatelný. Proto jsme počet lidí pobývajících ve známých nocležištích zjišťovali alternativním způsobem, za pomoci terénních sociálních pracovníků a zejména samotných bezdomovců.

Podstatou je tedy jednorázová akce, při které tým *sčítacích komisařů*²³, jimiž jsou odborníci a další poučení dobrovolníci, během zimního večera v časovém rozpětí dvou hodin spočítá bezdomovce na všech známých dostupných místech. Poskytovatelé sociálních služeb oznámí počet osob, které právě pobývají v noclehárnách, azylových domech a také v denních centrech bez lůžek, která jsou za mrazivých nocí otevřena.

Dvojice sčítacích komisařů zaznamenají na konečných stanicích metra a na konečných a vybraných uzlových zastávkách tramvají počet bezdomovců, kteří hledají noční ochranu v dopravních prostředcích. Jiné dvojice projdou územím města rozděleným na okrsky a zaměří se zejména na místa bezdomovci vyhledávaná, např. známá prostranství v centru města, bufety, herny, a zaznamenají místo a počet přítomných bezdomovců. Zvláštní pozornost věnují velkým nádražím. Všechny dvojice jsou vybaveny sčítacími archy a plánkem s vyznačeným okrskem nebo stanovištěm. Do archů zaznamenají získané údaje ve zjednodušeném členění: podle pohlaví a odhadem podle věku v základních kategoriích, mladí (do 25 let) – střední věk (25–60 let) – staří (nad 60 let). Ty po ukončení odevzdají k dalšímu zpracování a vyhodnocení.

Shromážděné údaje se sumarizují. Při vyhodnocování se provede kontrola k vyloučení duplicity, zejména při sčítání v dopravních prostředcích, například při sčítání na konečných zastávkách tramvají a metra se pro kontrolu zaznamenají čísla vozu.

c) Volba termínu

Protože je cílem projektu prokázat počet bezdomovců, kteří v Praze přežívají v zimě, je tím roční období předurčeno. Snahou bylo dále stanovit konkrétní datum podle dlouhodobé předpovědi počasí, a to ve druhé polovině ledna nebo v únoru.²⁴ Vhodný je mrazivý týden s denními i nočními teplotami pod nulou. Dlouhodobá předpověď naznačila konec ledna a první dekádu února teplejší, proto bylo datum posunuto na

druhou polovinu února, pak již nebylo možno na znalost dlouhodobé předpovědi počasí spoléhat.

Jako nejvhodnější je zvolen všední den uprostřed týdne pro vyloučení víkendového zkreslení, možnou odchylku však bez empiricky zjištěných údajů nelze jednoznačně prokázat. Stanoven byl *čtvrtek 19. února 2004*.

Pro sčítání je určena večerní doba, *20–22 hodin*. Před 19. hodinou by bylo vyšší riziko duplicity pohybem sčítaných osob z místa na místo, po 22. hodině by bylo složitější sčítání v terénu. Časné ranní hodiny mohou přinést zajímavé výsledky, ale byly vyloučeny ze dvou důvodů: (a) někteří bezdomovci odcházejí časně do zaměstnání (popeláři, hlídači služby, úklid), (b) dobrovolníci jsou převážně studenti, kteří se večer snadněji uvolní než ráno. Interval dvou hodin je kompromisem mezi potřebou obsáhnout vymezené území a minimalizací rizik duplicity.

d) Volba lokalit

Pro vyhledání významného procenta bezdomovců jsou zvoleny tři typy sčítání:

- *aktuálně přístupné sociální služby bezdomovcům,*
- *území města rozdělené na okrsky a dopravní prostředky městské hromadné*

dopravy,

- *instituce.*

Realizátoři vyzvali ke spolupráci všechny poskytovatele sociálních služeb. K předání údajů byl zavázán vždy odpovědný pracovník. Stacionárními službami (ambulantními a rezidenčními) jsou zejména:

- *azylové domy a ubytovny,*
- *noclebarny,*
- *domy na půli cesty,*
- *denní centra.*

Sčítání v terénu dostali za úkol sčítací komisaři. Těm byly při proškolení rozděleny sčítací okrsky s vyznačenými oblíbenými místy:

- *nádražní budovy a jejich bezprostřední okolí,*
- *vybrané hypermarkety a supermarkety,*
- *vybrané podniky s večerním a nepřetržitým provozem,*
- *kina promítající tohoto dne bezplatně film Ježíš,*
- *stanice metra a jejich okolí,*
- *vlaky metra na konečných stanicích,*
- *večerní tramvaje na konečných zastávkách.*

Původně bylo plánováno, že známá nocležiště navštíví streetworkeri a sociální kurátoři, kteří znají jejich obyvatele, ale tento záměr byl opuštěn. Ukázalo se, že tato místa jsou ve večerních hodinách většinou obtížně přístupná a mohou být nebezpečná i pro zkušené terénní sociální pracovníky. Zvolen byl alternativní způsob.

e) Další zdroje informací

Pro získání úplného přehledu byly osloveny instituce, ve kterých bezdomovci po kratší nebo delší čas mohou pobývat. Jsou to zejména velké nemocnice, psychiatrická léčebna, věznice a záchytka. Byly požádány o vyčíslení počtu osob, které nemají kde

bydlet a po propuštění budou téměř jistě žít jako bezdomovci.

f) Zpracování získaných údajů

Pro navrácení vyplněných sčítacích archů je zvoleno pět kontaktních míst v různých částech Prahy. Údaje je třeba nejprve rozřadit, ocenit jejich vypovídací hodnotu a vzájemným porovnáním vyloučit možné duplicity. Pro třídění jsou definovány čtyři kategorie a zdroje jsou přiřazeny k některé z nich:

- *relevantní údaje způsobilé pro další zpracování,*
- *údaje, u kterých je nejprve nutno ocenit jejich vypovídací hodnotu,*
- *údaje porovnávací, nezabrnuté do výsledku sčítání,*
- *údaje použitelné jako relevantní výsledky i jako porovnávací.*

Jednoznačně vypovídací hodnotu mají údaje ze středisek sociálních služeb pro bezdomovce (Arcidiecézní charita, Armáda spásy, DOM, Emauzy ČR, Městské centrum sociálních služeb a prevence, Naděje, Nový prostor, Společnou cestou). Do kategorie relevantních údajů jsou zařazeny rovněž údaje získané z okrsků a po vyloučení duplicit z dopravních prostředků.

U údajů získaných zejména z nepřístupných míst je nutno ocenit jejich vypovídací hodnotu. O tato data byli požádáni sociální kurátoři městských částí znalí terénu. Další údaje poskytli sami bezdomovci formou tzv. *samosčítání*.²⁵ To bylo použito na místech, kam lze vstoupit jen za světla (skály, jeskyně, lesy, kanály), a na místech, která sčítací komisaři vynechali (soukromé objekty, oplocené pozemky).

Jako porovnávací údaje mohou sloužit vlastní statistiky a zprávy poskytovatelů sociálních služeb, odhady sociálních kurátorů, odhady úřadů. Porovnávací údaje mohou sloužit při vyhodnocení jako data, ke kterým se budou vztahovat výsledky sčítání.

Významnou skupinou zdrojů obsahujících údaje s jednoznačnou vypovídací hodnotou jsou zprávy z institucí. Byly získány z věznic na území hlavního města, z velkých nemocnic, z psychiatrické léčebny a záchytné stanice. Tyto údaje jsou použitelné v sumarizaci jako relevantní výsledky a současně jako porovnávací.

4. Příprava a realizace projektu

a) Příprava projektu

Impulsem k realizaci projektu bylo setkání s primátorem hlavního města v dubnu 2003. Ze schůzky vyplynulo zadání popsat problematiku bezdomovství v zimě. Prvním výstupem byla studie *Zjevné bezdomovství v Praze*²⁶, která již potřebu sčítání bezdomovců naznačila a na níž spolupracovali i řešitelé tohoto projektu.

Od dubna se začala rodit metodologie, nosnou myšlenkou byla dánská metoda, jak ji popsala Dragana Avramov (Avramov, 1995), a zejména nová studie, kterou vydala FEANTSA v listopadu 2003 (Edgar, Doherty, Meert, 2003). Metodologie byla představena veřejnosti v prosinci na konferenci *V Praze doma bez domova*.

Od počátku na přípravách a později na realizaci participovaly čtyři subjekty, tři nevládní neziskové organizace, Arcidiecézní charita v Praze, Armáda spásy a Naděje, a příspěvková organizace Městské centrum sociálních služeb a prevence (MCSSP). V prosinci se začal vytvářet plán lokalit, ze kterých se budou sbírat údaje. V lednu se

uskutečnily dvě významné schůzky, porada sociálních kurátorů, streetworkerů a dalších sociálních pracovníků městských částí a první pracovní schůzka poskytovatelů sociálních služeb; realizátoři přizvali všechny poskytovatele sociálních služeb pro osoby sociálně vyloučené. Výsledkem byl seznam míst, na kterých se lze setkat s bezdomovci, a příslib spolupráce. V lednu již bylo jasno, že území města se musí rozdělit na okrsky, které bude třeba projít. V mapě byly vyznačeny hranice okrsků a v okrcích oblíbená místa, na kterých bude pravděpodobné se s bezdomovci setkat. Mapa se až do posledního dne doplňovala a upřesňovala.

V poradně pro osoby bez přístřeší, v azylových domech a denních centrech bylo během ledna několik informačních schůzek přímo s bezdomovci, smyslem bylo vysvětlit smysl projektu a vyzvat je ke spolupráci. V průběhu informační kampaně zaznívaly i výhrady, zejména obava ze zneužití informací,²⁷ riziko podhodnocení skutečného počtu bezdomovců a také sdělení o určitých subkulturách bezdomovců žijících z různých důvodů v naprosté izolaci, které služby nevyhledávají a nenechají se vyhledat a spočítat.

V lednu se tvořily pokyny pro vlastní sčítání. Současně byli vyhledáváni dobrovolníci. Důležitá byla motivace profesionálů pracujících s bezdomovci k osobní účasti. V první polovině února byl vytvořen časový harmonogram sčítání a ujasněno personální zabezpečení. Sčítací komisaři, dobrovolníci, bezdomovci sami i odborníci byli proškoleni. Byla dohodnuta odborná pomoc Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí při vyhodnocení výsledků.

b) Práce s veřejností

MCSSP uspořádalo začátkem prosince konferenci o bezdomovství *V Praze doma bez domova*. Na ní byl projekt představen odborné veřejnosti, přítomným bezdomovcům a také sdělovacím prostředkům. Referát o sčítání (Hradecký, 2003) měl šest částí se základními myšlenkami:

- *koho při sčítání počítat jako bezdomovce*
- *vymezení cílové skupiny v kontextu definice FEANTSA*
- *proč sčítat bezdomovce*
- *metody sčítání bezdomovců v Evropě*
- *zvolená metoda pro Prahu*
- *co se stane s výstupem projektu*

První dobrovolníci se přihlásili ke spolupráci již na této konferenci, partnerské organizace oslovily potenciální zájemce ve svém okruhu. Pozvání dostali studenti humanitních oborů, farnosti a sbory různých církví i zaměstnanci všech zúčastněných organizací. Jako pomocníci byli získáni také bezdomovci. Jako dobrovolníci při sčítání v terénu působili zaměstnanci všech pořadajících organizací a také mnozí sociální kurátoři a sociální pracovníci městských částí.

Devět dní před vlastním sčítáním se proškolilo ve velké posluchárně filozofické fakulty na 250 osob, téměř všichni přítomní se přihlásili jako dobrovolníci. Bezprostředně před sčítáním se znovu všichni sešli k posledním instrukcím a převzetí dokumentace k okrskům, k tomu se podařilo zajistit prostory v kostele sv. Tomáše na

Malé Straně a v přilehlém klášteře.

Zájem o projekt projevily také sdělovací prostředky, organizátoři poskytli řadu rozhovorů na téma sčítání bezdomovců, ale i problematiky bezdomovství obecně. Ani proškolení dobrovolníků neušlo jejich pozornosti. Také *Nový prostor* byl pozván ke spolupráci a věnoval informacím několik stran. Den před sčítáním svolali organizátoři tiskovou konferenci, na ní představili cíl a naznačili průběh. Současně požádali novináře, aby měli pochopení pro osoby, kterých se sčítání týká, a spokojili se s informacemi, které budou organizátoři poskytovat. Na tiskové konferenci den po sčítání byly zveřejněny první informace o průběhu. K oběma byla vydána také tisková zpráva. Předběžné výsledky byly součástí tiskové zprávy 2. března 2004.

O podporu byly požádány i další instituce. Informována byla Policie ČR a městská policie. Dopravní podnik umožnil pro tento večer dobrovolníkům bezplatné cestování. Údaje důležité pro sčítání dodaly oslovené nemocnice, věznice, záchytka a Hasičský záchranný sbor.

c) *Vlastní realizace*

Příprava na realizaci projektu byla důkladná v malém akceschopném týmu. S velkým předstihem bylo dosaženo konsenzu zúčastněných subjektů pro realizaci projektu. Navržená metodologie byla po připomínkách odsouhlasena.

Sčítací komisaři byli důkladně poučeni a území města přehledně rozděleno na okrsky. Proto mohla být poslední instruktáž velmi stručná. Průběh vlastního terénního sčítání byl bezproblémový, krizovou telefonní linku použili sčítací komisaři jen třikrát, když ztratili orientaci. V jednom jediném případě došlo k verbálnímu konfliktu s obyvateli maringotky. Nebyl ohlášen žádný úraz. Namátková kontrola na stanovištích ukázala poctivost dobrovolníků a jejich zaujetí pro věc. Ve stanoveném termínu se sešly všechny sčítací archy, žádný se neztratil.²⁸

5. Vyhodnocení

a) *První výstup*

Pomineme-li tiskovou konferenci následujícího dne po sčítání, byla prvním výstupem tisková zpráva vydaná 2. března 2004. Kromě základních informací o projektu a jeho realizaci obsahuje vysvětlení přístupu realizátorů k vyhodnocení získaných údajů:²⁹

Naše úsilí si nezaslouží (ani to není možné) vyjádřit počet bezdomovců postupem „sečteno a potvrzeno“, naším hlavním úkolem je nyní získaná data doplnit, utřídit a opatřit příslušnými komentáři pro vyjádření jednotlivých specifik. Vypracování metody je založeno na zodpovězení tří zásadních otázek:

- Kdo je bezdomovec, jak ho poznáme?
- Kde bezdomovci jsou, jak je najdeme a spočítáme?
- Jak se po sčítání určí počet bezdomovců?

Na první otázku jsme odpověděli definicí FEANTSA. Na dvě zbývající otázky odpovídá metodologie projektu. Podstatným zdrojem informací je terénní sčítání přímým pozorováním, bez osobního kontaktu. Praha byla pro tento účel rozdělena do 82 sčítacích okrsků (zde bylo sečteno 994 osob) a 21 sčítacích stanovišť MHD (zde bylo sečteno

331 osob). Terénní sčítání realizovalo více než 250 dobrovolných sčítacích komisařů. Data byla doplněna o údaje z azylových zařízení, ubytoven, nocleháren (zde bylo sečteno 596 osob) a denních center otevřených v době sčítání (zde bylo sečteno 251 osob). Při sčítání bezdomovců jsme nevynechali ani institucionální prostředí, jako jsou nemocnice, věznice, psychiatrické léčebny a záchytky (zde bylo sečteno 240 osob).

Kromě základních informací vysvětlovala tato zpráva přístup k vyhodnocení získaných údajů: doplnit, utřídit a opatřit příslušnými komentáři. Upozorňovala také, že pokusem sečíst uvedené údaje bychom odpověděli pouze na otázku, s jakým přibližným počtem bezdomovců se setkali sčítací komisaři během dvou hodin. První zveřejněná zpráva ještě neobsahovala počty bezdomovců z nocležišť, která sčítací komisaři nenavštívili.

b) Zpracování výsledků

Před zpracováním získaných údajů a v jeho průběhu absolvovali realizátoři několik konzultací s odborným pracovištěm, Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí. Sumarizace statistických dat včetně vyhodnocení výsledků *samosčítání* a jejich upřesnění byla konzultována na Vysoké škole ekonomické.

Na pěti kontaktních místech se podařilo shromáždit všechny sčítací archy. Údaje byly roztrženy a oceněna jejich vypovídací hodnota. Vzájemným porovnáním byly vyloučeny možné duplicity zejména u MHD. Údaje, které poskytli sami bezdomovci formou *samosčítání* na nepřístupných místech, byly po vyloučení zjevných chyb sumarizovány, výsledná hodnota byla korigována statistickou metodou snížením o 4 % na riziko nezjištěných duplicit.

Při vyhodnocování bylo upuštěno od srovnávání výsledků s odhady poskytovatelů sociálních služeb, policie, úřadů apod. pro nadbytečnost.

c) Konečný výstup

Závěrečná zpráva obsahuje verbální informace o výchozí situaci, záměru projektu a jeho přípravě. Podrobně je popsána metodologie a vlastní realizace. Výsledky sčítání jsou uvedeny v sumárních tabulkách a podle jednotlivých kategorií, vše doplněno přiměřenými diagramy.³⁰ Závěrečná zpráva byla předána představitelům města pro další využití.

Při prezentaci výsledků projektu veřejnosti 29. dubna 2004 byla představena metoda, postup vlastního sčítání a jeho koordinace a přehled výsledků a jejich interpretace. Účastníci byli seznámeni s problematikou bezdomovství v evropském kontextu.

6. Reflexe

Bezdomovství je dnes bezesporu celosvětovým problémem. Jeho rozsah je obtížné kvantifikovat, dosud nikdo nikde na světě nedokázal vyjádřit přesným číslem počet bezdomovců. V různých zemích se používají různé metody, každá má své výhody i nevýhody. Metodologii pro historicky první sčítání bezdomovců v Praze zvolil realizační tým jako optimální kompromis v daných podmínkách.

Výsledkem je 3 096 osob, se kterými se realizátoři setkali během dvou hodin jednoho zimního večera a které identifikovali jako bezdomovce. Není jím celkový počet bezdo-

movců v Praze. Do sčítání záměrně nebyly zahrnuty squaty a další skryté komunity, ale ani třeba osmnáctiletí obyvatelé dětských domovů, kteří je v blízké době opustí. Ukázalo se také, že chybí návaznost informací mezi různými sociálními službami, např. organizace pracující s drogově závislými se ani nepokoušejí rozeznat mezi svými klienty bezdomovce.

Německý model, který patří k nejpřesnějším, počítá v konečném součtu údajů jednoho dne se zvýšením o 38,5 % na předpokládanou fluktuaci v průběhu roku. Lze proto předpokládat, že výsledek projektu představuje kolem 70 % skutečného počtu bezdomovců. Bez zajímavosti také není vysoké procento mladých žen (23 % všech žen) a vůbec rostoucí podíl žen mezi bezdomovci.

Výsledky v každém případě ukázaly, že potřeba sociálních služeb, zejména lůžkových, několikanásobně převyšuje jejich nabídku. Z celkového zjištěného počtu mohlo využít lůžka jen 23 % osob (dalších 13 % nocovalo na židli nebo na podlaze v denních centrech). Rozbívá se tím mýtus, že právě nabídka přitahuje mimopražské bezdomovce do města. Bezdomovci přitom vnímají naději na nocleh v teple mnohem nižší, než ukazují skutečnost, protože většina lůžek je rychle obsazena.

Projekt vznikl na zadání hlavního města Prahy. V moci realizátorů bylo zpracování, vyhodnocení a předání údajů, své úsilí do projektu vložili ve snaze pomoci zadavateli orientovat se v závažnosti problematiky bezdomovství. Lze jen doufat, že výstup nezapadne a výsledný číselný údaj nebude bagatelizován.

Sčítání bezdomovců Praha 2004 je prvním počinem, se kterým lze v budoucnu srovnávat. Strategie EU pro sociální začleňování bude vyžadovat opakované sčítání bezdomovců pro upřesňování Národního akčního plánu a jeho realizaci i pro komunitní plánování služeb v obecném zájmu. Lze jen doporučit nejméně roční, ale raději kratší intervaly pro srovnání kolísání mezi zimou a létem.

Použitá literatura:

- AVRAMOV, D. **Les sans-abri dans l'Union Européenne**. Bruxelles: FEANTSA 1995.
- EDGAR, B., DOHERTY, J., MEERT, H. **Review of Statistics on Homelessness in Europe**. European Observatory of Homelessness November 2003. Bruxelles: FEANTSA 2003.
- EU Strategy for social inclusion official**: http://europa.eu.int/comm/lisbon_strategy/index_en.html [on-line] [30-09-2004]
- FIRDION, J.-M. **Les sans-abri et l'enqu by'te statistique**. In: **Fondations. Revue internationale. Les sans-abri**. Paris: Le dossier, 1995, s. 21-44.
- HORÁKOVÁ, M. **Současné podoby bezdomovství v České republice, pilotní sonda**. Praha: VÚPSV 1997.
- How quantitative data concerning homelessness are collected in the EU?** Luxembourg: Eurostat 2003.
- HRADECKÁ, V., HRADECKÝ, I. **Bezdomovství - extrémní vyloučení**. Praha: Naděje 1996.
- HRADECKÝ, I. **Jak sčítat ryby v moři, referát na konferenci V Praze doma bez domova**. Praha: MCSSP 2003.
- Listina základních práv a svobod, Ústavní zákon č. 2/1993 Sb.**

Národní akční plán sociálního začleňování na léta 2004–2006, Česká republika. Praha: MPSV ČR 2004.

OBADALOVÁ, M. **Přístup k bydlení sociálně ohrožených skupin obyvatel.** Praha: VÚPSV 2001.

PELLEGRINO, M. **Uno su mille? Rassegna di servizio sociale**, 1997, č. 3.

Předběžné výsledky - Sčítání bezdomovců Praha 2004. Tisková zpráva z 2. 3. 2004. Praha: MCSSP 2004.

Sčítání bezdomovců Praha 2004. Zpráva o projektu. Praha: Arcidiecézní charita, Armáda spásy, MCSSP, Naděje, 2004.

Sčítání lidu, domů a bytů. Základní informace o rodinách a domácnostech v České republice získané ze SLDB 2001, in:

http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/otisk/41n2-02-ziskane_ze_sl_db_2001-metodicke_vysvetlivky

[http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/publ/A4C54C09A904E412C1256C D80040ED28 /\\$File/strana_12.pdf](http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/publ/A4C54C09A904E412C1256C D80040ED28 /$File/strana_12.pdf) [on-line] [30-09-2004]

Společné memorandum o sociálním začleňování, Česká republika. Praha: MPSV ČR 2004.

UK rough sleepers strategy, a European report. Bruxelles: FEANTSA 2004.

Zjevné bezdomovství v Praze - Analýza a návrhy řešení problematiky pro zimní období 2003/2004. Praha: MCSSP, 2003.

¹ Ilja Hradecký, Naděje, Varšavská 37, 120 00 Praha 2, e-mail: hradecky@nadeje.cz

² *Listina základních práv a svobod*, článek 30, odst. 2: Každý, kdo je v hmotné nouzi, má právo na takovou pomoc, která je nezbytná k zajištění základních životních podmínek.

³ *Zjevné bezdomovství v Praze – Analýza a návrhy řešení problematiky pro zimní období 2003/2004*, Praha: MCSSP 2003.

⁴ *Lisabonský summit* v březnu 2000 stanovil čtyři obecné cíle: Usnadnit přístup ke zdrojům, právům, zboží a službám, předcházet rizikům vyloučení, pomoci nejvíc zranitelným a mobilizovat všechny relevantní orgány a organizace.

⁵ Údaje o bezdomovcích se neshodují, lze je získat zejména při poskytování sociálních služeb. Při poptávce převyšující nabídku mohou lidé v nouzi využít služeb jen v omezeném rozsahu. Mnozí žádají o pomoc až v extrémní nouzi, když to sami subjektivně považují jako naléhavé.

⁶ Sdružení azylových domů sdružuje více než 100 zařízení sloužících pro ubytování bezdomovců. Od nich získává Sdružení azylových domů údaje o počtech bezdomovců.

⁷ M. Pellegrino srovnával v roce 1996 ve své studii počty bezdomovců, jejich životní podmínky, přístup ke službám a právní prostředí ve čtyřech teritoriích (EU-12, Švédsko, USA a Česká republika).

⁸ [http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/publ/A4C54C09A904E412C1256C D80040ED28/\\$File/strana_12.pdf](http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/publ/A4C54C09A904E412C1256C D80040ED28/$File/strana_12.pdf)

⁹ Metodologie použitá pro sčítání lidí, domů a bytů v roce 2001 neumožnila rozlišení bezdomovců jako zvláštní skupiny obyvatelstva. Osoby byly sčítány především v místě jejich trvalého bydliště, a pokud byl někdo sečten mimo své trvalé bydliště, byl v rámci zpracování do místa svého trvalého bydliště přemístěn. Pokud se v místě trvalého bydliště bezdomovce v době sčítání nikdo nevykytoval, a tedy údaje o něm nemohl nikdo vyplnit, měl sčítací komisař za povinnost ověřit na evidenci obyvatel, zda na dané adrese není někdo přihlášen k trvalému pobytu. Pokud zde někdo přihlášen byl, měl komisař do formuláře uvést alespoň údaje z evidence obyvatel. Nepřítomné osoby však nelze automaticky pokládat za bezdomovce, protože důvodů jejich nepřítomnosti může být mnoho. Zadáním sčítání lidí, domů a bytů v roce 2001 ovšem nebylo vyjádření počtu bezdomovců v České republice.

¹⁰ Komunitní plánování jako způsob plánování sociálních služeb na území Hlavního města Prahy schválila Rada Hlavního města Prahy Usnesením číslo 1475 ze dne 14. 10. 2003.

¹¹ Národní akční plán sociálního začleňování na léta 2004–2006, Česká republika, str. 16–17.

¹² FEANTSA, Fédération Européenne des Associations Nationales Travillant avec les Sans-Abri (Evropská federace národních sdružení pracujících s bezdomovci), se sídlem v Bruselu, sdružuje přes 80 organizací ze 30 zemí. Viz: www.feantsa.org.

¹³ Definice je v tomto článku uvedena v úplném znění.

¹⁴ Více informací o evropské strategii sociálního začleňování na stránce Evropské komise, zejména: *EU Strategy for social inclusion official*. http://europa.eu.int/comm/lisbon_strategy/index_en.html

¹⁵ *How quantitative data concerning homelessness are collected in the EU?*, tři dotazníky vydal Eurostat 2003.

¹⁶ Všechny údaje o metodách sčítání bezdomovců v Evropě: Edgar, Doherty, Meert, 2003.

¹⁷ Britský ambiciózní plán na snížení počtu bezdomovců žijících na ulici (rough sleepers), který je součástí britského Národního akčního plánu sociálního začleňování, byl podrobně komentován odborníky na semináři FEANTSA v Dublinu začátkem května 2004 (viz UK rough sleepers strategy, FEANTSA 2004).

¹⁸ Právě od dánského modelu je odvozena metodologie našeho projektu pro Prahu s výhradou, že ji nelze beze zbytku použít tam, kde reálná potřeba podstatně převyšuje nabídku.

¹⁹ Dokonce ani Velký sociologický slovník heslo *bezdomovec* neobsahuje (*Velký sociologický slovník*, Praha: Univerzita Karlova, Vydavatelství Karolinum 1996).

²⁰ Tímto slovem zákon označuje pouze osoby bez státní příslušnosti. Slovo *bezdomovec* ve významu nebydlící osoby se ve vládním dokumentu objevuje poprvé ve Společném memorandu o sociálním začleňování (JIM), podepsaném v prosinci 2003. Také Národní akční plán pro sociální začleňování již s řešením problematiky bezdomovství počítá.

²¹ Bezdomovci – lidé bez domova; „domov“ je v tomto případě chápán i jako sociální zázemí jedince; nejde pouze o deklarované trvalé nebo přechodné bydliště. *Zjevné bezdomovství v Praze – Analýza a návrhy řešení problematiky pro zimní období 2003/2004*, Praha: MCSSP 2003.

²² *Nocležístě* je pracovní pojem pro místa dlouhodobě v zimě obývaná jednotlivci nebo skupinami bezdomovců.

²³ Pojem *sčítací komisař* je vypůjčen z odborné terminologie ČSU, i když v případě realizace tohoto projektu by bylo správnější uvádět jej v uvozovkách.

²⁴ Sčítání v prosinci nebo začátkem ledna by ovlivnila blízkost vánočních a novoročních svátků. Březen bývá zpravidla již teplejší, a je tedy pro bezdomovce méně kritický.

²⁵ Pojem *samosčítání* je k tomuto účelu zvolen pro způsob zjištění počtu bezdomovců přebývajících v průběhu sledovaného večera, resp. noci v *nocležístěch*, kam se sčítací komisaři nedostali. Údaje poskytli sami bezdomovci.

²⁶ *Zjevné bezdomovství v Praze – Analýza a návrhy řešení problematiky pro zimní období 2003/2004*, Praha: MCSSP 2003 (dokument zpracovaný ve spolupráci Arcidiecézní charity Praha, Armády spásy, Městského centra sociálních služeb a prevence a Naděje).

²⁷ Organizátoři se všemi námitkami a připomínkami dál pracovali s ujistěním, že místa úkrytu nebudou zveřejněna ani jinak vyražena.

²⁸ Průběh sčítání je podrobně popsán v závěrečné zprávě *Sčítání bezdomovců Praha 2004*, viz www.mcssp.cz.

²⁹ Tisková zpráva z 2. 3. 2004.

³⁰ Sčítání bezdomovců Praha 2004, zpráva o projektu je k dispozici na www.mcssp.cz.

Mgr. Anna Krausová studuje na katedře sociální práce ZSF Ostravské univerzity postgraduálně sociální politiku a sociální práci. V rámci katedry se zabývá problematikou komunitní práce a etnických menšin s důrazem na romskou komunitu. Sedm let působí v neziskové organizaci v oblasti práce s příslušníky romské komunity a zaměřuje se i na výuku neziskového sektoru.

Jaké jsou požadavky na komunitní vzdělávání

v podmínkách soudobé společnosti?

How are tasks

to community education

in options contemporary society?

Současné požadavky na vzdělávání

Se společenskými a kulturními změnami posledních desetiletí se mění problémy, které zajímají nejen sociální práci. K těmto změnám přispěly hlavně procesy individualizace a globalizace. Mezi problémy, které se dostávají do popředí zájmu a ve kterých se navzájem setkávají zájmy sociální práce a zájmy vzdělávacích disciplín, patří: problém individuálního rozvoje jedince v návaznosti na požadavky trhu, problém sociálního rozvoje komunit, lokalit a regionů, problém neformálního a celoživotního vzdělávání (Hubík, 2001: 5–6).

Termín celoživotní učení předpokládá v současné době požadavek propojení vzdělávání se sociální realitou životů lidí v komunitách. Což nás dovede následně k formulaci dalších problémů se zaměřením ke vzdělání: můžeme se například v současné době setkat s problematikou oblasti učení děláním, kapacit řešení,

JAKÉ JSOU POŽADAVKY NA KOMUNITNÍ VZDĚLÁVÁNÍ... / A. KRAUSOVÁ**AKADEMICKÉ
statě**

demokratické participace lidí na životě v komunitě aj. (Baert, H., Jansen, T., 1997: 223).

Hlavní důraz a požadavky v oblasti vzdělávání jsou položeny na 4 základní typy učení, které se v průběhu života každého jedince stávají pilíři jeho rozvoje. Těmito pilíři jsou schopnost:

- Učit se poznávat, což znamená osvojovat si nástroje pochopení.
- Učit se jednat, abychom byli schopni tvořivým způsobem zasahovat do svého prostředí.
- Učit se žít společně, abychom dokázali spolupracovat s ostatními.
- Učit se být ve smyslu základního procesu utváření vlastní osobnosti, v návaznosti na tři předcházející pilíře. (Hubík, 2001: 6.)

V evropské vzdělávací politice dnes jsou požadavky na sociální integraci a participaci vzdělávání převážně brány v úvahu jako funkce odborné profesní kvalifikace. Proto se školní příprava - vzdělávání pro budoucí uplatnění na trhu práce staly centrálními prvky ve vzdělávacích a sociálních politikách všech vlád v Evropě. Jako následek této skutečnosti byla například sociálně integrativní funkce vzdělávání dospělých v dnešní době silně propojena s prováděním odborného kontinuálního vzdělávání.

Baert a Jansen ale upozorňují na skutečnost, že pouhý přístup na trh práce nemusí být dostačující podmínkou pro sociální integraci a participaci ve společnosti pro každého. Pouhý důraz vzdělávacích politik na kvalifikaci pro trh práce může produkovat nové formy nerovnosti a sociální exkluze⁴ (Baert, H., Jansen, T., 1997: 223).

Současná struktura systému formálního vzdělávání na požadavek propojování vzdělávání s realitou života lidí v komunitách neodpovídá. Van der Veen (1996) upozorňuje na nutnost dávat pozor na komplex požadavku postmoderního společenství a komunikace s ohledem na problémy diskriminace a akulturace, které se shodují s internacionalizací společnosti. To je dostačujícím důvodem pro něj, aby se více pozornosti věnovalo sociálně integračnímu potenciálu komunitního vzdělávání (Baert, H., Jansen, T., 1997: 224).

Vymezení komunitního vzdělávání

Allen charakterizuje komunitní vzdělávání jako „významný pokus přiblížit vzdělávací politiku praxi tak, aby umožnila vytvoření bližšího vztahu mezi vzděláváním a komunitou“ (Popple, 1995: 62-63).

U komunitního vzdělávání jde spíše o sociální než o akademickou koncepci vzdělávání, jehož cílem je sloužit komunitnímu rozvoji⁵. Komunitní vzdělávání se uplatňuje ve všech oblastech života lidí,

Abstrakt:
Snahou textu je zamyslet se nad následujícími otázkami: Může komunitní vzdělávání přispívat k sociálnímu fungování² lidí ve společnosti, kdy jednou z podmínek sociální integrace³ je jejich schopnost koncipovat a naplnit sebe-reflexivní biografii ve vztahu ke komunitě v postmoderním kontextu? Jakou roli hraje komunitní vzdělávání ve vztahu k formám formálního a neformálního vzdělávání? Jaké jsou požadavky na komunitní vzdělávání v současnosti?

Abstract:
The article aims to answer the questions: Can community education contribute to social functioning people in society, when one conditions of social integration is their competence to conceive and saturate „self-reflective biography“ in relationship to community in postmodern context? Which role does play community education in relationship with formal and non-formal education? How are tasks to community education in today's society?

v jejich zaměstnání, volném čase a občanství. Hartl vidí dva hlavní směry komunitního vzdělávání: poskytuje dovednosti a vědomosti, s nimiž členové komunity mohou zvládat nejrůznější problémy, a pomáhá zvyšovat motivaci lidí a jejich úsilí o dosažení změny (Hartl, 1997: 110).

Matoušek uvádí, že hlavním prostředkem komunitního vzdělávání je formální⁶, případně neformální vzdělávání⁷ lidí (Matoušek, 2003: 95). Organizace UNESCO rozšiřuje tyto prostředky o pojem informálního vzdělávání⁸ (Hubík, 2001: 6).

Rogers (1992) dává komunitní vzdělávání do vztahu ke vzdělávání dospělých⁹ (adult education). V rámci něj můžeme vidět 2 hlavní přístupy:

1. Komunitní vzdělávání je viděno šířeji než vzdělávání dospělých, zahrnuje jak formální, tak neformální systémy, usiluje o mobilizaci všech forem vzdělávání, zvláště základních a středních škol, do služeb celé komunitě – odtud pochází „community school movement“¹⁰ a „village colleges“¹¹ – zvláště ve venkovských oblastech – úsilí o napojení lokální komunity na státní (vládní) zdroje.

2. Pozdější více radikální „urban-based“¹² přístupy ke komunitnímu vzdělávání – více spojeny se vzděláváním dospělých. Zdůrazňují akční pozici lokální komunity, opozici komunity a státu (vlády), využití zdrojů, které jsou v komunitě, spíše než závislost na vnějších službách. Tento přístup je zjevněji politický. (Rogers, 1992: 67.)

Komunita v postmoderním kontextu

Všude v historii komunitního vzdělávání byl termín komunity vždy předmětem rozdílných definicí. Může být chápán jako specifické místo (např. sousedství nebo území), jako část kolektivů lidí, kteří sdílejí společné kódy a praxi (např. profesní skupina), jako prožitek nebo jeho část (např. identifikace a solidarita, která může svazovat vzájemně členy skupiny do sociálního hnutí) (Baert, H., Jansen, T., 1997: 224).

Ale co vlastně rozdílné definice komunity ukazují, je společný jev. Ve většině z nich můžeme nalézt předpoklad faktické jednotnosti a homogenity komunit. Kolektivní akce a názory komunity jsou členy komunity brány jako „dané“, jako něco, co v komunitě nepotřebuje následné další analýzy voleb a interakcí (Baert, H., Jansen, T., 1997: 224).

Melluci (1996) si všímá, že ve většině studií a příkladů komunitního vzdělávání jsou komunity koncipovány jako kvazi-přirozené entity, na jako nahodilý výsledek mnohočetnosti polí, vlivů a odlišných interakcí (Baert, H., Jansen, T., 1997: 224).

V postmoderních dobách ale nejsou pro držení tohoto konceptu komunity racionální důvody. V tomto ohledu je zde významné zmínit 2 procesy, které provází výše uvedenou komunitu:

- proces „vyhnízdění“
- proces „znovu-uhnízdění“

Při popisu obou procesů si musíme ujasnit jejich vzájemnou pozici. Proces „vyhnízdění“ označuje proces opouštění původních významů nesených komunitou /například v tradiční komunitě byl vznik významů určen místní komunitou (místem a časem)/. To, co také přispívá k procesu „vyhnízdění“ členů komunit, může být například to, že se mění dovednosti, které tvoří „nosnou páteř“ lokálního komunitního života, u členů komunity se mění symboly, které v minulosti znázorňovaly hodnoty solidarity a identity, směrem ke komercializaci a individualizaci (Baert, H., Jansen, T., 1997: 225).

Vedle procesu „vyhnízdění“ se objevuje proces „znovu-uhnízdění“, který je charakterizován přijetím významů, které vznikají jiným způsobem. Vznik těchto významů není již více vázán na místa a čas. Ty jsou například nesené masovými sdělovacími prostředky. Také například vzrůstající migrační proudy a cestování vedou lidi k tomu, aby se identifikovali s kulturními významy a symboly ostatních, kteří žijí roztržštěně po celém světě. Procesy „vyhnízdění“ a „znovu-uhnízdění“ otevřely dosah možností komunit, s kým se identifikovat (Baert, H., Jansen, T., 1997: 225).

Zde je již zcela zřejmé, proč koncept komunity začíná být spojován s termínem rizika a nepředvídatelné skutečnosti. Za tento stav může proces globalizace (Giddens, 1990), která tvoří dnešní podobu světa a která se shoduje s neustálým procesem „vyhnízdění“ a „znovu-uhnízdění“ životních stylů a tradic, které kdysi spojovaly specifická místa a časy (Baert, H., Jansen, T., 1997: 224).

Podle Burkett (2000) globalizace otevírá možnost voleb, jak a kde rozvíjet sociální vztahy (komunitu), význam komunity tak může být aktivně vytvářen a přetvářen, konstruován a rekonstruován různými způsoby a v různých kontextech. Komunita tak může být interpretována mnoha způsoby a „stává se sociálním experimentem nekonečně opakovaným v různých kontextech“ (Příhodová, 2003: 10).

Tradiční spojnice a rámce odkazů, které dávaly člověku trvalou orientaci a identifikaci – rodina, třída, náboženství, národ – se rozdroily nebo klesly ve svém významu, takže jako následek toho se člověk stává předmětem své personální volby a sebedeterminace.

To je důvod, proč autoři Baert a Jansen pracují s Beckovým konceptem „sebereflexivní biografie“ – vyprávění subjektu o příštím běhu vlastního života, který se stává předmětem sebereflexe. V postmoderní situaci se člověk musí naučit formulovat sebe jako informační centrum, které ví, jak zorganizovat zodpovědnou rozvážnou cestou svůj životní kurs (jako vývoj významných kompetencí sociálního a symbolického závazku k jiným) (Baert, H., Jansen, T., 1997: 225).

To naznačuje, že osoba nikdy není „hosená do“ komunity, není zde sociální kontext, který figuruje jako „daný“ a „přirozený“. Praxe a místa, na kterých se jedinec podílí s ostatními, která produkují společné zájmy, emocionální pocity, symbolické významy, jsou reflexivně „vybírány“, „vztahovány“ k přáním a podmínkám sebeaktualizace

jedince a ke struktuře komunity (Baert, H., Jansen, T., 1997: 225).

Všeobecně procesy „vyhníždění“ a „znovu-uhníždění“ a individualizace ovlivňují zkušenosti a význam komunit. Kolektivita společných principů, symbolů a pocitů je konstrukce. Není to a priori daná substance, ale vždy náhoda, nahodilý a dočasný výsledek částečných rozhodnutí a interakcí, které jsou v komunitě konstantně reaktivovány, aby zůstaly naživu. Z perspektivy sebeaktualizace bude mít participace jedince v dílčí komunitě smysl tak dalece a dlouho, jak dlouho to bude dělat smysl z hlediska každé individuální biografie (Baert, H., Jansen, T., 1997: 225–226).

Stručně řečeno, sociální integrace a participace na jedné straně a sebeaktualizace a „sebereflexivní biografie“ na straně druhé nedělají automaticky oporu jeden druhému. Čas a svázanost s komunitním životem jsou prostorem reflexí a emocí, které až do další výpovědi přemostují propast mezi potřebami a tužbami individua a komunity (Baert, H., Jansen, T., 1997: 226).

Tenze mezi sebe-rozvojem a komunitou je reflektována v protichůdných konceptech sociální politiky, které jsou prezentovány ve vrcholných veřejných debatách k tématům sociální participace a integrace. Na jedné straně jsou debaty vedeny převážně z hlediska a důrazu na význam solidarity a integrace. Na druhé straně jsou perspektivy těchto debat převahou osobní svobody a utilitarismu sebe-expresivních aktů a kalkulací (Baert, H., Jansen, T., 1997: 226).

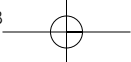
Požadavky na komunitní vzdělávání

Komunitní vzdělávání by se ale nemělo identifikovat s jednou z těchto perspektiv. Potřebuje spíše koncepty a principy, které sledují ambivalentní a nahodilé vztahy komunity a individua. Mělo by se zaměřit na empowerment¹³ (zmocňování) lidí, aby uměli zvládat ve své cestě neodmyslitelné základní tenze mezi závislostmi a odpovědnostmi směrem ke komunitnímu životu na jedné straně a tužbami a přáními, které ústí z osobního rozvoje a sebedeterminace individua na straně druhé (Baert, H., Jansen, T., 1997: 226).

Můžeme vidět spojitost požadavků ke komunitnímu vzdělávání s perspektivou konceptu sociálního fungování. Koncept sociálního fungování se zabývá vzájemnou interakcí člověka a prostředí, požadavky prostředí na člověka, který na ně reaguje, požadavky a očekáváními člověka vůči prostředí, vzájemnými očekáváními, schopnostmi zvládnutí těchto požadavků aj. (Navrátil, 2003: 58).

Na tyto oblasti a jiné se komunitní vzdělávání může zaměřit, pokud do svého zorného pole zahrne jak individuum, tak i komunitu, bude podporovat zvládnutí vzájemného očekávání člověka a prostředí. Komunitní vzdělávání zde právě může provádět intervenci, kterou koncept soc. fungování navrhuje v případě, kdy tyto vzájemné požadavky nejsou zvládnuty, kdy vzájemná očekávání nejsou komplementární nebo kdy chybějí zdroje k řešení problémů.

Jinými slovy k úloze komunitního vzdělávání uvádí Grossberg (1996): „...sociálně integrativní funkce komunitního vzdělávání je v těchto dnech chápána jako rozvoj kompetencí, aby vyrovnala schopnosti alternativního hraní lidí jako autonomních herců

s dočasným ponořením a zapojením do společenských dějů a společných pocitů dílčí komunity.“ (Baert, H., Jansen, T., 1997: 226.)

Vzhledem ke komunitnímu vzdělávání se zaměřením na komunitu i individuum (Wildeneersch, Jansen, 1997) je nezbytné si stanovit 4 rozdílné, ale propojené principy vzdělávání:

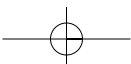
1. První princip se zaměřuje k reflexivitě ve smyslu kriticky-racionálních a symbolicko-estetických kompetencí. Kritická reflexivita umožňuje individuovi reflektovat a dělat volby s respektem k racionálnímu ospravedlnění jeho participace v kolektivu. Symbolicko-estetická reflexivita umožňuje vysvětlení rozdílných a společných významů symbolů a rituálů.

2. Druhý princip má co do činění s akcí. Konstruovaná přirozenost komunit znamená, že účastník v komunitě není jen pasivním příjemcem a přenašečem před-dané reality, ale je zapojen do procesu produkce reality a jejího uchopení. Aktivně dává a zkoumá smysl společných zážitků a zkušeností, které transformují a překračují individuální perspektivu reality. To ale vyvolává zamyšlení nad rozdíly v příležitostech při identifikaci, intervenci a reprezentaci společných příkladů a zkušeností. Komunitní vzdělávání by proto v tomto kontextu mělo být zaměřeno na podporu zkušeností, které patří komunitě, ale i individuovi.

3. Třetí princip má co do činění s multi-účastnickou orientací. Různorodost komunit požaduje, aby procesy definování problémů a řešení společných záležitostí byly průběžně hodnoceny z různých úhlů. Takové množství lidí, jak je to jen možné, by mělo být zapojeno do těchto procesů. To také vyžaduje uzavřenou a rovnou spolupráci mezi experty a ne-experty v hledání pravdy a řešení problémů, které utvářejí sociální realitu. Komunitní vzdělávání by proto zde mělo zaměřit svou pozornost na zodpovězení otázek: „Kdo má právo v komunitě mluvit a být slyšen?“

4. Čtvrtý a poslední princip se dotýká závazku k dialogu a veřejné debatě. Procesy participace, které uvádějí do života optimální rozvoj možností v komunitě, jsou provázeny duchem spolupráce a spolupracujících norem uvnitř komunity. Každá komunita je ale také konfrontována se svým vkladem do globálních vzájemných závislostí navenek (především z důvodů procesu „vyhníždění“ a „znovu-uhníždění“). Komunity se průběžně setkávají s vnějšími nucenými limity, příležitostmi, standardy, které mají transformační charakter a vliv na tvarování jejího kontextu i jejích členů. Členové komunit jsou v jednom čase vtaženi i do jiných komunit. Z toho důvodu je zde otázka ke komunitnímu vzdělávání: „Jak se koncentrovat na kompetence pro vnitřní dialog a komunikaci a ještě podporovat závazek v rámci veřejných prostor a debat, ke kterým jsou komunity připojeny?“ (Baert, H., Jansen, T., 1997: 227.)

Jak upozorňuje Martin (1987), výše uvedené požadavky ke komunitnímu vzdělávání nejsou samozřejmě komplexně nové. V minulosti bylo vyvinuto mnoho relevantních příkladů, které byly označeny jako „komunitní vzdělávání“. Toto označení pokrývá na jedné straně bohatou rozmanitost praxe, která se nyní vyvinula do podstatného

a významného hnutí vzdělávacích myšlenek a aktivit, které procházely skrze zeměpisné, sociální a profesní hranice (Baert, H., Jansen, T., 1997: 227).

Ale na druhé straně, protože v různorodosti základů a občas neuváženém pragmatismu ve vývoji strategií a metod komunitního vzdělávání bylo (a podle názoru Baert, Jansen, 1997, stále je) mnoho nedorozumění a nedostatku konceptuální jasnosti a teoretické logické spojitosti myšlenek (Martin, 1987), následkem toho „komunitní vzdělávání“ má dnes problém důvěryhodnosti a je konfrontováno s předsudky a ignorací v jeho tužbách být akceptováno jako potenciálně důležitý partner v aktuálním systému vzdělávání a v politice celoživotního učení (Baert, H., Jansen, T., 1997: 228).

Tento nedostatek koherence a konceptuální jasnosti znamená nevýhodu pro uznání komunitního vzdělávání, když už ne v dominantním, tak v oficiálním diskursu ve vzdělávání dospělých. Který je spíš orientován na problematiku profesního a průběžného vzdělávání. V zemích s vysoce institucionalizovanými sektory sociální práce nebo komunitního rozvoje tyto instituce komunitního vzdělávání šly často odděleně a s pocity odloučení od formálního a neformálního vzdělávání a oblastí komunitního vzdělávání dospělých (jako např. populárního vzdělávání, sociokulturní animace, komunitních workshopů, komunitních akčních skupin, nových sociálních hnutí, komunitních nebo sousedských center) (Baert, H., Jansen, T., 1997: 228).

Komunitní vzdělávání, jak již bylo zmíněno, zahrnuje v sobě formální, neformální, informální systém vzdělávání. Z těchto pozic bude proto k němu vznesen ještě jeden požadavek, který můžeme pokládat za jeden z nejdůležitějších, a to ten, aby dodržovalo rozbití bariér mezi životem a učením. Toto rozbití bariér neboli „ne-rozškátulkování“ představuje logiku „učení v průběhu života“ a vytváří částečný vztah mezi vzdělávacími agenturami, rozdílnými účastníky v komunitě a jejich kolektivními potřebami a zájmy (Baert, H., Jansen, T., 1997: 228).

Zde můžeme vidět 3 modely „ne-rozškátulkování“ komunitního vzdělávání:

1. Model otevřené školy nebo centra pro vzdělávání dospělých
2. Model přesahujících aktivit vzdělávacích institucí
3. Model, jehož základ je v komunitním rozvoji

1. Tento přístup přestává s tříděním v tradici komunitního vzdělávání. Je to cesta komunitních škol, jejich transformace do vzdělávacích a rekreačních center pro všechny věkové, příjmové, sociální i etnické skupiny (Fletcher, 1989). Multifunkční komunitní centra, kde zabírají místo vzdělávací aktivity, nevytvářejí ale skutečné komunitní vzdělávání. Vytváří je fakt, že potřeby a problémy komunity jsou identifikovány lidmi samými, kteří jsou zapojeni do rozvoje různých programů, a že jejich koordinace je postavena na odlišnosti (sociální, kulturní, zdravotní, pracovní, politické) agentur a institucí v komunitě.

Komunitní vzdělávání nebo komunitně podložené vzdělávání staví na předpokladu, že daná komunita, ať už městská nebo venkovská, má potenciál k řešení mnoha svých vlastních problémů, a na spoléhání se na její vlastní zdroje a samotnou mobilizující akci, která vede k řešení problémů (Hamilton and Cumingham, 1991).

Komunitní vzdělávání zde slouží jako most mezi komunitou a poskytovateli vzdělávacích programů. Cílem je povzbudit lidi, aby ovlivňovali a využívali vzdělávací programy a zároveň aby se na jejich realizaci podíleli. Komunitní vzdělávatel tak pracuje s poskytovateli vzdělávacích služeb, aby byly relevantnější, a zároveň pracuje s lidmi, aby jim pomohl ovlivňovat, eventuálně kontrolovat vzdělávací služby v jejich lokální komunitě tak, aby uspokojovaly jejich potřeby (Rogers, 1992: 67).

V rámci škol a vzdělávací politiky komunitní vzdělávání vede k rozšíření možností uplatnění lokální kontroly (Fletches, 1989). Tak jsou „lokální“ elementy přebírání iniciativy, podpora, hodnocení a programový rozvoj tomuto přístupu společné (Baert, H., Jansen, T., 1997: 228) a také skutečnost, že ti, kteří zastávají přístup komunitních škol, nejsou proti státním (vládním) zdrojům, ale usilují o zajištění občanské kontroly nad komunitními zdroji (Rogers, 1992: 68).

Na podobné myšlenky „pohybu směrem ke komunitě“ a „prolomení zdí vzdělávacích institucí“ staví „přesahující práce“.

2. Termín „přesahující“ popisuje provádění vzdělávání mimo tradiční institucionální rámec, které je zaměřené na ty, kteří se nemohou v jiném případě podílet na vzdělávacích aktivitách (Osborn, 1989).

K cílovým skupinám přesahujících programů patří nejvíce znevýhodněné části populace, ale také ostatní skupiny s částečnými problémy a potřebami (Baert, H., Jansen, T., 1997: 229). Můžeme zde například odkázat na staré lidi, ženy v domácnosti s malými dětmi, nezaměstnané, lidi žijící v izolovaných oblastech a téměř celou populaci ve znevýhodněných sousedstvích (městských čtvrtích) s nedostatkem komunitních zdrojů a služeb. „Metoda přesahující práce“ je založena na organizaci vzdělávacích aktivit institucemi zaměřenými na vzdělávání dospělých (jako např. centra pro vzdělávání dospělých) na úrovni komunity.

„Na úrovni komunity“ - toto označení má dvojí význam: Aktivity jsou situovány v místě v komunitě, tj. ne nutně v instituci vzdělávání dospělých (multifunkční školní budově), ale v místě lidí, kteří jsou znalci (např. v sousedských centrech, lokálních zdravotních centrech nebo centrech rodinného vzdělávání, poradenských vzdělávacích centrech). Dále se na aktivity můžeme podívat z hlediska potřeb lidí - tj. jde o takové aktivity, které směřují k tomu, aby lidé v komunitě přemohli své problémy izolace, sociální exkluze a ne-participace.

Lovett (1975) a Baert (1991) upozorňují na skutečnost, že „přesahující“ vzdělávací programy pracují jak na bázi přijetí jednotlivce jako individuality, tak na bázi přijetí existujících lokálních skupin nebo sítí. Střetává se zde cesta jak individua, tak i institucí a skupin, které se podílejí na vzdělávání.

„Přesahující“ programy by měly rovněž působit jako dvě cesty komunikace v zajišťování plánování programů vzdělávání dospělých: informace obdržené přesahujícími pracovníky a organizátory by měly být hodnoceny pracovníky a organizátory systematicky (Baert, H., Jansen, T., 1997: 229).

Princip „učení v průběhu života“ naznačuje trvalý vzdělávací boj se sociální realitou lidí žijících v komunitách. Tento boj může být nalezen velmi jasně i v komunitním rozvoji (Baert, H., Jansen, T., 1997: 229).

3. Jak „komunitní vzdělávání“, tak „komunitní rozvoj“ pokrývá velikou rozmanitost rozdílných postupů, které jsou reflektovány v poněkud nejednotné slovní zásobě (např. komunitní organizace, lokální nebo regionální rozvoj, komunitní nebo sousedská práce, komunitní akce).

Rothman (1970) poukazuje na skutečnost, že v komunitním rozvoji můžeme rozlišovat dva základní modely vzdělávání :

- a. „shora - dolů“ - plánovaný model (postihující populaci v rozdílných aspektech plánovaných akcí)
- b. „zespodu - nahoru“ - tzv. participační model (postihující zapojené zainteresované autority, veřejné agentury)

Podle obou modelů, ale speciálně podle toho druhého můžeme popsat, že životně důležitý cíl komunitního rozvoje je jeho „posilování role a podněcování zodpovědnosti (práv a povinností) lidí v organizování a řízení soc. vztahů při řešení nedostatku sociální integrace“ (Rogers, 1992: 67).

Jednou z funkcí komunitního rozvoje je přirozeně vzdělávací funkce (Baert, H., Jansen, T., 1997: 230) - je to zvyšování povědomí společného problému členů komunity dosahováním podpory ve způsobilosti formulace problémů, které jsou již přítomny, jak z pohledu jednotlivce, tak komunity. V rámci tohoto modelu můžeme vidět, že komunitní vzdělávání je jedním z prostředků (nástrojů) vedoucích ke komunitnímu rozvoji (Rogers, 1992: 67).

Komunitní rozvoj je orientován na utváření relevance „individuálních problémů“ a „sociálních východisek a otázek“ pro samotné komunitní členy, veřejnost a autority. Na bázi konkrétních zkušeností v každodenním životě a z hledisek, která jsou konkrétní, pokud je to možné - nás to může zavést k následujícímu závěru. V této perspektivě se problém stává „problémem toho, kdo jej formuluje“, podporuje osobní zaangažování a také poskytuje relevantní informace, na kterých se odehrávají vztahy v komunitě. Tyto nemohou být opatřeny žádnou jinou cestou (Baert, H., Jansen, T., 1997: 230). Problém je tedy dílem subjektivní reflexe, je tedy konstrukcí. Nejsou-li proto problémy považovány za důležité či nebezpečné, zpravidla bývají relevantní organizace a instituce určené k jejich řešení za nedostatečně nerozvinuté a neefektivní. Tato skutečnost nás posléze může přivést i k diskusi o samotné legitimitě institucí a organizací sociální práce (Hubík, 2001: 3).

Formulace společného problému (Baert, H., Jansen, T., 1997: 230) může být také výchozím bodem pro kolektivní podporu zájmů komunity tak dalece, jak je to adekvátní pro sebedůvěru v řešení problémů zorganizovanými konkrétními sociálními sítěmi a mobilizující komunitou, veřejnými nebo soukromými zdroji. Tento proces konstituuje

excelentní prostředek pro „učení děláním“ na úrovni komunikativních dovedností a postojů, seberegulace, identity, utváření skupin a také na úrovni možné kapacity řešení problému.

Ačkoli je komunitní rozvoj základně orientován na podporu sociálního rozvoje, je jasné, že v respektu k funkcím zmiňovaným výše vzdělávací význam komunitního rozvoje může být zdůrazněn, stejně tak jak to udělali např. již v 60. a 70. letech McClusky, Kerensky, Mezirow.

Mezirow (1961) k této tezi uvádí: „Proces komunitního rozvoje je v postatě plánovaný a organizovaný pokus asistovat jednotlivcům, aby získali postoje, dovednosti a koncepty požadované pro jejich demokratickou participaci v efektivních řešeních v tak širokém rámci zlepšování komunitních problémů, jak je to jen možné v pořadí priorit závislých na vzrůstání jejich úrovní kompetencí.“ (Baert, H., Jansen, T., 1997: 230.)

Možná, jak upozorňuje Thompson (1980), je toto tvrzení příliš inspirováno vzdělávacím optimismem. Ale i přesto zde můžeme nalézt jednoznačný podnět, podívat se na aktuální situaci v komunitě a rozvážit si možnosti přispění vzdělávání dospělých ve veřejném životě (Baert, H., Jansen, T., 1997: 230).

Dilemata

Osnovy vzdělávání dospělých a dalších vzdělávacích programů v komunitním vzdělávání jsou dány často bez pevného stanoviska, neurčitě a propleteně, neboť jsou integrovány v jiných aktivitách. Tato skutečnost může být také způsobena participací klientů komunitního vzdělávání, což posiluje nepředvídatelnost obsahu a průběhu vzdělávání, která pak může narážet na nevoli administrátorů programů komunitního vzdělávání. Skutečnost nepředvídatelnosti, nekoncepčnosti komunitního vzdělávání je také limitována kompetencemi (profesionálního a dobrovolnického) týmu, který se podílí na organizaci vzdělávání (Baert, H., Jansen, T., 1997: 230–231).

Sociální pracovník, komunitní pracovník, kulturní pracovník, supervizor na pracovním místě v rámci různých komunitních vzdělávacích programů musejí rozvíjet „vzdělávací vcítění“, aby profitovali ze situací a příležitostí pro učení během různých probíhajících aktivit. Participace klientů komunitního vzdělávání, partnerství se vzdělavateli dospělých na „pracovní půdě“ anebo během „schůzek o přestávkách“ může tvořit klima a citlivost pro splnění tohoto požadavku. Může se ale také stát ztrátovým, když ostatní aspekty (technické, administrativní, finanční), s nimiž soupeří, jsou pokládány za prioritu.

Naivní by bylo také přeceňovat příspěvek vzdělávání na řešení problémů veřejného života (Baert, H., Jansen, T., 1997: 231). Východiska sociální a kulturní exkluze, vývoj trhu práce, zajištění příležitostí k podílu na „sociálním blahu“ jsou úzce spojeny s distribucí moci.

Konfrontace s těmito dilematy by nás neměla posunout do skeptických pozic (Baert, H., Jansen, T., 1997: 231), ale měla by znamenat změnu ve vzdělávací politice celoživotního učení. Protože, jak upozorňuje Freire, právě sociální nerovnost je reprodukována

společností a komunitní vzdělávání může u lidí napomoci v překonávání pesimistického či fatalistického postoje (Popple, 1995).

Na závěr proto můžeme zopakovat výzvu Martina (1987): „Teorie a praxe komunitního vzdělávání musí být průběžně rekonstruována, aby se reflektovala a aby korespondovala se stále se měnící sociální realitou života lidí v komunitě.“ (Baert, H., Jansen, T., 1997: 231.)

Použitá literatura:

- BAERT, H., JANSEN, T. **Community Education in the Perspective of Social Integration and Participation.** In: Lifelong Learning in Europe, vol. 4., Tübingen: Neuling, 1997.
- HARTL, P. **Komunita občanská a komunita terapeutická.** Praha: SLON, 1997.
- HUBÍK, S. **Vzdělávací intervence.** Ostrava: Katedra sociální práce ZSF Ostravské univerzity, 2001.
- JESENSKÝ, J. **Integrace - znamení doby.** Sborník z odborné konference k 50. výročí Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy. Praha: Karolinum, 1998.
- MATOUŠEK, O. **Slovník sociální práce.** Praha: Portál, 2003.
- MUSIL, L., NAVRÁTIL, P. **Sociální práce s příslušníky menšinových skupin.** In: Sociální exkluze a nové třídy. Sociální studia 5, Brno: FSS MU, 2000.
- NAVRÁTIL, P. **Integrace (Romů) v kontextu životních situací: konceptualizace.** In: Otázky sociální inkluze romské komunity. Sociální studia 10. Brno: FSS MU, 2003.
- NAVRÁTIL, P. a kol. **Romové v české společnosti.** Praha: Portál, 2003.
- POPPLER, K. **Analysing Community Work. Its Theory and Practice.** Buckingham-Philadelphia: Open University Press, 1995.
- PŘÍHODOVÁ, A. **Teorie a modely komunitní práce.** Disertační práce. Trnava: Fakulta zdravotnictví a sociální práce, 2003.
- ROGERS, A. **Adults Learning for Development.** London: Cassell, 1992.
- ROGERS, A. **Looking again at non-formal and informal education - towards a new paradigm.** (online) Encyclopedia of informal education. June, 2004. http://www.in-fed.org/biblio/non_formal_paradigm.htm [on-line] [1. 11. 2004]

¹ Kontakt na autorku: anna.krausova@osu.cz

² Jednou z významných propagátorek tohoto pojmu byla Bartlettová (1957, 1961a, 1961b, 1970ú). Ve své knize *The Common Base of Social Work Practice* (1970) tato autorka použila pojem sociální fungování pro označení interakcí, které probíhají mezi požadavky prostředí a lidmi (Navrátil, P., Musil, L., str. 140).

³ Integrace znamená sjednocování postojů, hodnot, chování a směřování aktivit různého druhu. Ovlivňuje jak interpersonální a skupinové vztahy, tak identitu jednotlivců a skupin. Její potřeba vzniká při kontaktu dvou navzájem se odlišujících jevů, situací a postojů nebo aktivit. Tyto se mohou projevit ve formě stresů, konfliktů a problémů narušujících rovnováhu a harmonii vztahů, jistotu a spokojenost životního běhu. Integrace je jeden z prostředků, které pomáhají takovému rozpory překonat. Integrace je komplexní jev. Z hlediska její aplikace v různých oblastech rozlišujeme: integraci osobnosti, integraci sociální, integraci kulturní, integraci pedagogickou, integraci pracovní (Jesenský, 1998, str. 23).

⁴ Navrátil vymezuje sociální ekluzi (vyloučení) jako „...proces (nebo stav), který určité jednotlivce, rodiny, případně skupiny či celá lokální společenství (komunity) omezuje v přístupu ke zdrojům, které jsou potřebné pro participaci na sociálním, ekonomickém i politickém a občanském životě společnosti. Tento proces (stav) má mnoho příčin. Patří mezi ně chudoba, nízké příjmy, diskriminace, nízká míra vzdělanosti, nízká životní úroveň... často i etnická příslušnost.“ (Navrátil, 2003, str. 34.)

⁵ Popple vymezuje komunitní rozvoj jako pomoc skupinám osvojit si dovednosti, zvýšit své uvědomění, a tak zlepšit kvalitu života svých členů. Zdůrazňuje rozvoj svépomocí prostřednictvím vzdělávání. Skupiny jsou zde podporovány v artikulaci vlastních priorit (Popple, 1995, str. 60).

⁶ Coombs a Ahmed (1974) uvádějí, že formální vzdělávání je užíváno jako vysoce institucionalizovaný, chronologicky odstupňovaný a hierarchicky strukturovaný vzdělávací systém, zahrnující na nižší úrovni základní školu, na vyšší úrovni univerzitu (Rogers, 2003, online).

⁷ Ne-formální vzdělávání je jakákoli organizovaná systematická vzdělávací aktivita, která je provozována mimo rámec formálního systému – k provádění vybraných typů vzdělávání u různých skupin v populaci, u dospělých stejně tak dobře jako u dětí (Rogers, 2003, online).

⁸ Informální vzdělávání je užíváno jako celoživotní proces, kterým každá osoba nabyvá a kumuluje poznatky, dovednosti, postoje, které se vynořují z denních zážitků a vysvětlení ve vztahu k prostředí – k domovu, práci, hře – z příkladů a postojů rodiny, přátel, z cestování, čtením časopisů a knih (Rogers, 2003, online).

⁹ Vzdělávání dospělých je označením pro celý soubor probíhajících vzdělávacích procesů, které se uskutečňují ve vzdělávacích institucích i mimo ně, kdy lidé považovaní společností, do které patří, za dospělé rozvíjejí své schopnosti, rozšiřují své znalosti a zlepšují své profesní zaměření tak, aby uspokojili své vlastní potřeby a potřeby společnosti, do které patří (Hubík, 2001, str. 3).

¹⁰ „Community school movement“ – hnutí komunitních škol, ve smyslu zapojování rodičů dětí do vzdělávacích procesů, otevírání vzdělávacích institucí (škol) členům komunity, školy jako prostoru pro společné setkávání.

¹¹ „Village colleges“ – v rámci tohoto modelu byly používány školy jako podpora rekonstrukce společnosti. Jednalo se především o rozvojové projekty na místní úrovni.

¹² „Urban-based“ přístupy viz text. Jednalo se o různé programy v znevýhodněných městských částech aj.

¹³ Empowerment (posílení) zmocňování – jeho cíl spočívá ve zvyšování klientovy či skupinové schopnosti prosazovat vlastní oprávněné zájmy, resp. vymáhat se z podřízeného, utlačovaného postavení. Termín se používá ve dvou překrývajících se významech. Jednak v perspektivě psychologizující, kde se jim mívá posilování sebevědomí, posilování schopnosti vyjednávat, asertivně prosazovat osobní či úzce skupinové zájmy, jednak v perspektivě sociální, kdy jde o prosazování zájmů velkých skupin koordinovanými kolektivními akcemi (Matoušek, 2003, str. 154).

Pro lepší přehled ve školách se sociálním zaměřením jsme se rozhodli založit rubriku Školy se představují.

Obor sociální práce se znovu stal oborem, který usiluje o svou profesionalizaci. Jednou z oblastí, která v tomto úsilí sehrává zásadní roli, je systém vzdělávání v tomto oboru.

Za více než desetileté období, kdy se česká sociální práce začala opět profesionálně rozvíjet, vznikla řada školských institucí poskytujících specializované odborné vzdělání na úrovni středních, vyšších odborných a vysokých škol. Výuka

Podnět k založení katedry vzešel z praxe

Poprvé od vzniku rubriky jsme zaměřili do severních Čech. Katedru sociální práce na Fakultě sociálně-ekonomické Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem představují vedoucí katedry PhDr. Petr Balek a odborná asistentka Mgr. Eva Bártlová.

• Kdy byla vaše škola (katedra) založena? Kdo stál u jejího zrodu?

Na založení oboru, později katedry sociální práce v Ústí nad Labem je zajímavé to, že podnět pro její vznik vzešel z praxe, z potřeb terénu.

Počátkem 90. let se scházela v České Lípě skupina sociálních pracovníků pod vedením PhDr. Ivany Veltrubské. Tato skupina oslovila vedení tehdy vzniklé fakulty sociálně-ekonomické a pod studijním oborem Management lidských zdrojů, tehdy vedeným PhDr.

Stanislavou Holíkovou, se začal v roce 1993 profilovat obor sociální práce, akreditovaný jako bakalářské studium. V roce 1994/95 nastupuje první skupina asi 20 zájemců na dálkový typ studia. Následující rok se obor otevírá i pro denní studenty. V roce 1999 se profi-

luje samostatná katedra. U jejího zrodu stojí PhDr. Jaroslav Holec a Mgr. Eva Bártlová, za notné podpory studentů, kteří prostřednictvím Akademického senátu FSE bojují za svůj obor.

• Jaké je zaměření školy (katedry)?

Studijní program vychází především z Minimálních standardů pro vzdělávání v sociální práci. Katedra se zaměřuje především na případovou skupinovou sociální práci.

• Jaká je podoba praxe na vaší škole (katedře)?

Praxe je realizována ve třetím, čtvrtém a pátém semestru, v celkovém rozsahu cca 300 hodin. Ve třetím semestru se jedná o praxi řízenou, kdy vedoucí praxe doprovází studenty na různá pracoviště.

PODNĚT K ZALOŽENÍ KATEDRY VZEŠEL Z PRAXE

Zde studenti získávají kompetence, které souvisejí se schopností postihnout a popsat různé typy sociálních zařízení a porozumět síti sociálních služeb. V následujícím semestru se jedná o praxi individuální, kterou studenti realizují na jednotlivých pracovištích s cílem porozumět fungování zařízení a zapojovat se do jejich provozu. Pracují pod supervizí. Třetí typ praxe je také praxe individuální, jejímž cílem je zapojit se do přímé práce s klientem. Katedra postupně vytváří síť spolupracujících organizací, se kterými se alespoň jednou ročně setkává na společných seminářích, ve snaze o co nejtěsnějšího propojení výuky s praxí.

• Spolupracujete s některou další školou (katedrou) podobného zaměření? Jak?

Katedra spolupracuje s dalšími školami především prostřednictvím Asociace vzdělavatelů v sociální práci, jejímž mimořádným členem je již téměř od samého počátku. Podílí se tedy na aktivitách, které ASVSP koordinuje. Kontakty s dalšími vysokými školami jsou realizovány především prostřednictvím vědeckých konferencí, odborných seminářů a konzultací mezi jednotlivými odborníky. Na katedře také například realizují své praxe studenti z FSS Praha.

• Můžete přiblížit specifika, odlišnosti školy (katedry)?

Za specifikum můžeme považovat orientaci na práci s klientem. Zde klademe velký důraz na dovednostní stránku studia, na propojování teorie s praxí. Snažíme se realizovat semináře v menších skupinách, orientujeme se na podporování dobrého klimatu ve škole a osobní kontakt mezi učiteli a studenty. Učitelé se často společně se studenty podílejí na řadě aktivit realizovaných v rámci regionu, jedná se o společné výzkumy, semináře, dobrovolnické aktivity, vzdělávací akce, sbírky apod. Úzce spolupracujeme s řadou našich absolventů.

• Jak vypadá život vašich studentů v prostorách školy (katedry)?

Život studentů v prostorách školy bývá pro pedagoga často zahalen tajemstvím. Studenti však mají k dispozici studovnu, počítačovou učebnu a studentský klub, kde je k dispozici občerstvení a počítače.

• Navázali jste spolupráci s některou zahraniční školou (katedrou)?

Od samého počátku vzniku katedry spolupracujeme s Univerzitou v Hertfordshiru v Anglii. Angličtí kolegové nám významně pomáhali při vzniku katedry, vytváření studijních

Školy se PŘEDSTAVUJÍ

sociální práce bere na sebe na rozličných školských pracovištích různou podobu. Každá škola představuje svůj vlastní přístup k sociální práci, zaměřuje se na určitou problematiku, jistým způsobem profiluje své absolventy, volí specifický postoj k praxi a roli svých studentů v ní.

Rubrika Školy se představují chce přinést lepší a ucelenější přehled o školách se zaměřením na sociální práci. Jejím cílem je poskytnout obraz o širší škol, které vychovávají zejména budoucí sociální pracovníky. Chceme čtenáři

**školy se
PŘEDSTAVUJÍ****PODNĚT K ZALOŽENÍ KATEDRY VZEŠEL Z PRAXE**

umožnit srovnání škol na základě jejich zaměření, specifik, ideových východisek a pojetí výuky. Formou stabilních otázek představíme v této rubrice školy poskytující vzdělání v oblasti sociální práce z České republiky. Její součástí bude i seznámení se stěžejními projekty škol.

programů a byli prvními konzultanty ohledně praxí studentů. Spolupráce se dále rozvíjí především prostřednictvím výměny učitelů. Dalším partnerem je katedra sociální práce v Žitavě. Několik let jsme byli partnery v projektu Gusa, který se týkal česko-polsko-německé přeshraniční spolupráce. Dalším partnerem je katedra ve Štětíně v Polsku, kam v současné době vyjelo několik našich studentů na výměnný pobyt. Dobré vztahy máme také s katedrou sociální práce v Prešově.

• Co všechno bude umět a znát váš absolvent?

Co bude umět a znát náš absolvent, hodně záleží na něm samotném. Škola mu nabízí v souladu s profilem absolventa následující možnosti. Absolvent má znalosti a dovednosti potřebné pro práci sociálních pracovníků ve státní správě, samosprávě, sociálních a výchovných zařízeních. Orientuje se v právních předpisech a má potřebné znalosti z psychologie, sociologie a pedagogiky, které mu umožňují pracovat s klienty a ovlivňovat sociální situaci jednotlivců a sociálních skupin. Velký důraz je kladen na praxi v různých typech sociálních zařízení.

Připravil Pavel Bajer ■

Informace o přijímacím řízení:

Informace o přijímacím řízení jsou zveřejněny na <http://fse.ujep.cz>

Přijímací řízení se časově uskutečňuje podle harmonogramu fakulty. Skládá se z písemné části a z odborné (oborové) části a části jazykové.

Odborná (oborová) část je koncipována jako zjištění informovanosti uchazeče z oblasti všeobecných znalostí s důrazem na zhruba tyto disciplíny: sociální politika, sociální práce, psychologie, sociologie, pedagogika.

Počty uchazečů a studentů v roce 2004:

prezenční studium 594, přijato 71 (24 %)

kombinované studium 414, přijato 81 (41 %)

Informace o oboru, formě, době studia:

Studijním programem je sociální politika. Studijním oborem je sociální práce.

Bakalářské studium trvá 3-5 let, během nichž je student povinen získat minimální počet kreditních bodů a absolvovat všechny povinné kurzy v daném studijním oboru a zaměření (viz Doporučené studijní plány). Je ukončeno bakalářskou státní závěrečnou zkouškou a obhajobou bakalářské diplomové práce, absolventům je přiznáván titul bakalář (Bc.).

Magisterské studium trvá 2-4 roky, během nichž je student povinen získat minimální počet kreditních bodů. Je ukončeno magisterskou státní závěrečnou zkouškou a obhajobou inženýrské diplomové práce. Absolventům je přiznán titul inženýr (Ing.).

Adresa školy:

Katedra sociální práce

Fakulta sociálně-ekonomická UJEP

Moskevská 54

400 96 Ústí nad Labem

Telefon: 475 284 611 (spojovatelka)

Fax: 475 200 169

Internet: <http://fse.ujep.cz> nebo <http://fse1.ujep.cz>

Vzdělávání a výcvik v oboru sociální práce v Evropě a Boloňský proces

Krátké ohlédnutí za posledními třemi dekádami ukazuje, že programy sociální práce se (téměř) ve všech evropských zemích co do strukturálních i obsahových rysů vyvíjely podobně. Na tomto místě bych se ráda zaměřila na následující aspekty:

- rostoucí akademické zaměření výcviku
- všeobecně zaměřený program vzdělání
- mezinárodní/evropská orientace

Vyšší akademické zaměření znamená, že se programy sociální práce etablovaly na univerzitách nebo srovnatelných institucích vyššího vzdělávání, jako jsou vyšší odborné školy. Jedinou výjimkou je Francie, která má přibližně 150 obvykle poměrně vyšších škol a 14 větších *instituts regionaux*, což tvoří hybridní postavení mezi prakticky zaměřenými vyššími školami a univerzitami a lze je zhruba přirovnat k akademiím.

Pochopitelně, jako je tomu prakticky ve všech ostatních evropských zemích, i zde je pro přijetí do programů sociální práce požadavkem maturitní vysvědčení ze střední školy.

Vzrůstá počet zemí, kde jsou absolventům základního profesně-vzdělávacího programu otevřeny další (magisterské) studijní programy a přístup k doktorskému studiu (přímo či nepřímo přes pří-

buzné předměty).

Vyšší akademické zaměření také zajišťuje vědecké zaměření vzdělávání. To neznamená prostě integrovat do výuky všechny relevantní vědecké teorie, ale také provádět nezávislý výzkum, který zase potom může být integrován do výuky.

To vše nutně vyžaduje, aby vyučující měli odpovídající kvalifikaci, což se týká především vyučujících zaměstnaných na plný úvazek, tj. přednášejících, kteří mají vyučovat sociální práci, na rozdíl od odborníků z jiných předmětů a fakult, jako je psychologie, sociologie nebo právo, kteří se podílejí na výuce studentů sociální práce. Ve většině evropských zemí nyní existují nezávislé fakulty sociální práce s vlastními týmy přednášejících. Mimořádní spolupracovníci, kteří doplňují teoretický výcvik, oproti tomu obvykle pocházejí z profesní praxe.

S pouze několika výjimkami platnými pro přechodné období, jako je tomu například ve Švýcarsku, musejí mít vyučující alespoň univerzitní titul, často je to spojeno s dalšími požadavky na kvalifikaci, jako např. zkušenosti s výzkumem a Ph.D., stejně jako náležité profesní zkušenosti. To je plně ve shodě s duchem Berlínského komuniké, kde se na straně

tři zdůrazňuje potřeba zvýšit kvalitu evropského vyššího vzdělávání (viz níže).

Do jisté míry také dochází ke sblížení v oblasti náplně programů sociální práce. Téměř všechny země nabízejí všeobecné programy, které mají adekvátně připravovat studenty pro širokou škálu profesních oblastí bez přílišné specializace během programu. To se týká například také Nizozemska, kde jejich kdysi vysoce specializované programy sociálního sektoru byly přeskupeny do větších celků.

Jedinou výjimkou je opět Francie s celkem 17 různými programy. Ve Velké Británii existují vedle „sociální práce“ a „práce s mládeží a komunitou“ kvalifikace jako „probační úředník“.

Poslední bod, který je vzhledem k Boloňskému procesu obzvláště relevantní: vzdělávání v oboru sociální práce v mnoha evropských zemích je a vždy bylo zaměřeno mezinárodně a/nebo evropsky. To je výsledkem jak jeho historie, tak skutečnosti, že sociální práce se do značné míry zabývá tématy a problémy, které překračují hranice. Do této orientace také spadají mezinárodní výměny studentů a učitelů.

Nyní se budu hlouběji věnovat významu Boloňského procesu pro proměnu vzdělávání sociální práce v Evropě. Když hovořím o tomto procesu, mám na mysli harmonizaci oblasti evropského vyššího vzdělávání během dekády, kterou odstartovala Boloňská deklarace z roku 1999. Od té doby tento proces nabyl mocnou vlastní dynamiku a od konference v Berlíně v září roku 2003, která na něj navazovala, zahrnuje 40 evropských signatářských států od Albánie po Vatikán, mezi něž nyní patří i Rusko.

V Boloňské deklaraci a v následném Pražském a Berlínském komuniké bylo dosaženo shody hlavně v následujících požadavcích a doporučeních:

- zavedení víceúrovňových programů
- transparentnost a vzájemná porovnatelnost programů
- profesionální kvalifikace nabízená programem a zaměstnatelnost absolventů na trhu práce
- evropská dimenze programu, včetně větší mobility studentů a vyučujících
- rozvoj porovnatelných metod a nástrojů trvalé záruky kvality
- vzájemné uznávání titulů

Délka magisterských a bakalářských programů

Pro vyhovění požadavku zavedení víceúrovňových titulů, což je nezbytným předpokladem vzájemné porovnatelnosti a kompatibility, nyní 80 % signatářských států vytvořilo nebo právě vytváří statutární podmínky pro zavedení „undergraduate“ (bakalářských) a „postgraduate“ (magisterských) programů. Mnoho zemí částečně či zcela reorganizovalo svůj systém vyššího vzdělávání, aby toto rozlišení zajistily. Tato část Boloňského procesu se tedy jeví poměrně nekontroverzní a zdá se, že rychle pokračuje. Avšak v některých zemích probíhají diskuse o délce magisterských a bakalářských programů a o přesném vymezení titulů v rámci jednotlivých zemí. První otázka byla tématem různých mezinárodních konferencí (včetně dublinské a helsinské). Na těchto konferencích byly pro bakalářské a magisterské programy vypracovány tzv. „standards kvalifikace a úrovně“ (qualification and level descriptors), tj. popisují toho, jaké kvalifikace by

měly být obsaženy v programech prvního a druhého stupně. Ani Boloňská deklarace, ani tyto deskriptory jasně nevymezují formální délku žádného z programů. Závěrečná deklarace Helsinské konference z března 2003 obsahuje doporučení, aby za tři až čtyřletý bakalářský program denního studia bylo uděleno 60 až 120 kreditních bodů a 180 až 240 kreditních bodů ECTS ¹ za jedno až dvouletý magisterský program. To znamená, že ten, kdo má oba tituly, by měl mít alespoň 300 kreditních bodů. ² Většina zemí, které zavádějí víceúrovňové tituly, se tohoto doporučení drží. Zavedení kreditních bodů je zde dalším předpokladem pro získání kompatibility a porovnatelnosti programů. Kalkulace těchto bodů za výkon by měla být založena na vlastní pracovní zátěži studentů (včetně složených zkoušek). To představuje posun od vyučovacího ke studijnímu paradigmatu. Systémy hodnocení všech zemí by měly být samozřejmě zachovány: ty měří kvalitu výkonu u zkoušky, zatímco kreditní body by měly měřit pracovní zátěž studenta. V současnosti není jasné, zda, a pokud ano, tak v jaké formě budou oba systémy vzájemně konvertibilní. ³

Dalším důležitým krokem ke vzájemné porovnatelnosti je modularizace studijních programů. To znamená, že celý program by měl být uspořádán do (více či méně) samostatných programových jednotek nebo segmentů, které by se věnovaly konkrétnímu tématu. Každý specifický programový segment by měl obsahovat detailní popis dovedností a kompetencí, které má zprostředkovávat.

Požadavek zaměstnatelnosti na (evropském) trhu práce s profesionálními kvalifikacemi by měl zajistit silnější

orientaci programů na relevantní profesní praxi. K tomu by měla přispět i výraznější orientace programové náplně na evropská témata a větší mobilita v rámci programů a ve výuce a výzkumu. Měly by být ustanoveny co nejjednodušší mezinárodní systémy záruk kvality, které by zajistily transparentnost a vzájemnou porovnatelnost.

ENQA (European Network for Quality Assurance) (Evropská síť pro záruku kvality) dospěla v nedávno publikované studii ke zjištění, že v současnosti existují ve 24 evropských státech agentury zabývající se zárukou kvality. Provádějí hlavně hodnocení a akreditaci jak studijních programů, tak celých institucí vyššího vzdělávání. ⁴

Poslední bod týkající se vzájemného uznávání titulů mezi signatářskými státy, který je zdůrazněn obzvláště v Berlínském komuniké, zaznamenal nejnižší úroveň implementace. Ačkoli Lisabonská konvence o vzájemném uznání byla Radou Evropy schválena v roce 1998, rozhodně nedošlo k ratifikaci všemi signatářskými státy a spočívá v individuálním schvalování, tj. jednotlivým studentům musí být jejich tituly uznávány v zemích, kde chtějí pracovat, jednotlivě.

Berlínské komuniké tedy doporučuje, aby do roku 2005 byl zaveden univerzální „dodatek k diplomu“ ⁵, to jest příloha ke každému diplomu, kde jsou každý národní systém vyššího vzdělávání, typ instituce a úroveň diplomu popsány detailněji, aby se zjednodušilo uznávání podle Lisabonské konvence.

Co tedy výše popsaný Boloňský proces znamená pro vzdělávání v oboru sociální práce v rámci Evropy?

Především znamená, že jsme součástí rychlé a pro mnoho zemí velmi radikální proměny v oblasti vyššího vzdělávání, která nabývá na významu. Zatímco to vyžaduje intenzivní angažovanost v jednotlivých elementech procesu a značný podíl práce a energie na jeho implementaci, tato rychlá proměna zároveň skýtá celou řadu šancí.

Zavedení víceúrovňových programů otevírá možnost zachovat všeobecně zaměřený program na bakalářské úrovni a užší specializaci, vyžadovanou obzvláště pro nové profesní oblasti, posléze zajistit ve speciálně na míru šitých magisterských programech. Studijní program je tedy zároveň součástí celoživotního vzdělávání. Po fázi uvedení do profese, následující po bakalářském programu, se mohou studenti na univerzitu vrátit a získat znalosti a dovednosti potřebné pro svou další profesní dráhu.

Dále mohou různé evropské univerzity vyvíjet, obzvláště na magisterské úrovni, společné kurzy (*European Joint Masters Programmes*), čímž se zaručí evropská a/nebo mezinárodní orientace. Na poli sociální práce existuje podobných úspěšných programů nezanedbatelné množství. Jeden z nich, desetiletý MACCESS⁶, podporovaný 32 univerzitami, Radou Evropy a Evropskou komisí, byl v roce 2002 vyzdvižen Evropskou asociací univerzit (EUA) jako jeden z 11 nejlepších praktických příkladů. Takto získané zkušenosti demonstrují, že vývojem a uskutečňováním takovýchto programů povstávají nové formy intenzivní spolupráce.

Další příležitost reprezentuje přechod k modulům. Ten představuje vzdělávací reformu, která prosazuje novou debatu o požadavcích profesní praxe a jejich

silnější integraci, přičemž zároveň naplňuje požadavek „zaměstnatelnosti“. Mou zkušeností z mé vlastní univerzity je, že proces modularizace spustil dlouhou a intenzivní diskusi o znalostech, dovednostech a schopnostech, které je třeba zprostředkovat, což v konečném důsledku vedlo k vyšší shodě na programových cílech. Nepamatuji se, že bych kdy zažila tak intenzivní debaty, avšak zároveň i shodu o programových cílech. Zavedení kreditních bodů pro jednotlivé moduly znamená, že se musíme podrobněji podívat na vlastní pracovní zatížení studentů v každém modulu a zde se dohodnout: jaké množství četby, kolik úkolů či zkoušek můžeme vyžadovat v rámci jednoho modulu, vezmeme-li v úvahu práci vyžadovanou pro ostatní moduly? Pro některé profesory je obtížné opustit představu, že oni sami definují obsah, požadovanou četbu a zkoušky ve „svých“ kursech autonomně, bez koordinace s kolegy. Skutečnost, že struktura i náplň, včetně učebních cílů modulů, je přesně popsána, znamená, že studenti jsou si více vědomi toho, co mohou očekávat a požadovat od přednášejících.

Podle mé zkušenosti požadovaná záruka kvality, jak interní, tak externí, na počátku působí obecné obavy. Obstojí naše univerzita a programy v porovnání s ostatními? Nedáváme studentům příliš velkou moc, když mají hodnotit a posuzovat jednotlivé přednášející?

Jedna věc je jistá: záruka kvality je spojena s větší konkurencí. Ale nebyla nám tato konkurence tak jako tak po léta vnucována univerzitní politikou? Například v Německu je nezávislými institucemi pravidelně prováděno hodnocení, tj. ligové tabulky univerzit a/nebo

předmětů, které jsou zveřejňovány velkými novinami a které studenti stále více používají k výběru místa svého studia.

Příprava na externí hodnocení a/nebo akreditaci⁷ interními zprávami a zkoumáním nám poskytuje analýzu našich silných a slabých stránek, a to napomáhá ke zdokonalení. Podle mých zkušeností nám procesy hodnocení a akreditace externími experty také pomáhají pochopit interní cíle našich vlastních institucí.

Na mé domovské univerzitě pravidelně hodnocení výuky studenty společně s praxí udělování cen nejlepším přednášejícím vedly k tomu, že se přednášející snaží dozvědět více o univerzitních výukových metodách a zkoušejí nové techniky. A když získají nějakou z cen, jsou náležitě hrdí. Také nám to umožňuje identifikovat ty, kteří jsou slabší, a nabídnout jim speciální výcvikové kurzy.

Poslední bod z mé vlastní zkušenosti:

dokonce i v oblastech, kde se rozvoj společných evropských programů zdá být příliš náročný, lze rozvíjet společné moduly, které jsou implementovány na příslušné univerzitě a umožňují jak studentům, tak profesorům provést část jejich studia či výuky na jiné univerzitě. To ovšem vyžaduje, aby do programu bylo integrováno větší množství (specializovaného) jazykového výcviku.

Další otázka se týká zjednodušení vzájemného uznání programových kreditů. Úspěšné bude pouze tehdy, pokud upustíme od individuálního schvalování a přejdeme k institucionálnímu uznávání. Existuje množství způsobů, jak to udělat, jejichž výhody a nevýhody jsou otevřeny diskusi.

Christine Labonté-Roset

e-mail: labonte@asfh-berlin.de

Přeložila Dita Trnková-Horká ■

¹ Evropský systém transferu kreditů (European Credits Transfer System), ECTS – systém porovnatelných hodnocení pracovního zatížení studentů pro jednotlivé kurzy původně vyvinuté v rámci modelového projektu ERASMUS, který se nyní stal základnou pro rozvoj podobných systémů výkonnostního bodování ve většině evropských zemí.

² Konference o magisterských titulech. Helsinky 14.–16. března 2003. Závěry a doporučení. www.unige.ch/ea/

³ Koordinátoři ECTS z Evropské asociace univerzit doporučují vyvinout klasifikační systém odpovídající britskému či americkému systému známkování (nejlepších 10 % je A [v Německu „výborně“], potom 20 % B [v Německu „velmi dobře“ atd.]).

⁴ Dánský institut pro hodnocení, Řízení kvality v evropském vyšším vzdělávání. Průzkum ENQA, 2003. www.enqa.net/pubs/asso

⁵ Podpora a implementace dodatku k diplomu, projektová zpráva 2003, www.unige.ch/ea/

⁶ Master of Arts „Comparative European Social Studies“. www.maccess.nl

⁷ V některých zemích jsou „evaluation“ (hodnocení) nebo „accreditation“ (akreditace) synonyma pro validaci, která používají standardy kvality a udělování známky kvality, v jiných se „evaluation“ (hodnocení) vztahuje na instituce a „accreditation“ (akreditace) na studijní programy.

Erazim Kohák: Svoboda, svědomí, soužití. Kapitoly z mezilidské etiky, SLON, Praha, 2004.

Erazima Koháka na české polistopadové filozofické scéně jistě není třeba představovat. Základním východiskem tohoto pražského filozofa navrátilivšího se po revoluci z amerického exilu, kde působil jako řádný profesor filozofie, jsou stále filozofické úvahy o Dobru a Zlu (pozn. autora – velká písmena EK). Tyto úvahy dostávají svůj konkrétní rámec v různých kontextech: environmentální etika našla svou tvář v knize Zelená svatozář (taktéž soubor přednášek pocházejících z Filozofické fakulty UK), filozofické úvahy nad mezilidskými vztahy našly svou formu v knize Průvodce po demokracii.

Velkou přednost E. Koháka představuje kromě věku, který v tomto případě reprezentuje moudrost, nadhled a jeho zkušenosti s americkou realitou umožňující obdivuhodný, i jakoby naprosto „samozřejmý“ pohled z jiné perspektivy.

Na úvod předkládá čtenáři tři základní hermeneutická pravidla pro interpretaci nejen filozofického textu, ale třeba i politického prohlášení, abychom nechočili daleko od praxe: co řečené znamená? (co bylo vlastně řečeno?), na čem se to zakládá? (proč je tomu třeba věřit?) a co z toho plyne? (jak by se změnil svět a my sami, kdyby to byla pravda?). (Str. 7.) Tímto zorným úhlem sleduje dvanáct základních témat: 1. filozofii, etiku, svobodu; 2. společenskou smlouvu; 3. pravdu a pluralitu, z nichž vychází kulturní relativismus; 4. kdo je dobrý člověk a co je dobrý čin; 5. individuální relativismus čili subjektivismus; 6. determinismus

a veřejně hláсанou egoistickou „etiku“; 7. náboženskou etiku; 8. etiku přirozeného zákona; 9. etiku úmyslu, utilitaristickou a etiku následků; 10. rozvinutí utilitarismu; 12. deontologickou etiku; 12. kritické ocenění formalismu.

Kohák dedikuje knihu studentům, kteří chodili na jeho přednášky jen tak, po jejím skončení mizeli do temna (zřejmě koloběhu již pracujících). Stejně také chápe filozofii, jako lásku k moudrosti (řecký překlad pojmu), nikoli jako dějiny filozofie chápané jako pouhá četba a interpretace filozofických textů, ale jako praktické žití, denní rozhodování, pokus „rozpoznat **smysl toho, co je**“ (str. 9, zvýraznění EK).

Základní nosnou myšlenku celého souboru přednášek tvoří nadšení, údiv a vděčnost E. Koháka, že je, ve smyslu bytí. Podle Husserla je filozof věčný začátečník, protože neustále objevuje samozřejmé jako zcela nesamozřejmé a obdivuhodné. Tento postoj s ním Kohák sdílí. Člověk je v první řadě svobodná bytost, která má schopnost realizovat dobro, ale i zlo, jak jsme tak příliš často byli svědky v dějinách. Svoboda předpokládá odstup, reflexi, člověk nejedná svobodně, pokud se ponoří do události a nedokáže se zamýšlet na různými aspekty či důsledky svého činu. Svoboda dělí život člověka na život prvoplánový (nereflektovaný) a reflektovaný.

Problematika nastává, postulujeme-li „přirozené“ jako dobré. Co je to přirozené? Že se něco pokládalo za správné již od pradávna (otroctví, kastrace eunuchů, zákaz volebního práva žen)? Je přirozené jednat podle pudů, nebo podle rozumu? Podle Koháka jednat svobodně znamená někdy potlačit pudy či emoce tak, aby

RECENZE

výsledný čin byl dobrý. Od pojmu dobra se odvíjí otázka, proč by člověk měl jednat morálně: pro někoho je důvodem údiv nad morálním zákonem v něm (I. Kant), pro jiného čistě utilitární myšlenka, že se nechce nechat okrádat svým krejčím (J.J. Rousseau). Výslednicí tedy je, že existuje nějaký morální zákon verbalizovaný v podobě kodexů, zvyků, ale také důvod vnitřní. Kohák jej nazývá vděčností člověka nad tím, že vůbec je, a onou již zmiňovanou nesamozřejmostí všech věcí. Z vděčnosti nad podivuhodností světa mu stojí za to nejezdit načerno, platit daně apod.

Ale vděčnost a postoj pokory před Veškerenstvem nestačí, aby společnost fungovala. Přejdeme-li Hobbesovo homo hominis lupus (člověk člověku vlkem) jako extrém, přece je třeba nějak řídit společnost, neboli je třeba shodnout se na nějakém společenském konsensu. Kohák se vášnivě zastává demokracie, je mu tedy blízká teorie společenské smlouvy, přičemž vychází z J. Locka, který tvrdí, že přirozený zákon předchází pozitivnímu (str. 35), který je jeho výkladem (pokud ho popírá, jako např. za nacismu holocaust, který byl zákonný, pak je třeba ho zrušit) a zásady soužití předcházejí realitě soužití, přičemž velmi často tyto zákony nepotřebujeme (např. vztahy v rodině). Podle Locka má člověk i „přirozené právo“ na majetek.

Další kapitolu věnoval otázce pravdy a pluralismu. Co je pravda? Jak to, že v různých kulturách jsou hlášány jiné pravdy? (Pojetí lidských práv v muslimských zemích, v Číně, Indii a v demokratických zemích.) Na jedné straně je pravda v každé kultuře prezentována jako absolutní (str. 46) a její obránci by za ni

položili životy své, ale spíše svých bližních, na straně druhé uznáváme autonomii východních zemí mít vlastní náboženství a kulturu, pokud se ale náhodou octnou ve sféře zájmu supervelmoci (Irák, Palestinci), potom budeme trvat na příkladném dodržování „našich“ hodnot, i za cenu války.

Smysl a hodnota jsou vztahové kvality, které mají vztah až k něčemu (str. 48). To platí i o smyslu a hodnotě, např. lidských práv. Z respektu k druhým plynoucí kulturní relativismus znamená konsensus a uznání legitimacy toho, co dělá druhý, i když já si myslím, že moje varianta je lepší. Násilím ještě nikdo nikoho nepřeměnil. Ovšem vrací se otázka dobra a zla – co je pak dobré a co špatné? Kdo o tom rozhoduje? Společnost, to už tady bylo. Nad tím, co je dobré a zlé, je třeba poctivě hloubat, např. uvědomit si častý stereotyp, že „dobré“ je „správné“. Zřejmě je nutné unést onen rozpor mezi tím, „co je“, a tím, „co by mělo být“.

Dalším námětem k filozofování, k hledání moudrosti, je etika ctností, být dobrý a jednat podle toho – tento model známe i ze starověkého Řecka, kdy filozofové vyjmenovávali ctnosti, mezi nimiž dominovala uměřenost. Člověk vystavuje na odiv své ctnosti podobně jako sportovci vypracované tělo. Opomíná se ale, že velká část společnosti žije v nespravedlnosti a bídě. Ale i ctnost vyžaduje svobodu, ať jako svůj předpoklad, nebo cíl (str. 63–64).

Dalším postojem k pravdě, etice může být subjektivismus, kde platí, že „všechny hodnotové přísudky jsou relativní a vztahené k individuálnímu subjektu a pro ten jsou platné“ (str. 70). Je však pravda, že naše svědomí nám radí vždy dobře?

Nepotřebujeme i nějaké vnější opory pro rozhodování? „Morální citění“ je ošemetná záležitost,“ poznamenává Kohák a uvádí příklad vztahu Romů a Čechů (str. 79).

Extrémní postoj individualismu zastává postoj etického egoismu A. Randové. Její přístup není poznamenán žádnými slabošskými vlastnostmi, jako altruismus či sentiment. Člověk jedná přirozeně, pokud jedná sobecky. A pokud jedná dobře, nechť tak činí z pouhého sobectví. Tento směr, také nazývaný objektivismus, preferuje seberealizaci, která zahrnuje pracovitost, sebeúctu a produktivitu (str. 96). Tento směr měl vliv v USA před 25 lety u tzv. yuppies (young upward-mobile professionals – mladí průrazní bohatnoucí lidé). Podle Koháka se nejedná o filozofický směr, spíše o smutnou ukázkou toho, jak ospravedlnit prázdňý život chamtivosti.

Náboženství patří také k etice. Odděluje-li člověk věci na posvátné a profánní, pak má velmi blízko i k pojmům, jako zázrak, darovanost a již zmiňovanému pocitu údivu. Tento postoj má ostatně velmi blízko k ekologické etice, k etice přirozeného zákona (který odněkud musí pocházet). Pracovní hypotézou zde Kohák jmenuje, že „*východiskem a oprávněním všeho poznání je zkušenost ve smyslu zakoušení*“ (str. 117, zvýraznění EK). Tento postoj velmi úzce koresponduje s přesvědčením mnoha filozofů, že dnešní člověk potřebuje zážitek, že právě zážitek je oním klíčovým pojmem, který ukotvuje identitu člověka.

Utilitarismus „jednej tak, aby z tvého jednání vzešlo co nejvíc dobra a co nejméně utrpení pro co největší počet lidí“ (str. 136), jako etika užitečnosti,

posuzuje čin jako takový. Podle utilitaristů má každé morální rozhodnutí tři složky: základní zaměření na Dobro nebo na Zlo, osobu, která jedná, a situaci, v níž je jednáno. Jedná se de facto o situační etiku, člověk v ní zakouší vůli konat dobro. A ještě jedna optika, z utilitaristického hlediska lze zkoumat morální situaci podle následků činu (konsekvencialismus), a to buď co nejvíce dobra pro co nejvíce lidí, anebo co nejméně zla pro co nejméně lidí.

Další variantou je deontologická (neboli formalistická) etika povinnosti a morálního zákona, v níž člověk zakouší povinnost konat dobro. Známé jsou jeho názory: „Jednej tak, aby se maxima tvé vůle mohla stát zásadou všeobecného zákonodárství“ a „druhého člověka nepokládej nikdy jako prostředek, ale jako cíl svého jednání“.

Přestože knih na téma etika bylo napsáno již mnoho, nelze odsunout toto dílo do řady. Kohák učí a provokuje kritické myšlení, dokáže vidět klasické pojmy v zajímavých souvislostech, kde zúročuje své pedagogické působení v odlišné kultuře USA. Velmi srozumitelně vysvětluje novověké autory, aniž by sklouzl k povrchnosti. Kniha rozhodně stojí za povšimnutí, a to nejen studentů filozofie.

Stanislava Ševčíková

• • •

**Reinhard Abeln, Anton Kner:
Pomozme si navzájem.
Karmelitánské nakladatelství,
Kostelní Vydří, 1997.**

Podstatu této knihy vystihuje citát Sörena Kierkegaarda: „Svět se skládá ze samých příležitostí k lásce.“ Autory jsou

RECENZE

zkušené poradci, které přes různé vzdělání spojuje snaha pomoci lidem v otázkách života, partnerství a výchovy. PhDr. Reinhard Abeln (nar. 1938) vystudoval psychologii, pedagogiku a antropologii. Pracuje jako žurnalista v církevním tisku a referent pro vzdělávání dospělých. Mons. Anton Kner (nar. 1911) působil dlouhá léta jako duchovní správce a později jako farář na odborné klinice pro psychiatrii a neurologii. Svě znalosti získané v praxi zúročuje v kursech duchovní obrody a v knihách s tematikou pastoračního poradenství.

Knihy vychází z křesťanského pojetí duchovního rozměru života jako příležitosti sloužit druhým, a tím zároveň rozvíjet a obohacovat i sám sebe. Jak řekl již latinský církevní otec Augustinus Aurelius (354–430): „Bez lásky jsme sami sobě břemenem, láskou se neseme navzájem.“ Autoři varují před honbou za pohodlím a hmotným zabezpečením. Upozorňují na nedostatečně uspokojené potřeby duše a srdce. Přesvědčují, že blahobyt nám spokojenost nezaručí a získáním věcí se nedá dosáhnout trvalého pocitu štěstí. Protože současný ekonomický růst staví na obraze spokojeného konzumenta, tak se v nás zákonitě utvrzuje mylná představa, že štěstí přichází zvenčí. Snadno pak zapomínáme na pravý zdroj štěstí a spokojenosti, kterým je duše a srdce. Autoři počítají s tím, že se těžko vzdáváme zažitých postojů, proto některé myšlenky v knize záměrně opakují a vytvářejí další možnost zamyslet se nad napsaným.

Stěžejní část knihy tvoří podrobný a poradenskou praxí podložený rozbor toho, co člověka zatěžuje „na duši“. Následuje výčet možností, jak skrze

nalezení svých duchovních zdrojů lze vyjít z omezující spoutanosti „sebelásky“ směrem ke šťastnějšímu a plnějšímu životu – tedy životu, který je více žit pro druhé. Autoři vycházejí z obrazu současného světa, který pojmají jako místo nedostatečně sytící naši lidskou potřebu sounáležitosti: „Žijeme ve světě chudém na radost a naději. Mnoho lidí už nevidí ve světě krásu a dobro. Cítí se izolováni, osamělí, opuštěni. Mnoho lidí mrzne, žije v podchlazené atmosféře. Trpí hrozným nedostatkem možnosti se vypovídat, popovídat si. Chybějí jim lidé, kteří by jim darovali čas, věrnost, důvěru.“ (Str. 43.) Tento neradostný obraz, který se vine celou knihou v podobě příběhů jednotlivých lidí, se kterými se autoři setkali během své praxe, vyvažují nabídkou možností, co s tímto neutěšeným stavem dělat. Text obsahuje také velké množství pobídek v podobě citátů velkých myslitelů a význačných osobností, čímž poradenský tón knihy získává hloubku duchovního poselství.

Publikaci tvoří pět kapitol, ve kterých Abeln a Kner rozebírají důležité aspekty naplněného života a přibližují nezbytné předpoklady účinné pomoci druhým. V první kapitole se hovoří o lásce jako o substanci, bez které se v životě nedá žít, pouze přežívat. Druhá kapitola je zaměřena na důvěru mezi lidmi a na její důležitost v mezilidských vztazích. Třetí kapitola pojednává o vlídnosti, o lidské schopnosti rozdávat radost a také o umění naslouchat, kterému se nelze naučit bez schopnosti oprostít se od sebe sama a vnitřně se otevřít druhému. Čtvrtá kapitola rozebírá přednosti chvály oproti kritice a taktéž vypovídá o ničivých důsledcích lhostejnosti v mezilidských

vztazích. Vyzdvihuje sílu vlídného slova řečeného ve správný okamžik. Pátá kapitola obsahuje stručný, ale výstižný návod na to, jak se stát šťastnějším a spokojenějším, a také pojednává o tom, co je v životě všech lidí opravdu nezbytné k dosažení naplněné existence.

Nosným pilířem knihy je připomenutí obecně důležitých životních „pravd“ a zasazení těchto zákonitostí do postoje „být zde pro druhé“. Autoři až s otcovskou starostlivostí přibližují systematicky vše, co předpokládá a zahrnuje pomoc druhým. Zdůrazňují, že k dosažení pocitu štěstí potřebujeme nejprve nalézt vnitřní rovnováhu. Pak pro nás bude snadnějším úkolem naladit se na dar spokojenosti a nezištně se rozdělit o své štěstí. Vypovídají o tom, že „blízkost uzdravuje“. Na mnoha místech se snaží vystihnout, co znamená láska k bližnímu: „Milovat znamená: Mít čas pro druhého, naslouchat mu (ne pouze ve spěchu vyslechnout), očekávat ho, dovolit druhému projevit city, dát mu vědět: ‚Mám tě rád, znamenáš pro mne hodně; vzájemně si důvěřovat.‘“ (Str. 52.) Nezapomínají uvést ani schopnost mít rád sám sebe, jako důležitou podmínku pomoci druhým. Upozorňují, že máme právo i povinnost vyhradit si čas na sebe, protože „kdo ‚nemá‘ sebe, nemůže se také rozdávat“ (Str. 52.)

Text zejména využijí nejen lidé, kteří hledají pomoc, vlídné slovo či duchovní útěchu, ale i pracovníci z oborů pomáhajících profesí. Každý člověk však v této knize může nalézt inspirativní návod, jak při starosti o hmotné záležitosti „nezapomenout na duši“. Autoři ke čtenáři promlouvají s přesvědčivostí, kterou jejich slovům dává skutečná životní zkušenost

mnoha lidí. Uvádějí příběhy klientů ze své odborné praxe a citují významné osobnosti. Kniha potěší čtivostí, kompaktností myšlenek a hlavně laskavým tónem, kterým je čtenář povzbuzován vykročit na cestu vedoucí k druhým lidem. Možná až díky této knize uvěříte, že právě skrze vás může do světa přibýt tolik radosti a lásky – více, než jste se odvážili doufat.

Edita Hrstková

• • •

Jana Levická: Kazuistický seminár zo sociálnej práce, SAP, Trnava, 2004.

Odborná verejnosc, najmä vysokoškolskí pedagógovia pomáhajúcich profesií, sa majú možnosť zoznámiť s publikáciou Jany Levickej pod názvom Kazuistický seminár zo sociálnej práce.

Ide o spracovanie pomerne málo frekvencovanej odbornej problematiky, ktorá je dôležitou súčasťou vysokoškolskej prípravy študentov sociálnej práce. Rozpracovanie problematiky vedenia kazuistických seminárov prispieva a zároveň ponúka ku spoločnej línii a skvalitňovaniu odbornej prípravy študentov pri práci s klientom.

Štruktúra a samotný obsah jednotlivých častí publikácie autorky je koncipovaný tak, aby poskytol orientáciu v základných pojmoch, etických postojoch, metodike praktického vedenia kazuistického seminára.

Publikáciu tvoria štyri teoreticky spracované kapitoly, praktická časť, ako podnety pre vedenie kazuistického seminára, a zoznam použitej literatúry. V jednotlivých kapitolách sa Jana Levická

RECENZE

venuje postupne porovnaniu kazuistiky a prípadovej štúdie (1), metodike vedenia kazuistického seminára (2), kazuistickému semináru a etickým postojom (3), predpokladaným vedomostiam študentov (4), praktickú časť tvorí piata kapitola.

V úvode svojej publikácie autorka poukázala na nevyhnutnú súčasť a význam praktickej prípravy študentov sociálnej práce, medzi ktoré zaraďuje aj spracovanie kazuistiky a prezentovanie kazuistík na praktických seminároch. Zaoberá sa zdôvodnením významu kazuistík pre študenta a pre zvýšenie jeho kompetencie pri práci s klientom počas jeho profesionálnej činnosti po absolvovaní štúdia. Absolvent sociálnej práce, ktorý ovláda spracovanie kazuistiky prípadu, môže len napomôcť zvýšeniu kvality práce a posilneniu statusu sociálneho pracovníka v spolupráci s inými odborníkmi v pomáhajúcich profesiách.

V prvej kapitole sa J. Levická zaoberá definovaním rozdielov medzi kazuistikou a prípadovou štúdiou. Náčrt niektorých základných špecifik je v tomto prípade v oblasti sociálnej práce pomerne ojedinelý, v praxi ale aj počas štúdia je pre zainteresovaných pomerne zložitý jasne diferencovať rozdiely medzi týmito základnými metódami pri práci s klientom. Autorka sprostredkovala niekoľko zaujímavých pohľadov jednotlivých autorov a necháva na samotnom čitateľovi spracovanie jednotlivých tvrdení pri popise rozdielov. Okrem teoretického vymedzenia popisuje ďalej rozdiely medzi kazuistickým spracovaním prípadu a prípadovou štúdiou z hľadiska času, použitia výsledkov jednotlivých metód, upozorňuje aj na praktické využitie z hľadiska adresáta, resp. odberateľa, teda

komu je spracovaná kazuistika alebo prípadová štúdia určená. Charakterizuje rozdiely pri samotnom spracovaní oboch metód. Podnetná je aj časť, v ktorej autorka popisuje spoločné črty oboch metód, a to ako z hľadiska jednotlivých informačných zdrojov, tak aj z hľadiska hľadania spoločných optimálnych riešení konkrétnych problémov klienta. Podrobné charakteristiky jednotlivých rozdielov v tejto časti publikácie sú podnetom pre čitateľa, v slovenskej odbornej literatúre sa obdobná štúdia doposiaľ neobjavila.

V ďalšej časti svojej publikácie sa autorka venovala metodike vedenia kazuistického seminára. Zainteresovaným, najmä pedagógom, predkladá určitý námiet na organizáciu a vedenie študentov pri spracovaní a prezentovaní kazuistík. Poukazuje na možnosť využitia kazuistiky pri supervidovaní, najmä praxe študentov počas odbornej prípravy, podporuje tiež myšlienku využitia bálintovských skupín pri prezentovaní kazuistík. Táto forma prezentácie môže byť pre študentov veľmi podnetná, dáva predpoklad väčšej zaangažovanosti študentov a vcítení sa do problémov klienta alebo sociálneho pracovníka, ktorý konkrétnu kazuistiku – prípad predkladá. Autorka poskytla stručný prehľad organizácie a spôsobu vedenia bálintovských skupín, využitie metódy Bálinta si však vyžaduje od pedagóga vlastné skúsenosti ako účastníka takejto skupiny a najmä podrobnejšie vedomosti a skúsenosti z vedenia skupiny.

Tretiu kapitolu tvorí pomerne stručne spracovaná časť orientovaná na problém etických zásad, ktorých dodržiavanie je pri pomáhajúcich profesiách nevyhnutné.

Autorka sa veľmi stručne dotkla problému moci, s ktorou sa sociálny pracovník môže počas svojej intervencie identifikovať. Otázka etického prístupu a zásad pri spracovaní kazuistiky, otázka anonymity nie sú podrobne rozpracované, táto časť má svoje miesto v odborných pojednaniach o etike a etickom prístupe ku klientom. V ďalšej časti, ktorá je štruktúrovaná ako samostatná časť, sú formulované požiadavky na študenta, ktorý by mal disponovať určitým penzom vedomostí nevyhnutných pri spracovaní kazuistiky a v konečnom dôsledku aj k dobrému pochopeniu zmyslu spracovania kazuistiky. Tieto požiadavky autorka formulovala pomerne stručne, vychádza z predpokladu, že kazuistický seminár by mali viesť erudovaní odborníci, ktorí mali kontakt s klientskou odbornou praxou.

Samostatnú časť v rozsahu 25 strán tvorí praktická časť publikácie. Zaradenie tejto časti spolu s konkrétnymi námetmi pre vedenie kazuistického seminára je vyústením autorkiných bohatých skúseností z praxe v sociálnej oblasti. V tejto časti publikácie sa autorka zamerala na sprostredkovanie niekoľkých námetov, ako pripraviť študenta na spracovanie kazuistiky. Trinásť praktických cvičení, zaradených do jednotlivých podkapitol chronologicky (od prvého kontaktu, anamnézy, diagnózy, intervencie po zakončenie práce s klientom) dávajú dostatok podnetov pre pedagóga, ako zorientovať študenta v spleti informácií o klientovi, ako rozlišovať podstatné od nepodstatného a podobne.

Jana Levická spracovala nenáročný učebný text pre pedagógov nielen v študijnom odbore sociálna práca, ale aj pre iné pomáhajúce profesie. Predkladaná

publikácia je svojím charakterom ojedinelá, publikácia obdobného charakteru sa ako pomôcka a inšpirácia pre pedagógov, ktorí vedú semináre obdobného charakteru, doposiaľ na Slovensku neobjavila. Prínosom je aj analýza rozdielov medzi kazuistikou a prípadovou štúdiou, tomuto problému sa zainteresovaní odborníci takmer nevenujú. Publikácia je obohatením danej problematiky, ktorá zostáva ešte stále veľmi skromne rozpracovaná, čo dokumentujú aj pomerne skromné literárne zdroje, ktoré uvádza autorka v závere publikácie. Charakteristické je, že jednotliví autori sa problémom teoretického rozpracovania kazuistiky alebo jej praktického využitia zaoberajú len okrajovo.

Publikácia Jany Levickej je skromným príspevkom pre zainteresovaných pedagógov, ale aj odborníkov, ktorí pracujú s klientom a majú záujem neustále skvalitňovať svoju prácu v prospech klienta.

Milan Schavel

•••

Caroline Archerová: Dítě v náhradní rodině. Nejčastější problémy při výchově mladších dětí v náhradní rodině, Portál, Praha, 2001.

Kniha nabízí českému čtenáři dobrého průvodce na cestě náhradního rodičovství, která je jako život sám, plná úskalí a otázek. Jak předznamenává prof. Zdeněk Matějček ve své předmluvě, jde o knihu, která nemá na českém trhu ekvivalent. Nabízí soubor praktických ponaučení, nápadů, zkušeností, které mohou být náhradním rodičům ku prospěchu.

RECENZE

Autorka knihy Caroline Archerová sama vychovala čtyři osvojené děti. Pracuje jako sociální pracovnice a psycho-terapeutka se zaměřením na náhradní rodinou péči. Jak hlubokým tématem autorce náhradní rodinná péče je, ukazuje na vlastní básni, kterou knihu uvádí (Novorozeně).

Jisté omezení knihy vidím v její hluboké zakotvenosti v britském prostředí, odlišnému od českého institucionálně, legislativně i kulturně. Autorka také jednostranně preferuje liberální výchovnou orientaci, která není v našem prostředí zcela typická. Rozdíly však nejsou takového rázu, že by snad knihu nebylo možno číst. Kniha je inspirující a rozmanité odchylky od našeho úzu lze brát jako impulsy k přemýšlení.

V první části První dny doma nás autorka uvádí do situace, kdy se osvojené dítě po narození (kojenec) přiveze domů. Rodiče nabádá k zachování kontinuity zkušeností dítěte v nové situaci. Podle Archerové je třeba v prvních dnech dodržovat obdobný řád, jíst a pít obdobnou stravu apod., aby se dítě snadněji adaptovalo. Upozorňuje na významnost tohoto počátku pro rozvoj stability budoucího vztahu. Ačkoliv český rodič obvykle nemá možnost získat dítě do náhradní péče tak záhy po narození, jak to popisuje autorka, lze uvedené principy v přiměřené podobě aplikovat i v pozdějším věku, a tedy i u nás.

V druhé části Nové začátky: Vývoj dítěte v raném věku se Archerová zabývá raným vývojem dítěte. Formou otázek a odpovědí reaguje na možné chování dítěte a vybavuje adoptivní rodiče praktickými návody na vhodné zacházení s dítětem v těchto situacích.

V části třetí Když se zdá něco v nepořádku s autorkou procházíme signály, které mohou ukazovat na některé problematické body vývoje dítěte. Stručně popisuje příklady dětí a rodičů, na nichž ilustruje některé možné potíže, a dále prezentuje symptomy, které mohou být výrazem vývojových problémů. Autorka vedle specifických rad zdůrazňuje, že její přístup spočívá zejména na celkovém prohloubení blízkých vztahů a na podpoře celkového rozvoje.

Ve čtvrté části Vliv psychického traumatu na vývoj a navazování citových vazeb Archerová podává jednoduchý výklad poznatků o traumatech, která na dětech může zanechat zanedbávání, zneužívání a jiné problematické situace. Zejména v souvislosti s touto kapitolou lze ocenit, že autorka na závěr knihy zařadila také slovník, který umožňuje především laickému čtenáři orientaci ve světě odborných výrazů.

V páté části Do správných kolejí: Podporujeme zdravý vývoj dítěte od nejranějšího věku autorka popisuje a nabízí podněty, které vzešly z její výchovné zkušenosti, případně ze zkušenosti jiných adoptivních rodičů. Kapitola pátá spolu s šestou tvoří jádro praktických návodů, které kniha nabízí. Autorka uvádí podněty v oblasti sebeuvědomění dítěte, dotyků, očních kontaktů, pohybu, poznávání vlastního těla, vnímání zvuku a další. Archerová se dále zabývá problémy, které někteří rodiče musí řešit: návaly pláče, poruchy spánku, záchvaty vzteku, problémy s jídlem, regrese, agresivita atd., a dává rodičům k dispozici své náměty.

Šestá kapitola Problémy se vztahy k rodině nabízí pohled na možné problémy, které mohou adoptivní rodinu potkat

právě v souvislosti se statutem rodiny jako „adoptivní“. Dotýká se témat poznávání minulosti dítěte, kontaktu s původní rodinou, vztahů k sourozencům a postižení.

Autorka především doporučuje, aby adoptivní rodiče podporovali poznávání vlastní minulosti dítěte, a vysvětluje, že způsob, jakým se rodiče postaví k těmto otázkám, ovlivní postoj dítěte k ostatním lidem a také k sobě samému.

Kraťoučká sedmá kapitola Duchovní rozměr upozorňuje rodiče na duchovní dimenzi uzdravování dítěte a jeho života. Ačkoliv upozorňuje, že tento aspekt nemusí být přijatelný pro každého rodiče a uplatnitelný v každé rodině, podporuje představu, že prožívání religiozity rodiči spolu s jejich dětmi má hluboký léčivý význam. Religiozitu v nejširším slova smyslu chápe jako zdroj stability života dítěte i inspiraci jeho růstu.

Knihu uzavírá slovníček potřebných odborných výrazů, s nimiž se čtenář, adoptivní rodič může v kontextu problematiky adopce pravděpodobně dříve či později setkat. Seznam literatury, z níž čerpala autorka, doplňuje seznam literatury, která je k dispozici v českém jazyce.

Dílo *Dítě v náhradní rodině* lze jistě stávajícím či budoucím adoptivním rodičům doporučit. Vedle adoptivních rodičů, kteří jsou hlavními adresáty knihy, by měla být známá také všem pomáhajícím profesionálům, kteří se náhradními formami péče o děti zabývají.

Pavel Navrátil

• • •

Arnold A. Lazarus, Clifford N. Lazarus: 101 strategií jak se nezbláznit v šíleném světě, Portál, Praha, 2004.

Na první pohled se knížka *101 strategií jak se nezbláznit v šíleném světě* tváří, že v sobě ukrývá „zaručené“ a stoprocentně působící rady pro každého. Podobných knížek už vyšla spousta a jejich stránky jsou do značné míry pouhé plýtvání papírem a penězi těch, kteří si je koupí. Navíc tuto knihu vydalo nakladatelství Portál, což se s literaturou výše popsaného typu příliš neslučuje... Naštěstí první pohled v tomto případě klame.

Arnold a Clifford Lazarusové pro čtenáře připravili knižní vydání svých krátkých „okének pro duševní zdraví“, která připravovali pro jednu americkou rozhlasovou stanici. Ve 116 krátkých kapitolkách (v originále se kniha jmenuje *The 60-Second Shrink*, číslo 101 v názvu je záležitostí českého překladu) roztríděných do několika tematických oddílů předkládají mnoho různých situací „duševní nepohody“ a nabízejí řešení. Pro snadné porozumění každou kapitolku uvedli stručným popisem případu, kterého se týká. Poté následuje rozbor, co a proč je špatně, a na závěr autoři navrhnou, jak celou situaci změnit k lepšímu.

Knihla nabízí možnost, jak získat přehled o základech duševního zdraví, zároveň však také umožňuje díky svému strukturovanému uspořádání vyhledat pouze informace o oblastech, které čtenáře zajímají, ať už je to stres a jeho zvládnutí, deprese, efektivní komunikace, nebo snaha zhubnout a její psychologické aspekty. Za přínosné považují, že

RECENZE

autoři do této popularizační publikace zařadili také oddíl týkající se psychologie, psychoterapie a psychologů a psychiatrů (Cvoci a cvokaři). Popisují zde základní typy psychoterapie a pokoušejí se i o jakousi „typologii“ terapeutů podle jejich výkonů – od užitečných přes neškodné až po nebezpečné. Poskytují tak čtenáři jakýsi návod, jak se ve světě psychiatrů, psychologů a terapeutů orientovat.

Pro dnešního člověka je také jistě příjemná forma této knihy, tedy krátké, stručné a výstižné kapitolky. Díky původně rozhlasovým „okénkům“ se otci a synovi Lazarusovým podařilo jednotlivé problémy a rady shrnout do úsporně, leč srozumitelně formulovaných textů, které pak v knize poskládali do logických tematických celků. Čtenář se tak snadno a rychle dostane rovnou na „jádro pudla“, což je současně s přehlednou strukturou knihy jistě velkou výhodou. V naší „mediální“ době, kterou možnosti komunikace pohánějí vpřed stále rychleji, má kniha, kterou i sami autoři doporučují číst klidně na přeskáčku, své oprávněné místo a vychází vstřícně měnícím se požadavkům a nárokům čtenářů – nehrozí, že ztratíte nit vyprávění, protože u takové mozaiky je vlastně jedno, odkud začnete, konečný výsledek však bude stejný.

Mimo to je však snahou autorů také odhalit „tajemný závoj“ péče o duševní zdraví a zbavit ji až téměř mystického nádechu. Zároveň se nesnaží zlehčovat stavy, které jsou již klasifikovány jako duševní onemocnění. Lazarusové důsledně rozlišují, zda se jedná o duševní nepohodu, či nemoc, a snaží se jasně a srozumitelně vysvětlit rozdíly mezi oběma stavy na různých příkladech. Svě jednotlivé příspěvky na téma duševního

zdraví poskládali do mozaiky, kterou bychom mohli nazvat třeba topografickou mapou duševního zdraví. Není sice nijak podrobná, ale na výletní poznávání této krajiny to docela stačí...

Pro čtenáře, který má zájem o (nejen) své duševní zdraví a pohodu, vytvořili otec a syn Lazarusové čtivou a poučnou publikaci, která mu může pomoci s některými problémy, na které během svého života narazí. Tatam je doba, kdy podobné profese znamenaly totéž co kouzelník. Tatam je také doba, kdy se lidé nestarali o své duševní zdraví, protože ho nepovažovali za hodné speciální péče. A knihy typu *101 strategií jak se nezbláznit v šíleném světě* pomáhají laikovi s orientací v této oblasti. Podobných knih by bylo potřeba pohříchu více, moderní psychologie a psychoterapie by si to jistě zasloužila.

Šárka Kyselová

• • •

Jaro Křivohlavý: Psychologie zdraví, Portál, Praha, 2003.

Profesor Křivohlavý si předsevzal velký a náročný úkol. Rozhodl se totiž přiblížit českým čtenářům současně poznání psychologie zdraví – podoboru psychologie, který se, ačkoliv relativně mladý (zhruba „jen“ padesát let stár, či spíše mlád), rozvinul do značné šíře. O to složitější a pracnější je shrnout jej smyslně do jedné knihy, která čítá jen něco kolem 270 stran. Tento rozsah s sebou nutně přináší jistá omezení. Autor proto předkládá velkou paletu nejrůznějších témat tohoto vědního oboru v jednotlivých kapitolách, na jejichž konci odkazu-

je čtenáře na další literaturu, kterou by si mohli prohloubit své, v této knize nabyté základní vědomosti. Výhoda tohoto členění spočívá zejména v možnosti přechít si pouze některou z nabízených kapitol, aniž by bylo třeba uvádět ji do kontextu celé knihy. Doporučuji však přechít si celou knihu, neboť jen tak můžete získat ucelenější pohled na problematiku psychologie zdraví.

Křivohlavý však někdy zapomíná čtenáři vysvětlit logickou návaznost a vzájemné souvislosti mezi tématy, takže pochopení systému zdraví člověka předkládaného prizmatem psychologa záleží z jisté části na přemýšlivosti a životní zkušenosti čtenáře a jeho ochotě věnovat další čas domýšlení souvztažností. Přestože autor pracoval pětadvacet let jako psycholog ve zdravotnictví a nepochybně chtěl ve své knize propojit psychiku člověka s jeho fyziologií, aby obojí čtenář chápal jako interagující celek, příliš se mu to nedaří. Kniha vyvolává dojem, že psychika je mocná čarodějka determinující lidské zdraví. Tím nechci nijak snížit význam psychiky a jejího působení na zdraví, avšak je na místě zdůraznit, že je to jen jedna část celku, chápajícího člověka jako bio-psycho-sociálního tvora, který současně považuje i zdraví za výsledek interakce faktorů biologických, psychických, sociálních a (Jaro Křivohlavý by dodal) faktorů duchovních.

Autor začíná svou knihu vymezením psychologie zdraví, jejím předmětem (tj. zdravím) a stručným historickým vývojem. V jeho pojetí se jedná o moderní vědeckou disciplínu, založenou na experimentálním empirickém zkoumání a zabývající se psychologickými faktory, které

hrají určitou roli, jak ve zdraví člověka, tak i v nemoci. Tyto psychologické faktory rozlišuje na tzv. salutory (tj. bio-psycho-sociální faktory udržující, posilující a podporující zdraví) a patogeny (tj. bio-psycho-sociální faktory poškozující a ničící zdraví). Právě s ohledem na tyto dvě skupiny faktorů člení svou knihu do dvou tematických oddílů: část o faktorech se salutogenním účinkem (sem řadí kapitoly s názvy: Psychoneuroimunologie, Placebo, Nadějně způsoby zvládnání životních těžkostí, Sociální opora, Prevence ztráty nadšení, Cvičení paměti, Pohybová aktivita, Duševní hygiena, Smysluplnost života, důvěra a víra) a část o faktorech s patogenním vlivem na zdraví (sem zahrnul kapitoly s názvy: Stres, Kouření, Drogy a alkohol, Rizikový sex, Přejídání, Nehody a úrazy) – do závěru této části také zařadil pojednání o programech psychologie zdraví v zahraničí a České republice.

Větší prostor věnoval psycholog části se salutory. Nejvíce pozornosti si podle autora zaslouhují kapitoly o zvládnání životních těžkostí, o sociální opoře, o stresu a zejména o psychoneuroimunologii. (Autorův zájem o psychoneuroimunologii dokládá i nedávný rozhovor s Jarem Křivohlavým v Psychologii dnes, kde říká, že kdyby si mohl znovu zvolit obor, kterému se bude v životě věnovat, byla by to právě psychoneuroimunologie.) V knize je také patrný autorův pozitivní vztah ke křesťanské víře. V závěru knihy čtenář zajisté uvítá metodu SEIQoL k zjištění kvality života, anglicko-český slovník termínů používaných v psychologii zdraví a obsáhlý seznam literatury.

Jak sám autor podotýká, jeho dílo se

RECENZE

zaměřuje především na prevenci (a nikoliv na terapii). V každé kapitole seznamuje čtenáře se základními pojmy, teoriemi (vztahujícími se k dané problematice) a s vlivem zkoumané tematiky na zdravotní stav jedince. V celém textu je použito nepřehledného množství výsledků z již realizovaných výzkumů, které vhodně podepírají předložené teorie. Snad by se dalo vytknout jen to, že čtenář nemá většinou možnost přečíst si něco o výzkumech odporujících těmto teoriím, aby si mohl utvořit vlastní názor. I přes zmíněný nedostatek je však celá kniha velmi dobře podložena literárními zdroji, o čemž svědčí také seznam literatury zahrnující 450 titulů.

Křivohlavý se také snaží přiblížit čtenáři cizí či odborné psychologické pojmy tím, že uvede jejich vysvětlení či opis. Musím ovšem konstatovat, že ne vždy uhodí hřebík na hlavičku. Často vysvětluje pojmy, které já, coby studentka psychologie, již znám, ale budiž, čtenář-nepsycholog tato vysvětlení jistě uvítá. Pokud mě však některý pojem zajímal, často jsem právě toto hledané objasnění nenašla. A vysvětlovat některé pojmy (například, co to je aerobik) považuji za podceňování přirozené inteligence čtenáře.

I přes zmíněné nedostatky má kniha nesporně mnoho pozitiv. Mohu ji čtenáři zajímavějšího se o psychologii zdraví jenom doporučit - v české literatuře totiž nemá obdoby. Může sloužit jako základní zdroj informací o této oblasti, odkazující na nepřehledné množství dalších informačních zdrojů. Považuji ji za cenný podnět k prohloubení znalostí o ovlivňování zdraví. Zdaleka není určena jen psychologům, ale také lékařům, zdravot-

nickému personálu a nepochybně také širší veřejnosti.

Hana Žárská

• • •

Haldis Haukanes: Velká dramata – obyčejné životy. Postkomunistické zkušenosti českého venkova. SLON, Praha 2004.

Společnost, která ústy svých elit volá po vyrovnání se s minulostí, je skutečností, ve které žijeme. Minulostí se přitom myslí velké události, které hýbaly národem, velké aktuality, které zaznamenal každý dostatečně starý obyvatel naší země. Nakolik přitom ovlivnily individuální životy, v tom se už lišíme. Není proto žádný div, že ačkoliv byl dopad určitých událostí na naši současnost velmi podobný, jejich místo v individuálních historiích někdejších dychtivých diváků je různé.

Mluvíme-li o blízké a nejbližší minulosti, cítíme potřebu vyrovnat se s ní nejpalcivěji, přinejmenším proto, že jsme k tomu stále vyzýváni. Ale s jakou historií se máme vyrovnat? Čí historií? Její celonárodní verzí v podání před- nebo polistopadové historiografie? S verzí disidenta, aktivního komunisty anebo malého českého člověka?

Práce norské antropoložky Haldis Haukanesové Velká dramata - obyčejné životy. Postkomunistické zkušenosti českého venkova mapuje výsek nejbližší minulosti. Má charakter studie komunity, resp. dvou komunit - malých obcí, slovy autorky jde o „osobní srovnávací etnografii venkova Evropy“.

Jednou z nich je vesnice v jižních Čechách, která se v publikaci označuje

jako Lipina. V době výzkumu (rok 1990–1991) měla přibližně 320 obyvatel. Druhou, kterou Haukanesová zkoumala v roce 1995, byly Šitbořice na jižní Moravě se dvěma tisíci obyvatel.

Autorka podrobně popisuje nejen místa svých výzkumů, ale také specifikuje svou vlastní pozici, vzpomíná na to, že sama pochází z norského venkova, na univerzitu, kde studovala, jak se do tehdejšího Československa dostala a jak ji lidé v místě přijímali. Všeomně se snaží reflektovat svou „identitu Západačky“, jako „sociální antropoložka vychovaná univerzitou v Bergenu“.

Samotný text rozčlenila do šesti kapitol. První zpracovává teoretický rámec výzkumu. Za užitečnou považují řadu bibliografických údajů s tematikou antropologie střední a východní Evropy.

Následující dvě kapitoly mají těžiště ve zkoumání konstrukce různých verzí minulosti, současnosti i sebe sama. První z nich uvozuje nadpis Některé místní představy o transformaci. Haukanesová v ní konfrontuje tzv. klausovskou transformační rétoriku a tržně orientovaný diskurs s komentáři svých respondentů, kteří často dobu po listopadu 1989 hodnotili negativně a stěžovali si na zhoršené mezilidské vztahy. Hledá přitom příčiny rozporu v těchto verzích současnosti a nabízí jich hned několik. Zvláště zajímavý mi připadá postřeh, že lidé často stížnosti na režim doprovázejí poznámkou „hlavně, že jsme zdraví“, kterou Haukanesová interpretuje jako „obroušení hrotu těchto stížností“.

Významný může být i poznatek autorky, že oficiální verze může podrývat sebeúctu lidí na vesnicích: „...mnoho lidí na venkově se cítí dotčeno tvrzením, že ti,

kdo vyrostli za komunismu, nemají pracovní morálku. Vystihl to tesař Andrej: „Říkají, že neumíme pracovat... Ale já pracuji po celý život, nepoznal jsem nic než práci...“

Následná kapitola Kontrastní verze minulosti sleduje, jak lidé strukturují své životní příběhy, konstatuje, že s periodizací české historie, jak ji známe, se rozdělení těchto příběhů kryje jen do určité míry: „...prakticky nikdo z respondentů nevztahoval svůj životní příběh ke komunistickému převratu roku 1948 ani k okupaci vojsky Varšavské smlouvy roku 1968. Málokdo se o nich vůbec zmiňoval!“

V těchto kapitolách a vůbec v celé knize se mi jeví sympatická snaha autorky přistupovat k lidským vzpomínkám s respektem. Někdy jen konstatuje skutečnost nebo doslova cituje, někdy připojí komentář, ale vždy je patrná laskavost a respekt k lidem, kteří se skutečně museli celý život proplétat labyrintem následků velkých dějin. Autorka evidentně považuje za důležitou kontinuitu životních příběhů a vidí v ní jeden z hlavních cílů, který lidé sledují při jejich vyprávění.

Proto neprojevuje jakýsi soucit nad těmi, které ovládala Říše zla, ale hledá právě cesty, jak lidé žili a dávali svým životům smysl i v omezených podmínkách reálného socialismu: „Většina životních příběhů byla vystavěna spíše jako kontinuální než přelomové, byly předkládány jako příběhy ‚normálně prožitých životů‘ v rodině a práci.“

Nicméně je třeba zdůraznit, že Haukanesová nesouhlasí s tvrzením, že vztah občanů Československa před Listopadem se nelišil od vztahu „obyčej-

RECENZE

ných lidí“ ke státní moci kdekoliv jinde. Ve skutečnosti se podle ní lidé stali skeptičtějšími a snažili se udržet si odstup od všeho, co „přišlo shora“.

Kapitoly čtvrtá a pátá se zaměřují více na současnost v době výzkumu a věnují se společenskému, politickému a hospodářskému životu na vesnici. Haukanesová zkoumá, jak fungují „instituce občanské veřejnosti“ (Habermas) v obou obcích: hospoda, vesnické spolky a slavnosti. Stopuje význam zemědělského družstva, které bylo jak v Lipině, tak v menší míře i v Šitbořicích nejen pilířem hospodářským, ale také prostorem vzájemného setkávání, a což je důležité, tím, co lidé chápali jako společný zájem. Transformační procesy pochopitelně obě družstva hluboce ovlivnily a způsob, jakým se to stalo, umožnil další pohled do zkoumaných komunit.

Stálým záměrem autorky je v těchto souvislostech pozorovat, jak si lidé konstruují svou identitu a jak vnímají legitimitu vedení obce nebo družstva. Shledává přitom, jaký význam má pro vesnickou identitu záhumenkově pěstování zeleniny a jak je jedním z prostředků uchování kontinuity s dobou před rokem 1989 a zároveň potvrzením vlastní hodnoty ve vztahu k městu. Zjišťuje také, jak důležitá je pro legitimitu místních „mocných“ nejen účast na společenském dění, ale také pohostinnost nebo vlastnictví půdy v místě. Tyto pasáže by mohly být velmi poučné pro některé lokální politiky.

Závěrečná otázka knihy zní: Jak lidé prožívající velké společenské transformace dosahují kontinuity vlastních životů? Haukanesová tvrdí, že většina lidí, se kterými se na venkově setkala, neprochá-

zela žádnou velkou krizí identity, a to ani ti, kteří měli dříve blízko ke KSČ. Naopak se jim dařilo udržet si svou profesionální identitu nebo identitu pracovitých lidí, odborníků, řádných rodičů a účastníků komunitního života. Fakt, že se jim to podařilo, však v neposlední řadě umožnil relativní ekonomický úspěch České republiky.

V souhrnu je tato kniha jen určitým výsekem polistopadové skutečnosti a předlistopadové paměti a její poznatky nelze zobecňovat. To však nebrání, abychom ji četli jako jeden díl mozaiky, která by mohla být tím, co se nazývá vyrovnání se s minulostí.

Michal Vavřík

• • •

Jan Jandourek: Sociologický slovník, Portál, Praha, 2001.

Nejste si jisti, co přesně znamená *labelling*, *ezoterismus* či *medián*? Vědecký žargon již dávno není doménou pouze odborných publikací, ale stále častěji na něj narážíme i v běžném životě. S rostoucím vlivem vědy na společnost jde ruku v ruce pronikání odborných výrazů do masových sdělovacích prostředků, které pak obohacují slovní zásobu laické veřejnosti. Vedle řady původně medicínských, ekonomických a právnických pojmů běžně používáme i termíny z oblasti sociologie. Nutno dodat, že skutečné významy množství cizích slov, s nimiž jsme denně konfrontováni, mnohdy jen mlhavě tušíme.

Sociologický slovník Jana Jandourka představuje jednu z možných pomůcek, chceme-li rozumět odborným sociologic-

kým výrazům a správně je používat. Autor nabízí abecedně seřazený výklad přibližně tisíce věcných hesel, doplněný krátkými medailóny významných postav nejen sociologie, ale společnosti vůbec. To vše ve formě příručního, nikoliv tedy velkého a neskladného slovníku.

Jandourek vydáním svého slovníku sleduje tři hlavní cíle. Především chtěl zaplnit mezeru v nabídce sociologických slovníků na českém trhu, kde skutečně chybí tzv. malý slovník, který by sloužil čtenářům k první orientaci v sociologických tématech. Druhý cíl vychází z autorovy odborné specializace, vedle sociologie se Jandourek věnuje i religionistice. Charakteristickým rysem jeho slovníku tedy je zvýšená pozornost věnovaná pojům z oblasti náboženství a kultury. Třetím potenciálem slovníku je možnost systematického samostudia, které podle autora umožňují odkazy na související pojmy. Čtenář si tak může vytvořit vlastní „cestu“ slovníkem. Podívejme se nyní, do jaké míry dílo uvedené cíle naplňuje.

Slovník celkově, jak co do formy, tak co do obsahu, působí poněkud nejednotným, neuhlazeným, řekla bych až rozčepýřeným dojmem. Formální koncepce podoby hesel a odkazů na ně je v zásadě vhodná a přehledná. Autor u každého hesla uvádí rovněž jeho anglický překlad, což usnadňuje četbu anglických odborných textů, dále je-li daný výraz odvozen z latiny, Jandourek uvádí i jeho původní význam, což prohlubuje porozumění danému pojmu. Biografické noticky zpravidla obsahují rok narození, případně úmrtí dané osobnosti, její národnost a odborné zaměření. Odstavec uzavírá výčet hesel, která se vztahují k dílu dané osoby. Rušivým a někdy i iritujícím

dojmem působí četné výjimky z naznačené formy. Tu chybí anglický ekvivalent hesla, jinde zas životopisný údaj či krátká charakteristika osoby.

Co se týče obsahové stránky, příjemným překvapením jsou poměrně četné obrazové doprovody, ve formě nákresů a schémat, které usnadňují pochopení představovaného konceptu, či teorie. Především studenti uvítají skutečnost, že se často jedná o autentické diagramy samotných autorů oněch teorií, které jinak naleznou jen v mnohdy obtížně dostupné primární literatuře.

Jak již bylo uvedeno, při výběru hesel zahrnutých ve slovníku kladl autor velký důraz na hesla tzv. nadstavbová. Takové specifické zaměření „malého“ slovníku se pak nutně, vzhledem k omezenému prostoru, odráží v absenci, či jen povrchním propracováním hesel ostatních. Čtenář by marně hledal pojednání o některých specializovaných odvětvích sociologie, jako např. *sociologie rodiny*, nebo i poměrně základní termín *mládež*.

Propracování jednotlivých hesel ještě umocňuje onu „rozčepýřenost“ – některým pojům věnoval Jandourek mnoho řádků obsáhlého výkladu, jiné jsou „odbyty“ uvedením jedné z mnoha definic, které se k danému konceptu v sociologické teorii vážou. Autor na tuto skutečnost sice čtenáře upozorňuje už v úvodu, ale ten si většinou přečtou až po koupi díla, které se v tomto případě jmenuje Sociologický slovník, bez jakéhokoliv podtitulu informujícího potenciální čtenáře, že jde jen v omezené míře o „obecný“ sociologický slovník.

Samostudium pomocí tohoto slovníku je podle mého názoru možné jen v omezené míře. Jednak z důvodu již zmíněné

RECENZE

rozdílné úrovně propracování hesel, jednak v důsledku spíše méně než více četných odkazů na související hesla. S bibliografickými odkazy na publikace, v nichž by se v případě zájmu o určitou tematiku čtenář dozvěděl více, než co může nabídnout slovník, Jandourek nepracuje vůbec.

Tento fakt definitivně zařazuje slovník mezi literaturu určenou spíše laikům v oblasti sociálních věd. Osobám činným v této oblasti může zprostředkovat jen skutečně základní představu o daném hesle, studentům sociologie bych pak doporučila odpustit si investici do tohoto slovníku a zvolit jiné, obsáhlejší dílo.

Přes všechny uvedené výhrady však může slovník pomoci laické veřejnosti nejen v porozumění masmediálním sdělením, ale i při orientaci v současném světě vůbec.

Jana Havlíková

• • •

Tomáš Katrňák: Odsouzení k manuální práci. Vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině, SLON, 2004.

Tomáš Katrňák, odborný asistent na katedře sociologie FSS MU, si pro svou knihu zvolil nelehké, ale zajímavé téma – pokouší se identifikovat podmínky procesu předávání vzdělanostního statusu z generace na generaci v české společnosti. Snaží se zjistit, jaké okolnosti vedou k tomu, že velká část dětí dělníků získá stejné vzdělání jako jejich rodiče, tedy vyučení. Zabývá se možnostmi a osudem dělnických dětí ve vzdělanostním systému, zaměřuje se na vnímání školy a vzdělání ze strany dělníků. Objasňuje vzděla-

nostní aspirace, zájmy o školu a přístup rodičů ke školním povinnostem jejich dětí. Jako základní skupinu pro své zkoumání si zvolil dělnickou rodinu a jako referenční skupinu rodinu vysokoškoláků.

Knihu rozdělil autor na tři základní části. V první části se zabývá reprodukcí vzdělání v české společnosti, upozorňuje na existující vzdělanostní a sociální rozdíly. Na základě analýzy statistických dat dokazuje platnost tvrzení, že děti dělníků dosahují stejného vzdělání jako jejich rodiče a děti vysokoškoláků získávají vysokoškolské vzdělání. Současně poukazuje na rozdílný kulturní a ekonomický kapitál dělníků a vysokoškoláků. Na základě těchto zjištění definuje výzkumný problém, a to nakolik rodinné prostředí poznamenává vzdělanostní reprodukci dělníků, tedy jak dochází k tomu, že je tolik dětí dělníků ve škole neúspěšných.

Dále se zabývá teoriemi reprodukce společnosti, představitele těchto teorií rozděljuje podle toho, zda zastávají teorii sociální, či kulturní reprodukce. Autor upozorňuje, že v moderních společnostech přebírá škola úlohu rodiny, která dříve měla hlavní roli v reprodukci sociálních nerovností. Škola a v ní získané vzdělání ovlivňuje budoucí život člověka, vymezuje jeho pozici na trhu práce, určuje jeho zaměstnání. Otázkou je, nakolik vzdělávací systém sám ovlivňuje dosahované vzdělání člověka, nebo zda je to člověk sám, který rozhoduje o svém vzdělání.

Druhou část knihy věnoval Katrňák metodologii výzkumu a analýze provedených rozhovorů s dělníky a vysokoškoláky. Veškerá autorova tvrzení jsou vždy

podpořena několika výroky dotazovaných, což čtenáři usnadňuje orientaci v problému a umožňuje mu vytvořit si barvitější představu o vypovídané zkušenosti (částečně tomu i pomáhá hovorový jazyk, který dotazovaní používají ve svých odpovědích).

Ve třetí části uvádí zjištění vyplývající z těchto analýz. Ukazují na existenci dvou odlišných vztahů ke škole. Pro dělníky je charakteristický tzv. volný vztah ke škole – rodiče věnují méně času a energie na vzdělávání svého potomka než vysokoškolsky vzdělání rodiče. Současně ani příliš nevybírají školu pro své dítě a odpovědnost za studijní výsledky nechávají na dítěti samotném. Domnívají se, že to, co si dítě samo vybere, bude tím, co ho baví a zajímá, a jedině tak najde pro ně uspokojující práci. Dítě je tedy ve škole na vše samo. Katrňák zde nabízí zajímavé přirovnání, že děti dělníků jsou ve škole jako volně plovoucí zátky ve vodě, tedy ve škole plavou, jsou nadnášeny, ale zároveň nejsou nikým vedeny, nikdo jim neurčuje jejich cíl. Naproti tomu vysokoškolsky vzdělání rodiče mají ke škole tzv. soudržný vztah, školu pro svého potomka vybírají podle kvality poskytovaného vzdělání. Pravidelně do ní docházejí a zajímají se, jak se zde dítěti líbí. Považují se za odpovědné za výsledky dítěte ve škole, snaží se rozvíjet jeho zájmy a podněcují zájmy dítěte o školní aktivity.

Podle Katrňáka tedy existují dvě odlišné životní strategie v závislosti na vztahu ke škole. Materiální strategie dělníků a statusová strategie vysokoškoláků. Vzdělaností aspirace dělnických rodičů jsou nízké, předpokládají, že se dítě vyučí stejně jako oni a půjde pracovat a vydělávat, což pro ně představuje dosažení

dospělosti. Vysokoškoláci od svých dětí očekávají dobré známky a další studium, nejde jim v první řadě o ekonomický příjem, ale spíše o společenské postavení.

Výzkum ukazuje, že rozdílné vzdělání není pouze výsledkem strukturálních bariér v české společnosti. Dělníci nevidí problém svého nízkého vzdělání v přístupu školy, ale ve vlastní osobě, vzdělání pro ně nebylo prioritou, nebyli k němu dostatečně motivováni. Naopak vysokoškoláci byli motivováni či motivují své děti ke studiu. Důvodem dosažení rozdílného vzdělání je tedy kulturní prostředí rodiny, v níž dítě vyrůstá. Tento výzkum ukazuje, že to nemusí být primárně škola, která rozděluje žáky na úspěšné a neúspěšné. Hlavní příčinou výše dosahovaného vzdělání bývá kulturní prostředí, v němž děti vyrůstají, ukazuje na zásadní vliv rodiny na vzdělávání dětí. Domnívám se (jak i sám autor uvádí), že přečtení této knihy může být prospěšné především pracovníkům ve školství a sociální oblasti – umožní pochopit některé mechanismy, které existují v předávání vzdělanostního statusu mezi generacemi.

Kristýna Křížová

• • •

Josef Vondrka: Smrt jménem závislost, Portál, Praha, 2004.

Média nás neustále bombardují převážně negativními informacemi. Na tyto katastrofické události si začínáme pomalu zvykat. Proto nás dnes ani nepřekvapí skutečnost, kolik mladých lidí vyzkoušelo drogu. Kniha Josefa Vondrky Smrt jménem závislost jeden takový „katastrofický“ příběh vypráví. Silně upřímná auto-

RECENZE

biografie o člověku závislém od sedmnácti let na drogách. Otevřená zpověď muže umožňuje nahlédnout do nitra porevoluční pražské drogové scény a také poodkrývá duši samotného autora.

Kniha o necelých sto devadesáti stranách je rozdělena na dvě části. Úvod knihy a závěry většiny kapitol první části obohacují komentáře MUDr. Petra Jeřábka, ředitele Psychiatrické léčebny v Bílé Vodě.

V první části Josef krátce zmiňuje prostředí, ve kterém vyrůstal, a svá školní léta. Překvapivé je, jak málo vzpomíná na dětství. Napadají mě různé důvody: Chce na ně zapomenout? Nepřipadá mu důležité? Nezamýšlel o něm psát? Kde jsou nářky a obviňování druhých, že „oni za to mohou“? Odpovědi na tyto a podobné otázky zde nenajdeme.

Hned od začátku autobiografie popisuje Josef svoje experimentování s drogami. Nejprve kouření jointů, čili marihuánových cigaret. Dozvíme se, jak probíhal první „nájezd po sjetí lajny perníku“, neboli jaký byl jeho stav po šňupnutí pervitinu nosem, a dále jakými fázemi procházel po aplikaci pervitinu injekčně do žíly – „nájezd po šlehnutí perníku“.

„Vyhazovem“ od babičky, u které Josef doposud bydlel, se roztáčí kolotoč shánění drog. Život na ulici, spaní v kanálech, nefungující vztahy. Dozvídáme se, že na drogách přátelství neexistuje. Jen momentální spříznění duší. Droga je jako milénka, ale taková, která vysává celého člověka, aby ho pak mohla odhodit.

Nemusíme se obávat občasného užívání ryze „fetácké“ mluvy. Knížka obsahuje malý, ale pro člověka neznalého drogové problematiky nutný slangový slovníček. Není sice vyčerpávající, ale čtenářovým

potřebám dostačující. V komentářích se zase naopak objevují odborné názvy, čtenář by však spíše uvítal jejich „lidové“ vysvětlení. Autor deklaruje, že jeho záměrem nebylo napsat odbornou publikaci. Tím ovšem vyvstává další otázka po důvodech obecných komentářů. K čemu jsou dobré? Proč je Josef vyžaduje? Potřebuje oporu? Oporu člověka, který nepadl na dno? Pocit jistoty? Ale ani na tyto otázky nenalezneme v knize odpověď.

V komentáři se dozvíme, že pro narkomana je nejtěžší dozrát do stadia změny. Čtít se změnit. Člověk se musí dostat až na dno, přežít ten pád, přijmout Boha a prosit ho o zázrak.

Josef ten pád zažil. Nejedem! Zkoušel s drogami přestat. Nešlo to! Nevydržel! Rozhodl se, že ukončí svůj život. Několikrát! Vždycky ho zachránili.

Druhá část popisuje Josefovy pobyty v psychiatrických léčebnách. Jeho mučivé myšlenky na dávku drogy. Časté deprese, útky z léčebny, návraty, výčitky svědomí. Zde se také dostáváme k zásadnímu bodu knihy – gradaci. Nastává zlom. Josef odjíždí na léčbu do Jeseníků, kde je jakoby obdarován silou a vytrvalostí. Začíná cítit, že droga přestává mít nad ním moc. Vnímá bytostnou touhu žít. Chce se uzdravit, vrátit se do reality, pracovat. Usmíruje se s babičkou, splácí nemalé dluhy vzniklé „bohémským“ způsobem života.

Vše vlastně končí velkým happy endem. Skoro jako v pohádce. V Jeseníkách potkává svou budoucí manželku, terapeutku Helenu. Bere si ji za manželku, odcházejí spolu samostatně bydlet. Josef je vysvobozen.

Poučení z této knihy pro nás všechny?

Lépe je s drogami nezačínat, ale pokud nás potkají, šance na uzdravení existuje. Cesta zpátky sice není možná, protože narkoman nikdy nezapomene na zážitky spojené s drogami. Bývají většinou velmi intenzivní a dožadují se pozornosti i po mnoha letech. Vyléčený člověk se stává abstinujícím narkomanem do konce svého života. Josef sice cestu ven z toho bludného kruhu našel, ale vzpomínky? Ty zůstanou navždy zaryty hluboko v paměti.

Hana Olbrichová

• • •

Karl Frielingsdorf: Agrese vytvářejí vztahy. Jak se z destruktivních sil mohou stát síly prospěšné životu, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2000.

Velmi neobvyklý název dal své knize Karl Frielingsdorf, německý pastorální psycholog. Už v předmluvě upozorňuje, že agresi nechápe negativně, ale naopak ji pokládá za životní sílu, kterou může člověk využít pro sebe i pro druhé.

V jeho pojetí znamená slovo agrese vzájemné přibližování, vejít s druhým v kontakt. Téma agrese považuje za mnohohrstvé, proto se dotýká jen několika vybraných aspektů, především z psychologického a antropologického hlediska. Čtenářům chce především pomoci k objevení životodárných a vztah navozujících sil ve vlastních agresích, které by náležitým způsobem uplatnili ve svých životech.

Frielingsdorf si je vědom toho, že slovo agrese se setkává u mnoha osob se zápornou odezvou, především v důsledku

narůstajícího násilí ve veřejném i soukromém životě. Řada lidí spojuje agresivitu s násilnostmi a brutalitou, třeba v podobě náboženských válek a vyvražďování národů. „Bez agresí by se nerealizovaly pohnutky lidského jednání. Agrese ovšem musí být integrovány do emocionálních souvislostí lidského života, protože jinak působí destruktivně. Racionálním prověřením agresivních hnacích impulsů vzhledem k cíli, např. vztahu, mohou být agrese prospěšné a konstruktivní.“ (Str. 9.) Agrese existuje více forem od destruktivních, přes potlačené až po agrese konstruktivní, které vytvářejí vztah.

Autor propaguje křesťanský pohled, podle něhož stojí za využití agresivní životní energie v nepřátelství, nenávisti, zraňování, zabíjení lidí mezi sebou navzájem, odmítnutí vztahu k Bohu. Důsledně se zabývá pocity, agresemi a vztahy ve spojení s rodičovskými poselstvími.

Upozorňuje na skutečnost, že stále méně lidí umí v konkrétních situacích adekvátně vyjádřit své pocity, a proto přibývá výstředních reakcí v podobě citového chladu a na opačném pólu v podobě přemrštěného zdůrazňování.

Pozoruhodnou exkurzi do rodičovských poselství umožňují životopisy 702 věřících mužů a žen, s nimiž psycholog pracoval. „Schopnost dobře zacházet s vlastními agresivními životními energiemi a utvářet jimi vztahy závisí do značné míry na tom, jak se dotyční vypořádali s rodičovskými vzkazy svého dětství.“ (Str. 39.) Jako důvod negativního hodnocení pocitů, agresí a vztahů ve většině rodičovských poselství, které popsali oslovení ve svých životopisech, označuje především křesťanskou tradici. V posel-

RECENZE

stvích se velmi často projevovalo morální odsouzení vzteku, nenávisti, proto nábožensky vychovaní lidé často trpí značnými pocity viny, pokud nezpracují včas třeba svůj hněv.

Téma agrese Frielingsdorf rozděluje na vztah k sobě, k ostatním lidem, k okolí a k Bohu. Přesně vystihuje, jak mnoho věřících mužů a žen propadá syndromu vyhoření v důsledku duchovního aktivismu. Zaměřují totiž Ježíšova slova: „Miluj svého bližního jako sebe samého“ za nekřesťanské a sebedestruktivní přikázání, které by mohlo znít: „Miluj nadevšechno svého bližního, jen ne sám sebe.“ Žijí v začarovaném kruhu výkon – úspěch – uznání – pocit vlastní ceny, který končí neúspěchem, „závislost a potvrzení od druhých nevede k sebeuskutečnění a nemůže zprostředkovat trvalý pocit vlastní ceny“ (str. 61). K vypořádání se s minulostí a negativními poselstvími dětství potřebuje člověk mnoho agresivní energie, k čemuž mají pomoci pokyny k nácviku uspořádané sebelásky. Dosáhnout cíle, tedy autentického pojetí, stojí ovšem mnoho síly, protože je nutné se postavit dobovému trendu v církvi a společnosti. Za měřítko, jak jsme dokázali přijmout sami sebe, dává psycholog otázku: Kolik času v jednom dni, týdnu, měsíci, roce si vyhrazení pro sebe osobně, k přemítání o sobě, k modlitbě, meditaci, uvolnění a k odpočinku? Ke zpracování negativních rodičovských poselství doporučuje na svých kurzech nejen verbální prvky, ale i „vyčítavé“ dopisy a nepřímá cvičení, během nichž si účastníci mohou odžít svůj vztek na rodiče. „Cílem agresivního vypořádání se s minulostí je a zůstává vědomé přijetí a smíření se s životem, jak byl až dosud prožíván.“

(Str. 87.) Nejčastěji vznikají skryté poruchy vztahu v důsledku nesděleného vzteku či hněvu. Patří k nim: nejasné vztahy, dvojná vazba, přehnané reakce, rozpor mezi ideálem a skutečností, poruchy vztahu ve styku s postiženými a nemocnými. Tuto část doplňuje praktické cvičení k navazování vztahů.

Agrese vytvářejí i vztah k životnímu prostředí. Absolutní sobectví, zaměření člověka na sebe samotného stojí za destruktivními agresiemi vůči životnímu prostředí. Psycholog připomíná naši závislost a odkázanost na přírodu a druhé lidi. „Nedbá-li člověk o ekologické předivo vztahů a egoisticky vykořisťuje životní prostředí, ničí své vlastní životní základy.“ (Str. 110.)

Agrese rovněž patří ke vztahu k Bohu. K nejobvyklejším překážkám bránícím vypořádání se s Bohem náleží negativní rodičovská poselství zakazující pocity, zvláště pak vztek a agresi. Podle autora nás pravý Bůh bere vážně i s našimi pocity a pochybnostmi, včetně vzteku a nenávisti. Nalézt správný vztah k Bohu mají problém lidé s představou trestajícího a strach nahánějícího Boha, zaměření na podávání výkonu. Boha jako soudce si znázorňují lidé s nepatrným pocitem vlastní ceny. Vztah k Bohu rovněž popírají a omezují vlastní chybné náboženské výklady. Recept, jak se konstruktivně vypořádat s Bohem, nabízejí opět pokyny a cvičení. Frielingsdorf ovšem upozorňuje na fakt, že vypořádání vyžaduje ochotu nechat se obdarovat a považovat se za hodného života a lásky, což mnoha lidem s negativními zkušenostmi z dětství přijde velmi obtížné.

Knihu, vydanou v edici Pomoc v životě, završuje kapitola Agrese vytvářejí lásku.

Pokud věříme v lásku, plodí v nás nový způsob pohledu v našem omezeném vnímání. „Očima lásky mohu najednou v druhých objevovat dobro, vidět jejich dobrou vůli, za jejich zlostí poznávat bezmoc a zoufalství, cítit jejich touhu po lásce. Přidržuji se anděla lásky, který mě vede všude tam, kde láska přebývá.“ (Str. 152.)

Autor se na několika místech vyjadřuje kriticky vůči špatným postojům v církvi minulosti i dneška. Jako příklady slouží křížácké výpravy, inkvizice, misie při kolonizaci zaostalých národů či náboženské války, trvající až do současnosti. V těchto případech církev zkompromitovala svobodu a důstojnost člověka, jednotlivci i skupiny v jejích řadách si osobovali právo jednat ve „jménu Božím“ užíváním moci a násilí.

Frielingsdorf velmi často, především v úvodní kapitole Agrese a vztah, odkazuje na jiné autory, zejména psychology, filozofy a teology. Citace jejich myšlenek se jeví značně odborná, náročná a v důsledku nezajímavá. Pokud ovšem mluví sám za sebe, podává výborný čtivý výklad, který čtenáře vtáhne. Přirozeněji působí odkazy na biblické pasáže, kupříkladu Ježíšovo horské kázání, kde vyzývá k nenásilnému řešení konfliktů a k postoji milosrdenství vůči bližním. Od kapitoly Konstruktivní a destruktivní zacházení s agresemi a vztahy jako by se psycholog ocitl na známé půdě, najednou nabízí velmi výstižné popisy agresí, které mohou oslovit každého, kdo chce zlepšit své vztahy.

Pavel Bajer

• • •

Józef Augustyn: Sexuální výchova v rodině a ve škole, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 1998.

Józef Augustyn, polský katolický kněz, člen řádu Tovaryšstva Ježíšova (jezuitů), působí v Centru pro mládež v Čenstochové. V českém prostředí je známý jako autor knih z oblasti katolické pastorace a duchovního vedení. Jeho dílo zpřístupňuje některé kapitoly katolického učení „laické církevní veřejnosti“. Patří k nim i téma lidské sexuality. Česky vyšla práce *Sexualita v našem životě* a v roce 1998 na ni navázala publikace *Sexuální výchova v rodině a ve škole*. Tato kniha je krátkým spisem, psaným hutným jazykem. Spíše než o dílo, které by vyčerpávalo téma v jeho celistvosti, jde o náčrt hlavních tezí a jejich důsledků pro praxi. Autor příliš nezohledňuje diskusi o tomto tématu, odehrávající se mimo rámec římskokatolické církve, ponechává stranou historický aspekt problému. Ačkoliv je kniha autorem v úvodu prezentována jako materiál určený k bezprostřednímu použití při aplikaci sexuální výchovy v rodině či ve škole, jedná se z velké části o svod východisek a obecných zásad vyvozených z křesťanského či přesněji katolického přístupu ke smyslu sexuality v lidském životě. Hlavním inspiračním zdrojem autora jsou dokumenty papeže Jana Pavla II. a Papežské rady pro rodinu.

První kapitola knihy přináší ve zhuštěné podobě pohled křesťanské antropologie na lidskou sexualitu. Autor začíná pozitivním pohledem na tuto oblast života jako na dar od Boha a zároveň jako na úkol. Klíčovým slovem se zdá být „zodpovědnost“. Snaží se vyvrátit přetrvá-

RECENZE

vající dojem o negativním vztahu křesťanství k lidské sexualitě, respektive zdůrazňuje současný postoj katolické církve, přehodnocený v 60. letech na 2. vatikánském koncilu a následujícími dokumenty papeže Jana Pavla II. Ve druhé kapitole Vztah dítěte a rodičů autor přechází z teologického do psychologického diskursu. Název této části poukazuje na jednu z klíčových tezí knihy: rodina je prvním místem, kde se má sexuální výchova odehrávat, její úloha je nenahraditelná a rodina by měla mít přednost před jinými institucemi provádějícími sexuální výchovu. V duchu této myšlenky se také nese třetí kapitola Rodina a škola. Úvahy o školní sexuální výchově se nesou v duchu varování před komercializací sexu a manipulací k promiskuitnímu chování. Rodiče mají podle Augustyna právo a povinnost postavit se proti takové formě výchovy svých dětí. Čtvrtá kapitola se zabývá úkoly sexuální výchovy. Mezi nimi má být na prvním místě výchova k rodinnému životu. V další kapitole, Výchova k čistotě, se dostává opět výrazněji ke slovu teologický slovník. Také tuto část píše Augustyn převážně v negativním duchu, hovoří o nutnosti formace svědomí a o nežádoucích důsledcích jeho pokřivení. O něco blíže praktickému světu se autor dostává v předposledních dvou kapitolách. V pořadí šestá se zabývá osobami, které vyučují sexuální výchovu, sedmá pak metodami sexuální výchovy. V závěrečné kapitole autor předestírá obraz dvou civilizací, které plodí odlišné přístupy v sexualitě: utilitarismus podporuje módní konzumní trendy v sexu, zatímco křesťanství hlásá zodpovědnost a rodinnou lásku. Mezi těmito světy není podle autora možnosti

kompromisu. V dodatcích čtenář najde zásady práce ve skupinkách a konkrétní návrh práce ve skupinkách v rámci výuky sexuální výchovy.

Práce představuje katolické učení o sexualitě bez zjednodušování a s použitím aktuální církevní produkce. Z tohoto pohledu považují Augustynovu práci za přínosnou, neboť křesťanský přístup k tomuto tématu se často zjednodušeně prezentuje jako snaha o potlačení sexuality v životě člověka. Autor úspěšně ukazuje, že křesťanství nevyklučuje radostný způsob života a že církvev má k tématu sexuální výchovy co říci. Dobrou práci odvedl v přiblížení tzv. „teologie těla“ čtenářům, kteří pro původní práce autorů těchto myšlenek nesáhnou pro jejich nesrozumitelnost a nečtivost. Za přínos považují rovněž praktickou použitelnost druhého dodatku, který přináší námět pro realizaci výuky sexuální výchovy.

Slabou stránkou knihy je slovník, který autor používá. Jedná se o fúzi termínů z morální teologie a z psychologie. K příkladům nešťastného použití teologického výrazu patří „čistota“. Autor cituje definici Papežské rady pro rodinu, která je však spíše metaforickým opisem než přesným výkladem: „duchovní energie, která osvobozuje lásku od sobectví a agresivity“ (str. 41). Jde přitom o termín zatížený svým historickým užíváním v souvislosti se sexuální abstinencí (panenská čistota). Podobně zatíženým výrazem může být „svědomí“. Aniz by to tedy bylo úmyslem, užitý slovník v sobě obsahuje negativní hodnocení sexuality a prokazuje autorovi medvědí službu. Jiné výrazy autor používá ve významu odlišném od jejich běžného užívání. Příkladem je termín „sexismus“, který používá

poměrně často a myslí jím přílišný důraz na sex (např. v médiích). To může mást čtenáře, který si pod slovem sexismus představí diskriminaci na základě pohlaví. Není vyloučeno, že některé z problémů s jazykem knihy jsou způsobeny překladem knihy z polského originálu do češtiny.

Nepovažuji za dobrý startovní bod sexuální výchovy obranu vůči zlému vlivu světské kultury. Aniž bych popíral nežádoucí důsledky faktu, že se sex stal tržním artiklem, domnívám se, že sexuální výchova by měla být v první řadě vedena ve směru pozitivní výchovy k vědomí hodnoty sexu. Negativní forma sexuální výchovy by mohla vést ke vzniku atmosféry strachu a zvědavosti, před kterou autor na některých místech knihy varuje, která však má historickou souvislost s jím uplatňovaným opevněním se před vlivy „přesexualizované společnosti“. Kniha přináší jedno vyhraněné stanovisko, učení katolické církve. Jinými přístupy se nezabývá nebo před nimi varuje. Ovšem model, který snad má naději na alespoň částečné uplatnění v Polsku, bude jen stěží aplikován v ostatní sekularizované Evropě. V našich podmínkách je oddělení výchovy od náboženství faktem, proto mnohé Augustynovy požadavky zní poněkud nereálně. Navíc mohou působit jako bariéra v diskusi o podobě sexuální výchovy, do které by katolická církev mohla vnést něco ze svého přístupu, pokud by přistoupila na jazyk a pravidla dialogu.

Augustyn přinesl jasně definovaná východiska katolického pojetí sexuální výchovy, směrem k jejich praktickému uplatnění však postoupil jen velmi málo. Kniha si tak zaslouží, aby byla čtena těmi,

kteří provádějí sexuální výchovu v praxi, jejich potřebu praktických rad a metodických směrnic však zřejmě nesplní.

Filip Dřímál

• • •

Dan Montgomery: Cesta k osobní zralosti, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 1999.

Kniha psychologa Dana Montgomeryho nabízí pomoc každému, kdo se rozhodl, že podstoupí cestu osobního zrání, nebo již na tuto cestu vykročil. Na cestu, která vede ke změně a v důsledku ke zdravé identitě, sebezpřijetí a celistvosti člověka.

Autor používá znalosti z psychologie v kombinaci se skutečnostmi plynoucími ze vztahu s Bohem. Jako příklad zralé osobnosti uvádí Ježíše Krista. Ten nás všechny pozval, abychom se mu za pomoci Ducha svatého připodobnili a stali se celistvými. Ježíš je pro nás Božím darem k pochopení, jak vypadají volně se střídající polarity zdravé osobnosti.

Polarity v nás – asertivita, síla, láska a slabost znázorňuje psycholog jako body kompasu. Vyrovnanými se stáváme tehdy, když se střelka kompasu pohybuje volně a rytmicky všemi směry. K porozumění své vlastní osobnosti je třeba pochopit polarity v nás a řídit se podle nich.

Autor vysvětluje obsah jednotlivých pólů. Ukazuje, že k tomu, aby byly jednotlivé póly pravdivé, jsou zapotřebí i ty ostatní v jednotě. Na konkrétních příkladech ukazuje možné příčiny nevyrovnanosti, popisuje, co všechno na jednotlivých pólech brání našemu zdravému postojí. Mluví:

RECENZE

- o křesťanech příliš závislých na druhých lidech (pól lásky)
- o agresivních křesťanech (pól asertivity)
- o křesťanech příliš stažených do sebe (pól slabosti)
- o křesťanech namyšleně ovládajících druhé lidi (pól síly)

Montgomery uvádí, co na kterém pólu, jsme-li v něm nevyrovnaní, prožíváme. K růstu nabízí praktické kroky, které mohou pomoci ke změně.

Pokud se pokoušíme dosáhnout všech pólů kompasu, dostáváme se do rovnováhy, naše osobnost se rozšiřuje a jsme pak schopni za pomoci Ducha svatého rozlišovat mezi pravdivostí a manipulací. Autor velmi přehledně graficky znázorňuje, jak je možné se přesunout do oblasti autentického vyjádření, pokud si uvědomíme, že jsme zablokováni v manipulativní oblasti. „Jakýkoliv čin může vyjádřit buď růst zdravého vztahu, nebo manipulaci.“ (Str. 89.) „Manipulace ničí naši schopnost výběru.“ (Str. 90.)

V dalších kapitolách se na příkladech z praxe zabývá způsoby transformace a věnuje se důležitosti podvědomí. „Podvědomí je celkový součet všeho, co jsi prožil, pocítil a naučil se v životě - obrovský rezervoár moudrosti, aby pomohl tvé vědomé mysli být věrnou svému celkovému bytí.“ (Str. 109.)

Při nevyrovnanosti na jednotlivých pólech kompasu na jedné straně můžeme deformovat obraz Boha a naopak kompas v nás může pomáhat k vyrovnanému, nejen duchovnímu životu. Psycholog dává k dispozici příklady modlitby v situacích slabosti, lásky, síly a asertivity, které doplňují příběhy z praxe. Nakonec vyslovuje jistotu, že každý z nás se může

změnit, a to i v základních otázkách. „Nikdy není pozdě. Přijetím Boží milosti a užitím principů osobního kompasu mohou lidé najít cestu k domovu intimnosti, identity a společenství - přímo u vlastního prahu.“ (Str. 148.)

Knihla obsahuje řadu cvičení, která mohou posloužit k sebereflexi a růstu, a je tedy dobré investovat trochu času a úsilí a zabývat se jimi. Zároveň nepostrádá čtivost a přehlednost, navíc ji doplňují obrázky s diagramy. Může se stát dobrou pomůckou pro každého člověka k nalezení osobní identity, impulsem k životu s Bohem. Může být i pomocí lidem z pomáhajících profesí k hlubšímu porozumění osobnosti člověka i některých konkrétních situací jejich klientů. Aby mohla být tato kniha užitečná, nelze ji číst jako beletrii ani jako knihu pouze informativní. Skrývá se v ní hlubší sdělení pro každého z nás, a to je třeba objevit.

Markéta Šerých

• • •

Oldřich Matoušek, Andrea Kroftová: Mládež a delikvence. Možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže, Portál, Praha, 2003.

Osm letošních vražd spáchaných dětmi a mladistvými ve společnosti rozvířilo debatu na téma delikvence a rizikového chování dětí a mládeže. Část veřejnosti (včetně některých politiků) je zaměřena na zločin a trest, ale najdou se i lidé, kteří upozorňují spíše na to, co zločinu předchází. Mezi zastánce druhého přístupu nepochybně patří autoři této knihy. Již v úvodu poukazují na skutečnost, že

doposud chybí syntetická koncepce kriminality, protože „zástupci jednotlivých disciplín mluví jazykem svých specializací o izolovaných činitelích a nanejvýš o výběrových souvislostech mezi nimi“ (str. 17). Toho se chtěli autoři vyvarovat a zvláště v části věnované možným příčinám delikvence se jim to do značné míry daří, protože uplatňují multidisciplinární pohled na danou tematiku.

Mládež a delikvence vyšla poprvé v roce 1998, nyní vychází aktualizované vydání. Obsahuje dvacet kapitol (ke každé z nich autoři přikládají soubor otázek, pomocí nichž si čtenář může ověřit, nakolik si osvojil téma dané kapitoly), dále také slovníček (poněkud strohý z hlediska množství uvedených pojmů i obsahové stránky jejich výkladu) a jmenný a věcný rejstřík. Zatímco první část knihy se zabývá možnými prediktivními činiteli delikvence mládeže (počínaje dědičností a životní situací v kontextu etnického původu konče), další část podává výčet intervenčních a preventivních programů.

K pozitivním rysům této knihy patří skutečnost, že autoři čerpají ze svých praktických zkušeností, což se odráží i v uvedení řady případových studií. Oldřich Matoušek se dlouhodobě věnuje problematice mládeže, Andrea Kroftová se zabývá mladistvými delikventy v rámci pražského obvodního soudu. Oba stáli u vzniku a dodnes se podílejí na realizaci projektu LATA, určeného pro rizikovou a delikventní mládež. Určitý handicap vidím v aktuálnosti některých informací. Čtenář se např. dozvídá, že „domácí vzdělávání se bude od školního roku 1998/99 zkoušet jako experiment i u nás“

(str. 77); na straně 127 autoři upozorňují na to, že Českou republiku čeká přijetí do NATO a EU.

Popis jednotlivých prediktivních činitelů juvenilní delikvence autoři zahajují dědičností (viz první kapitola). Poukazují na historicky zakotvený spor mezi zastánci vlivu genetické vlohy na delikvenci a mezi osvícenskými racionalisty, chápajícími lidskou bytost jako „tabuli nepopsanou“, a tudíž geneticky nepředurčenou k delikventnímu jednání. Autoři se a priori nepřidávají k zastáncům ani jedné skupiny a upozorňují na skutečnost, že „pravda je někde uprostřed“ - nelze vyloučit existenci dědičné dispozice k delikventnímu jednání, ale její vliv rovněž nelze ani přeceňovat, protože existuje řada „faktorů prostředí“ (viz další kapitoly), které mají na rozvinutí delikventního jednání nepopíratelný vliv.

Poněkud překvapivě působí, že dalšímu predelikventnímu faktoru - „konstituci“ je věnována samostatná kapitola. Matoušek s Kroftovou v ní rozebírají syndrom hyperaktivity i jiné lékařsky zjištěné abnormality (jako např. abnormality elektroencefalografického záznamu mozkové činnosti - EEG), vrozené osobnostní dispozice (psychopatii, sníženou úroveň rozumových schopností) a všímají si také příslušnosti k pohlaví. Je otázkou, proč autoři nepropojili tuto kapitolu s kapitolou předchozí a více nepoukázali na genetickou podmíněnost konstituce.

Třetí kapitolu věnovali autoři vlivu rodiny na delikventní chování mladého člověka. Místy se jedná o sociologickou, jindy spíše psychologickou sondu do instituce rodiny z hlediska jejího společenského statusu, rodinných vazeb, uplatňování vnitrorodinné disciplíny,

RECENZE

kvality rodičovského dohledu a charakteru rodinných interakcí. Přestože je zpracování těchto námětů kvalitativně relevantní vzhledem k tématu, celkově tato kapitola působí příliš fragmentárně – postrádá poněkud ucelenější výklad vlivu rodiny na delikvenci jejích adolescentních členů. Vzhledem k tomu, že rodina je považována za jeden z klíčových faktorů ovlivňujících delikventní chování, bylo by vhodné ucelenější pohled na tuto skutečnost uvést.

Ve čtvrté kapitole Matoušek s Kroftovou pojednávají o osobnosti delikventně jednajícího člověka. Předkládají Hewittovu a Jenkinsovu typologii a popisují výsledky srovnávacích studií založených na popisu chování z hlediska různých osobnostních složek a jejich vlivu na delikventní jednání. Jako problematrická se jeví skutečnost, že některé z těchto studií byly uskutečněny na dospělých věznicích, a zůstává otázkou, nakolik lze jejich výsledky vztáhnout i na osoby mladšího věku. Problematickou se také jeví část věnovaná předsudkům o typické osobnosti mladistvého delikventa, protože se zde personál pracující s touto mládeží popisuje jako jednající na základě předsudků (např: „...ve všech zařízeních, v nichž se soustavně pracuje s rizikovou mládeží, má personál rovněž vytvořenou ustálenou představu o typické osobnosti klienta.“). Je tomu tak skutečně ve všech zařízeních? Nedopouští se tak paradoxně sami autoři předsudečného jednání?

V páté kapitole se autoři věnují vlivu školy na delikvenci. Poukazují na skutečnost, že se dnes očekává od socializačního vlivu školy více, než je reálné (str. 65). O vlivu skupin, subkultur a hnutí mládeže

pojednává šestá kapitola. Škoda, že v případě subkultur je téma velmi zhuštěno. Čtenáři se dostane rozboru subkultury drogové, rasistické (skinheadi) a pseudonáboženské. Naskytá se otázka, proč se v případě posledně jmenované subkultury zabývají pouze satanisty a zcela opomíjejí příslušníky sekt. Následující kapitoly jsou věnované společenskému kontextu juvenilní delikvence, dále pak delikvenci mládeže z hlediska politického diskursu a souvislostem mezi delikvencí a etnickým původem. Desátá kapitola obsahuje statistiky kriminality dětí a mládeže včetně výstižného, i když bohužel stručného komentáře k trendům.

Tradičním, novodobým i zahraničním způsobům intervence jsou věnovány následující tři kapitoly. Čtenáři se nabízí přehled o vývoji různých typů intervencí do životní situace mladistvého delikventa. Autoři si všímají jak pozitivních aspektů tohoto vývoje (např. zavádění alternativních trestů za účelem humanizace a depenalizace trestního práva), tak i negativních (např. prizonizace mládeže umístěné ve věznicích a ústavních zařízeních pro dlouhodobý pobyt). V kapitole čtrnácté autoři poukazují na možnosti využití psychoterapie. Za adekvátní pro práci s touto mládeží považují dynamickou individuální psychoterapii, dále pak behaviorální, realitní, systemickou, a skupinovou. V této kapitole působí poněkud nesystematicky umístění části věnované terapeutické komunitě. Osobností profesionála pracujícího s delikventní a rizikovou mládeží se zabývá kapitola nazvaná Nároky práce s rizikovou mládeží. Závěrečné kapitoly pak podávají predikci kriminálního jednání, hodnocení efektivity intervenčních a preventivních progra-

mů, přehledu související legislativy a prevenci kriminálního jednání. Knihu uzavírá velmi cenné shrnutí popsaných intervenčních a preventivních opatření, programů a projektů. Tuto knihu lze doporučit laické i odborné veřejnosti nejen kvůli „víceoborovému“ přístupu k dané problematice, ale především proto, že dosud neexistuje kvalitnější dílo pojednávající o delikventní mládeži.

Monika Šišláková

• • •

Jósef Augustyn, Lucyna Slup: Umět přijmout vlastní život, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 1999.

Autoři této publikace se snaží nalézt odpověď na otázku, jak se naučit přijímat vlastní život. Úvodem upozorňují čtenáře, že neexistuje žádné pravidlo či předpis, který by nám pomohl akceptovat náš vlastní život, zvláště pak život naplněný bolestí a utrpením. Jejich snahou je ukázat, jak hledali a nalézali cestu k přijetí života v jeho celistvosti jiní. Kniha se skládá ze dvou částí. V první části se čtenář seznamuje s příčinami neschopnosti přijímat vlastní život, druhá pak ukazuje možnosti, jak se ho učit přijímat.

Příčinu neschopnosti v přijímání svého života vidí autoři v nepřijetí sebe sama. To, jak se máme rádi, jak sami sebe přijímáme, jak jsme si vědomi vlastní ceny, je klíčovým pro akceptování vlastního života. Nedostatek uznání vlastní hodnoty, jak uvádějí autoři, vyvolává nesmírnou vnitřní bolest, nechuť a nenávisť k sobě. Aby se člověk zbavil této bolesti, snaží se využít různé způsoby

úniku. Jedním ze způsobů takovýchto úniků jsou různé druhy duševních chorob, jako např. neuróza. V této souvislosti se ztotožňují s poznatky Viktora E. Frankla, který neurózu charakterizuje jako projev neodpovědnosti za život. Charakteristickým rysem člověka trpícího neurózou bývá hledání viníků svého neštěstí a přenesení zodpovědnosti za svůj život na druhé. Krajní formu úniku představuje sebevražda. Autoři ji charakterizují jako totální vzpuru proti životu, při které odmítáme samotnou skutečnost bytí. Tuto sebezničující vzpuru považují za něco, co je v naprostém rozporu s lidskou přirozeností, ve které, jak autoři uvádějí, máme hluboko vepsanou touhu žít.

Ne vždy má neschopnost přijímat vlastní život zjevnou podobu. Autoři seznamují čtenáře i se skrytějšími podobami popírání sebepřijetí. Hovoří o situacích, kdy žijeme svůj běžný život se vším, co přináší, ale přes to všechno máme neustálý pocit hluboké nespokojenosti se životem. Rovněž popisují, jak si lidé vytvářejí různé obranné mechanismy pro zvládnutí nespokojenosti se svým životem. Tyto mechanismy rozdělují na dvě skupiny. První jsou zaměřeny na to, aby člověku získaly cizí lásku a úctu, druhé na minimalizaci bolesti vyplývající z přesvědčení o vlastní bezcennosti. Všechny tyto uměle vytvořené mechanismy vede snaha dokázat jiným, že náš život má smysl a cíl. Čtenáři nedostávají předloženy pouze možné příčiny, které stojí za nespokojeností s sebou samými, ale jsou jim nabízeny i možné důvody, proč lidé považují svůj život za bezcenný a bez zjevného smyslu.

Augustyn a Slup poukazují na to, že

RECENZE

život nelze přijmout jednou provždy. Je to proces, který stále probíhá, a my se v něm máme vždy co nového učit. Pokud se rozhodneme přijmout vlastní život, musíme ho přijmout v jeho celistvosti. Když odmítneme jakoukoliv součást svého života, vždy narušíme rovnováhu. Přijmout vlastní život znamená přijmout svá omezení, ať už fyzická, intelektuální, citová, či morální. Přijmout svůj život znamená především přijmout své slabosti, svá omezení. Jestliže neuznáme vlastní omezení, budeme mít vždy snahu je nějakým způsobem překročit. Pokud nepřijmeme své emocionální hranice, budeme od jiných očekávat, že nás budou akceptovat tak, jak toho nikdy nebudou schopni. Základní poselství, které se nese celou knihou, vidím v pobídce, aby se každý z nás snažil o permanentní přijímání života.

Autoři vycházejí z přesvědčení, že k přijetí všech stránek života, zvláště pak těch nejvíce bolestných, nestačí pouze naše úsilí. Poukazují na to, že vysvětlování smyslu života, utrpení a smrti pouze na základě rozumu a citu nás zavede do slepé uličky. Východisko vidí v oblasti duchovní, především v Boží moci a víry v ni. Skrze ni a v ní jsme schopni přijmout svůj život a nalézt jeho smysl.

Publikace vychází v rámci Edice pomoc pro život a svým obsahem může být zainteresovanému čtenáři návodem, jak se učit přijímat svůj život i se všemi obtížemi, které s sebou přináší. Tvůrci publikace zasadili celý výklad o této problematice do duchovního rozměru, který vytváří hlubší prostor pro uvažování o sobě samém, sebebřijetí a smíření se s vlastním životem.

Jitka Navrátilová

Iva Stuchlíková: Základy psychologie emocí, Portál, Praha, 2002.

Autorka knihy se dlouhodobě zabývá výzkumem emocionality (zejména negativního prožívání) a také otázkami komunikace a motivace. Na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity přednáší obecnou psychologii. Její kniha patří v českém odborném prostředí mezi nejaktuálnější texty pojednávající o problematice emocí. Tímto tématem se z českých autorů zabývali též manželé Machačovi, Josef Švancara, Milan Nakonečný a další. Emoce jako součást lidské psychiky zkoumali už starořeční filozofové, zejména Aristoteles. Přesto byl výzkum emocionality dlouhá léta zastíněn zkoumáním kognitivních procesů. Stuchlíková uvádí, že až v posledních dvaceti letech se výzkum emocí dostává více do popředí, zejména ve spojení se zkoumáním emoční inteligence, která se v současnosti stává až módní záležitostí.

Knihy je určena jak odborníkům, tak širší veřejnosti. Některé části knihy ale vyžadují od čtenáře alespoň základní orientaci v psychologických termínech. Autorka vychází ve své knize z úctyhodného množství odborné literatury, čerpá zejména z cizojazyčných studií a zahrnuje ve svém textu velké množství výzkumů vztahujících se k problematice emocí. Přes tuto mnohost a různorodost citovných výzkumů se knihou jako jednotící princip nese autorčino přesvědčení o propojenosti kognitivních a emočních procesů, důležitosti zvyšování tzv. emoční gramotnosti a nutnosti širšího využití potenciálu pozitivních emocí zejména ve výuce. V textu se rovněž zasazuje za rozšíření povědomosti o způsobech

regulace emocí a jejich možných efektů.

Knihy je rozdělena do sedmi kapitol. Úvodní část seznamuje s pojmovým vymezením emocí a plynule přechází v charakteristiky tradičních i současných přístupů ve výzkumu emocí. Dozvíme se zde, jaká byla hlavní východiska moderní psychologie emocí – jednotlivé přístupy kladly v různé míře důraz na jeden z hlavních aspektů emocí, buď na emoční prožívání, výraz emoce nebo fyziologické změny. Současné výzkumy emocí využívají díky moderní technice i neurologické nálezy. Z těch jsou pak vyvozovány nové poznatky. Nejnovější souvislosti například potvrzují hypotézu propojeného fungování emocionálních a kognitivních procesů. Následuje kapitola o účelu emocí v našem životě, kde je pozornost věnována intrapersonální, sociální a vývojové funkci emocí. Stuchlíková zde například seznamuje s mechanismy zvládnutí individuální adaptace na požadavky prostředí. Emoce hrají svoji nezastupitelnou roli také v našem sociálním životě – například se ukazuje, že sociální exprese urychluje koordinaci sociálních interakcí a že emoce mají svůj nezastupitelný význam při učení se sociálním reakcím. Z vývojového hlediska funkce emocí zdůrazňuje autorka fakt, že se naše emocionalita v průběhu ontogeneze mění. Z původní emoční lability raného dětství se stáváme stále více emočně gramotnými, tj. máme více poznatků o svých emocích i emocích druhých. Dokážeme je dovedně regulovat, lépe komunikovat emocionální obsahy a usměrňovat svoje rozhodování.

Zajímavý je poznatek, že emoce působí v psychickém vývoji člověka jako kataly-

zátor tzv. sociálně kognitivních pokroků. Pátá kapitola rozebírá vztah emocí a jednotlivých kognitivních procesů, jako je paměť, pozornost, elaborace problémů nebo rozhodování. Vliv aktuálního emocionálního stavu na průběh poznávacích procesů patří mezi ústřední témata, kterými se autorka výzkumně zabývá, a může proto v této kapitole vést zasvěcený dialog s ostatními odborníky na tuto oblast. Kriticky přiznává hned v úvodu knihy, že emocionalita byla dlouhá léta přijímána jako část naší psychiky fungující odděleně od naší „racionality“. V této kapitole podává vysvětlení, jakým způsobem se emoce podílejí už na prvopočátečním zpracování informace o působení podnětu: „Emoce jsou hodnotícím nástrojem, který používáme pro rychlou orientaci ve svém prostředí. Nejsou jen reflexí stávajícího stavu, ale hodnocením vztaženým k budoucnosti. Jsou svázané s našimi cíli.“ (Str. 120.) Nejrozsáhlejší a zároveň nejvydařenější kapitolu věnovala Stuchlíková dynamice vybraných emocí. Přibližuje jednotlivé „emoční rodiny“, tj. vzájemně blízké emoční stavy, které jsou „charakterizovány variacemi společného tématu“ (str. 171). Z emocí s pozitivní valencí vybrala štěstí a radost, dále náklonnost a od ní odvozené stavy zamilovanosti a lásky. Popisuje také hrdost, která tvoří součást kladného sebepojetí. Podrobně analyzuje mechanismus vzniku soucitu, potřebného pro ochotu pomoci druhým. Z emocí se zápornou valencí autorka přibližuje smutek a zármutek, úzkost a strach, nenávisť a hněv, znechucení a pohrdání, zahanbení a nakonec i lítost, která je někdy překážkou účinné pomoci druhým. Na rozdíl od soucitu nás více vede k pasivitě a přesvědčení, že náš

RECENZE

objekt lítosti je za nepříznivé události ve svém životě sám zodpovědný.

Poslední kapitola knihu završuje pojednáním o možnostech regulace emocí a jejich důsledcích. Stuchlíková porovnává přístupy jednotlivých psychologických disciplín k této otázce a navrhuje další možné směry, kterými by bylo dobré výzkum regulace emocí zaměřit. Závěr knihy umocňuje autorčina výpověď o jejím postoji k emocím, která je zároveň brilantním shrnutím podstatných myšlenek uvedených v předcházejících kapitolách. Emoce zde přirovnává ke kompasu, „racionalitu“ k moderní navigaci rádiovým spojením. V životě přicházejí chvíle, kdy se dostaneme do úzkých a „rádiové spojení“ přestane fungovat. Pak nezbyvá než se spolehnout na starý, ale evolučně osvědčený nástroj hodnocení, kterým jsou emoce. Autorka vyjadřuje svou víru, že dovedeme-li adekvátně využít informací, jež nám emoce poskytují, „bude to ku prospěchu nejen naší ‚racionalitě‘, ale také naší psychické integrity“ (str. 203).

Knih reaguje fundovaným způsobem na rostoucí zájem o poznatky, jak emoce ovlivňují učení, paměť, rozhodování, myšlení, naši volbu cílů a následné usilování o ně. Emoce se odrážejí v mnoha našich každodenních aktivitách. Nepostradatelně patří též do oblasti sociální interakce. Autorka také stručně zmiňuje populární problematiku emoční inteligence a emoční gramotnosti. Kniha

nabízí kromě popisu výzkumných výstupů i řadu způsobů, jak „moudře zacházet s vlastními emocemi“ a jak porozumět emocím lidí, s nimiž se setkáváme. Na podkladě výzkumných závěrů se snaží hledat cestu, jak bychom mohli blíže porozumět emocím a jejich roli v našem životě. Přiznává, že zatím nemáme k dispozici velké teorie, které by zachycovaly emoce v jejich komplexnosti. Existují pouze teorie dílčí, které nesporně obohacují vhléd do povahy emocí. Překážkou ve výzkumu emocí je jejich subjektivnost. Objektívni zkoumání emocí provází řadu obtíží. Přestože nastávají problémy ve snaze emoce výstižně definovat, nejsou tak naprosto prchavé a nezachytitelné, jak bývá obvykle mylně zdůrazňováno.

Předností této publikace je stručnost, výstižnost až zhuštěnost výrazu při zachování tematické šíře. Autorčin záběr sahá od otázky měření emocí a generování emočních reakcí až po nejnovější teorie utváření emočního prožívání. V knize promlouvá Iva Stuchlíková z pozice, která vyplývá z přijetí faktu, že dnešní teoretické přístupy mezi sebou nesoupeří, spíše se navzájem doplňují. Kniha představuje zcela jistě výbornou příručku pro pracovníky tzv. pomáhajících profesí a též umožňuje vhodné doplnění při studiu obecné psychologie. Zaujme však jistě i laické čtenáře, zejména svou propracovanou kapitolou pojednávající o dynamice vybraných emocí.

Edita Hrstková

**akce, zprávy
a OZNÁMENÍ**

**CENA KVALITY
V SOCIÁLNÍ PÉČI**

1. ROČNÍK CELOSTÁTNÍ SOUTĚŽE

VYHLAŠUJE:

REDAKCE ČASOPISU SOCIÁLNÍ PÉČE
 RADA ČR PRO JAKOST
 POD ZÁŠTITOU
 MINISTERSTVA PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ
 HEJTMANŮ KRAJŮ ČR
 SVAZU MĚST A OBČÍ ČR

HLAVNÍ SOUTĚŽNÍ KATEGORIE

1. Cena kvality pro poskytování nástavné péče (třídění krajů, obcí a sociální organizace)
2. Cena kvality pro poskytování foster péče (třídění států, krajů nebo obcí a sociální organizace)
3. Cena pro nejlepší tým v sociální péči
4. Cena pro nejlepšího redaktora pracovníka v sociální péči
5. Cena vynáleze (pro nejvýznamnějšího pracovníka instituce sociální péče)
6. Cena ministra práce a sociálních věcí za komplexní přínos obce nebo regionu k sociální péči

Slavnostní finále a vyhlášení výsledků proběhne v Praze v dubnu 2005.
 Dotazy a kritéria pro nominaci obdržíte na adrese:

Generální partneři

prádelenská technika

Mediální partneři

2.-6. 11. 2004 – Brno-Výstaviště

IKARIA CZ a.s., tř. kpt. Jaroše 31, 602 00 Brno
 Kontaktní osoba: Martina Blázková, tel.: 545 128 108
 Nominovat soustředěcí můžete i vy!

**Arcidiecézní charita
Praha
Londýnská 44
120 00 Praha 2**

**Hledá dobrovolné
spolupracovníky pro pro-
jekt „Vězeňská péče“
Požadujeme: spolehlivost,
věk nad 18 let a bydliště
v Praze a okolí
Nabízíme: pravidelné
vzdělávání v oblasti
penitenciální
a postpenitenciální péče
Bližší informace podá:
Ivana Ludínová
737 282 801
e-mail:
vezenstvi@charita-adopce.cz**

Časopis Sociální práce / Sociálna práca - Ceny inzerce

2. nebo 3. strana obálky 160 x 230 mm (2 barvy).....	15 000 Kč
4. strana obálky 160 x 230 mm (2 barvy).....	18 000 Kč
Formát 160 x 230 mm, vnitřní strana	10 000 Kč
Formát 160 x 115 (80 x 230) mm, vnitřní strana	7 000 Kč
Formát 80 x 115 mm, vnitřní strana	6 500 Kč
Formát 40 x 67 mm, vnitřní strana	5 000 Kč
Řádková inzerce	60 Kč za řádku

Objednávky inzerce a kontakt na redakci:

ASVSP - Sociální práce / Sociálna práca

Fakulta sociálních studií MU, Gorkého 7, 602 00 Brno

Tel.: +420 549 493 895

e-mail: horak@fss.muni.cz či socialni_prace@quick.cz • <http://socprace.webpark.cz>

KONTAKTY

SPOLEČNOST SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ

<http://sspcr.aktualne.cz>

ASOCIACE VZDĚLAVATELŮ V SOCIÁLNÍ PRÁCI

<http://www.asvsp.org>

PROFESNÍ KOMORA SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ

<http://www.osf.cz/socialniprace>

INTERNATIONAL FEDERATION OF SOCIAL WORKERS

<http://www.ifsw.org/>

SOCIAL WORK SEARCH

<http://www.socialworksearch.com/>

SOCIETY FOR SOCIAL WORK AND RESEARCH

<http://www.sswr.org/>

CLINICAL SOCIAL WORK

<http://www.clinicalsocialwork.com/>

EUROPEAN ASSOCIATION OF SCHOOLS OF SOCIAL WORK

<http://www.eassw.org>

Vybral pbp

Objednávka předplatného 2005

Jméno a adresa objednavatele (PSČ)

Fakturační adresa (PSČ);

uvádějte prosím tehdy, je-li fakturační adresa odlišná od adresy zasílací. Platí pro objednávky organizací.

telefonní číslo:

e-mail:

IČO, DIČ objednavatele:

Závazně objednávám předplatné časopisu Sociální práce / Sociálna práca na rok*:
2005 ks

Prosím o zaslání minulých čísel: *

ks 2/2002 Romové v ČR

ks 1/2003 Vzdělávání

ks 2/2003 Náhradní výchovná péče

ks 3/2003 Teorie a metody SP

ks 4/2003 SP v romských komunitách

ks 1/2004 Standardy kvality soc. služeb

ks 2/2004 Rodina a péče o seniory

ks 3/2004 Komunitní práce

ks 4/2004 Hodnoty a etika v SP

Druh předplatného (vybrané zakřížkujte): *

studentské - 4 x 59 Kč za rok 2005: celkem 236 Kč

občanské - 4 x 89 Kč za rok 2005: celkem 356 Kč

pro organizace - 4 x 189 Kč za rok 2005: celkem 756 Kč

Platbu provedu*: složenkou převodem z účtu

Adresa redakce: **Časopis Sociální práce / Sociálna práca**

ASVSP, FSS MU, Gorkého 7, 602 00 Brno,

tel.: 549 493 895, IČO: 49465619

číslo účtu: 777630001/2400

e-mail: socialni_prace@quick.cz

www: <http://socprace.webpark.cz/>

Podpis/razítko:

Studenty žádáme o doložení studia (např. potvrzení o studiu, kopie ISIC - oboustranně)

* vybrané vypište nebo zakřížkujte

